Dr. P. H. Ritter Jr.

De Drang der zinnen in onzen Tijd

Scheltens & Giltay - Amsterdam

Bij de uitgevers dezes verscheen:

De kracht die overwint

door

Henri Ford

en

Ralph Waldo Trine

Nederlandsche vertaling van
TONY DE RIDDER

Uit de samenwerking van het zakengenie Henry Ford en den grooten idealist Ralph Waldo Trine is een boek ontstaan, dat zoowel met de praktijk des levens als met de idealen der menschheid rekening houdt.

Een boek dat velen in deze verwarrende tijden tot richtsnoer kan zijn.

Prijs ingenaaid . . . . . f 1.75
Gebonden . . . . . f 2.25

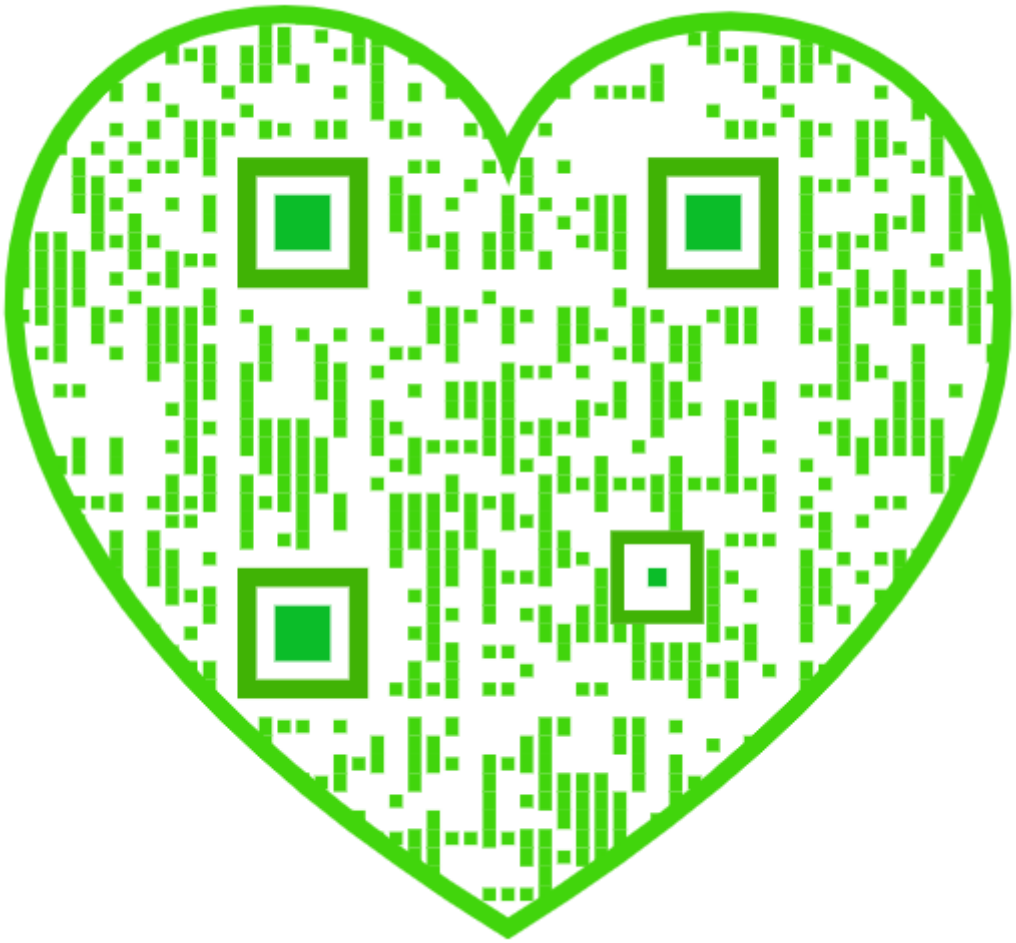

Dr. P. H. Ritter Jr.

De Drang der zinnen in onzen Tijd

Scheltens & Giltay - Amsterdam

De Drang der zinnen in onzen Tijd

INLEIDING

Minister Talma placht vaak tot zijn ambtenaren te zeggen, wanneer zij een rapport of een nota moesten schrijven over een ingewikkelde quaestie, dat er een oogenblik moest komen, waarop men alle dossiers en commentaren over die quaestie van de tafel moest schuiven, en er dan, los van dat alles, zijn gedachten over op papier moest brengen, alsof men niets gelezen had. Zóó ontkwam men aan het gevaar, dat de nota te veel in bizonderheden zou verloopen en om de kern van de quaestie heen zou gaan. —

Ik ben er mij van bewust, dat de hier volgende bladzijden de degelijkheid missen van een departementale nota en dat ik ook niet, hoewel ik van de actueele geschriften omtrent het probleem van huwelijk en sexe kennis nam, de bibliotheek heb uitgelezen, die er over dat onderwerp bestaat. Ik was dus waarschijnlijk iets minder gedocumenteerd, toen ik mijne gedachten ging verzamelen dan de ambtenaar die zich, naar Talma's raad, van zijn bescheiden bevrijden moest.

Maar overeenkomst bestaat er hierin, dat ik, bij de samenstelling van dit boek, alles wat er geschreven werd, zelfs mijn eigen aanteekeningen van vroeger, op zijde legde, en het schrijven van dit boek beschouwde als een onverwacht gesprek met mijn lezer, waarbij ik geheel impulsief te werk ging en een lange reeks van opmerkingen gaf, die opborrelden uit mijn onderbewustzijn. —

* * *

Dit boek is geen studie, het is een ontboezeming. Om een studie te schrijven over de onderwerpen die ik aan-

roerde, zou men evenveel jaren noodig hebben als ik er weken aan heb gewerkt. — Ik heb mij, toen ik er aan bezig was, gevoeld als iemand die opstaat tijdens de godsdienst-oefening in een Kwaker-gemeente, waar aan iedereen die den geest krijgt, vrijheid gegeven is het woord te nemen. Door zijn natuur zelf zal het woord dat zulk een gemeentelid spreekt, oneindig minder overwogen zijn dan de woorden, die een hoogleeraar doet hooren in een collegezaal. Maar in zulk een rede kunnen dingen gezegd worden, die men heel erg meent, en die wel zijn overdacht, al zijn zij soms niet onderzocht. —

* * *

Tegenover de eeuwigheid is zulk een wijze van schrijven niet gerechtvaardigd, maar wel tegenover den tijd. In de discussie over actueele vragen mogen de stemmen van hen, die daarover hebben nagedacht, die er eene meening over koesteren en die door hun werkkring dagelijks met de praktijk dier vragen in aanraking komen, aanspraak maken op gehoor. Wie zijn tijd geheel wil begrijpen zal brochures niet ongelezen kunnen laten. Dit boek is eigenlijk een reusachtige brochure. Vandaar dat het is geschreven in aphoristischen trant.

Het handelt over den drang der zinnen en vindt wellicht hierin zijn rechtvaardigingsgrond, dat het een standpunt kiest tusschen de moderne opvattingen, zooals de Wibaut's ze gaven, en de conventioneele opvattingen, die zich tegen de moderne huwelijksmoraal verzetten.

De kern mijner beschouwingen is echter gelegen in mijne overtuiging, dat het sexueele vraagstuk niet losgemaakt kon worden uit het geheel der levensvraagstukken, die ons op het oogenblik bezig houden. Daarom praatte ik niet mijn heele boek vol over de sexueele quaestie, maar trachtte ik de verbindingen te vinden van dit onderwerp van den dag met algemeene quaesties van allerlei karakter. Ik ben daarbij niet systematisch, maar eenigszins willekeurig te werk gegaan, maar merk op, dat het systeem behoort bij de studie, doch de uitweiding bij de ontboezeming. —

Dit boek zal wellicht veel bestrijding vinden en kritiek. Indien men het echter wil erkennen als een poging om ons, door verbreeding van het erotische vraagstuk te bevrijden uit den zondvloed van sexualistische literatuur, dan is reeds zijn bescheiden bedoeling bereikt. —

HOOFDSTUK I

Wij weten het nu wel, wij grijsaards uit den vooroorlogschen tijd, dat er één geloof is, waarvan wij voor goed afstand moeten doen: het geloof aan de Idee. Zij behoort tot die gekunstelde levensvormen, die niet meer gelden in onze dagen, zij behoort tot de waanvoorstellingen, waarmee anderen ons willen begoochelen, zij is het verzamelbegrip van alles, waarmee de traditie ons bedreigt. „Godsdienst is opium voor het volk!" zei Marx. Alles wat theorie is, wat schoonheid, zedelijkheid, wijsgeerigheid in zich draagt is opium voor ons, — aldus de zin van het credo der moderne jeugd, door Frank Matzke te boek gesteld. — Wij willen wel schoonheid, wij trainen ons wel in de strakke vormen, waarin deze technische eeuw zich uit wil beelden in overeenstemming met haar doelmatig karakter, wij willen ons wel zedelijk gedragen, den makker niet verraden, en trouw zijn aan ons woord, maar wij oefenen ons in de schoonheid omdat wij daar lust in hebben, wij zijn zedelijk, omdat we sportieve jongens zijn. — Maar blijft ons, in naam van den God, dien wij loochenen met Uw lyrische bewogenheid, met Uwe ethische verklaringen en grondstellingen van het lijf. Heel Uw cultuur, heel Uwe reeksen van systemen en overtuigingen, het is aangeleerde cultuur, het is ontleende overtuiging. — Wij willen het zèlf doen, en wij willen beginnen met niets, wij begeeren den ballast van Uwe beschaving niet op onzen jongen nek. Wij willen niet denken, wij willen niet dweepen, wij willen niet leeren, wij willen leven. Wij zijn verhuisd van het metaphysisch naar het biologisch tijdperk. Achter de technische motoren zitten ademende, levende, functionneerende

menschen. Gij oude sokken, die Uw wenkbrauwen fronst over de mechaniseering van het leven, gij kent den zin van Uw eigen tijd niet, waaruit ge weldra verdwenen zult zijn. De overal bewegende machine is een verlengstuk van den overal bewegenden mensch, de machine is een nieuw lichaamsdeel, waarmee wij sneller, doelmatiger, zakelijker opereeren, maar die zoo gezwinde handgrepen eischt, dat wie zit te droomen over den zin van het leven, onmiddellijk door de machine vermalen wordt. —

* * *

Omdat wij geen theorie meer kennen, omdat de Idee ons koud laat, kunt ge ons voor alles krijgen, waarvoor ge ons hebben wilt. Er is bij ons geen voorkeur tot eenige doelstelling, er is bij ons geen pro of contra, er is alleen het verlangen te leven, er is bij ons alleen de wensch, dat wij ons objectiveeren mogen in het gelid. Wij wenschen tucht, wij wenschen het individualisme, dat diep in ons als een atavisme verborgen ligt, ondergeschikt te maken aan den dienst der collectiviteit.

Waarheen de tijd zich beweegt, wij weten het niet, en het interesseert ons ook in het geheel niet. Morgen gaat ook onze generatie weer onder als een golf in de eindelooze zee der menschheidsgeschiedenis, maar het deert ons niet. Overmorgen komen nieuwe verschijnselen op, die wij verfoeien, maar het deert ons niet. Wij ademen en bewegen in het nu, zonder andere nagedachte dan dat de daad verricht wordt, die vóór ons ligt. Gij zwetst over de eeuwigheid, maar ons is de eeuwigheid dit moment, gij schrijft gedichten over de natuur, wij gaan de natuur in en *zijn* natuur. Een voetballer op het veld, die een meewerkend uitbeelder is van zijn omgeving geeft grootscher natuur te aanschouwen dan een bleeke dichter, die er verzen over schrijft. Gij kijkt àchter de dingen en speurt daar naar mysteriën, die er niet zijn; wij kijken in de dingen, wij bewegen mee met de dingen, wij zijn de dingen zelf. Alle fantasie is vervreemding van de levenstaak, alle theorie is zin-

neloos, omdat de wereld er ledig en lui bij blijft. Wij zijn de vijanden van alle ornamentiek, wij zijn de hoonlachers om alle gebaar, dat niet past in de doelmatige orde der dingen. —

* * *

Aldus ongeveer luidt het dogma der nieuw-zakelijken, dat op zichzelf natuurlijk weer een theorie is, zooals alle andere theorieën, maar dat imponeert omdat de jeugd het energisch uitwerkt, en de oudere dogmata een wereldoorlog op hun geweten hebben, en de gedwongen werkloosheid van millioenen jonge kerels, die willen komen halen wat wij ze niet geven. — Het heeft er werkelijk veel van, of wij, voor-oorlogsche grijsaards, op een mesthoop zitten van schoone schijnen, en het is daarom dat de jeugd zoo'n volle borst opzet en nieuwe waarden zoekt nu onze oude waarden gebroken zijn. —

Zij kiezen het geschiktste oogenblik voor hun aanval. De crisis zegt men, is een crediet-crisis, dat beteekent een opzeggen van Vertrouwen. Welnu, nu het Vertrouwen failliet verklaard is, het Vertrouwen, dat op òns rustte, nu kunnen ze makkelijk over ons heen loopen en de wereld leeg meenen van overleveringen en in die nieuw-gewonnen ruimte hun vaart beginnen. —

* * *

Toch heeft de actie nog altijd de domme eigenschap, dat zij reactie wekt. Toch ontwaakt er in menschen, in tegenstelling tot machines, nog dikwijls de geest der contramine, alvorens zij versleten zijn. Toch krijgt nog altijd een levenswaarde haar kans, zoodra zij geloochend wordt, en de jeugd belooft aan ons conservatieven toch, dat zij mee zal loopen óók in onze rijen, zoodra wij haar actie geven. Wanneer ze onverschillig is voor de ideologie, dan eischen wij haar op voor de ònze, dan willen wij haar winnen voor onze principes, éérst om hun energie, en dàn... om hun inhoud.

Wij willen niet warm loopen. Wij willen even zakelijk de dingen aanvatten als zij. Maar wij zullen

aantoonen, dat er geen zakelijkheid bestaan kan zonder het element van behoedzaamheid, en dat het nog steeds in de natuur der dingen ligt, dat soms omwegen het beste leiden naar het doel. —

* * *

Laat ons het levensverlangen van heden eens even op enkele punten methodisch onderzoeken. De biologische periode der menschheid, waarin wij getreden zijn, brengt met zich mee een rechtstreeksche, ongebreidelde uitleving der instincten. De omhaal, waarmee de instincten zich vroeger verhulden, het was allemaal maar romantiek. Wij, kuddedieren, gehoorzamen aan een leider, omdat we een leider noodig hebben, en we gehoorzamen alleen aan een leider, omdat hij ons beheerscht, niet omdat hij toevallig Geheimrat is of Minister van Binnenlandsche Zaken. — Wij gehoorzamen zonder plichtplegingen, wij maken geen buigingen en wij drukken geen handen. De fascistische groet is aesthetischer en hygiënischer, heeft Mussolini gezegd. —

Maar niet alleen stellen we ons direct beschikbaar als soldaat in elk gelid, met een ander instinct, een der centrale menschelijke instincten, het liefdesverlangen, de sexueele begeerte, zijn wij ook niet meer omslachtig. Moet de maan er bij komen en de sterren, moeten er révérences zijn en balmoeders en balconscènes, wanneer twee gezonde jonge menschen van verschillende sexe het met elkaar eens zijn? — Moet elke liefdesverhouding aan den volke worden geopenbaard, zooals dat in oude tijden gebruikelijk was, toen de bruiloftsgasten de bruid naar bed dansten, en de jonge echtgenooten coram publico zich op het praalbed uitstrekten, om het zinnebeeld te vertoonen hunner aanstaande huwelijksdaad? Moeten er handen aaneengeklemd zijn in lange verlovingen, om aan het verlangen van oude dames, die graag verlovingsgebaren zien (zie Weininger over de koppelzucht der oudere vrouw) tegemoet te komen? Neen, wij zijn strak, wij zijn een heer en dame, die zich

met elkander ter ruste willen begeven. Niemand ziet het ons aan, dat wij elkaar behagen, maar wij behoeden ons tegen de zenuwsloopende uitputting der verlovingen. En mogen wij elkaar, dan spreken wij af, op dat uur, in die kamer, in dat hotel.

Zoo wordt ook het liefdesinstinct, naar buiten strakker, naar binnen heviger en directer uitgeleefd. De vraag is of het zich tusschen menschen zoo laat leven, en of de rechtstreeksheid der erotiek, die van onze samenleving bezit genomen heeft, die zuivere en waarachtige doelmatigheid bezit, die men beoogt. De vraag is of wij niet, door overmaat van gezondheid ziek zijn geworden, en nog veel zieker zullen worden dan wij op het oogenblik zijn.

Het is die vraag, welke wij nu willen gaan beantwoorden, de vraag der omslachtigheid en der waarachtigheid in de erotiek, een vraag die wij allereerst willen toetsen aan de biologische stelling, welke de tegenpartij poneert. —

* * *

Wie schrijft over het sexueele vraagstuk heeft er zich rekenschap van te geven, dat de menschheid van nu, niet wellustiger of minder wellustig is dan de menschheid van vroeger. — De quantiteit van sexueele uitlevingen en uitspattingen zal die van vroeger niet overtreffen, de drang der zinnen heeft het leven altijd beheerscht. Het verschil tusschen nu en vroeger ligt in onze veranderde waardeering en onze veranderde theorie, en de starste conservatief, de strakste kuischheidsapostel, zal de erkenning niet kunnen weigeren, dat de ondergang der schijnheiligheid en de algemeene aanvaarding van het geslachtsleven als een natuurlijke functie, die, op zichzelf beschouwd, niets zondigs of minderwaardigs in zich heeft, aan duizenden individuen een heilzame bevrijding heeft gebracht. Er was een verwarring van denkbeelden in den veinzenden en noodeloos ingewikkelden tijd, die achter ons ligt, er was een misleidend door elkander halen van de begrippen moraal

en ethiek. Wat in strijd kwam met de openbare conventie was onzedelijk, wat binnen het gepleisterde graf dier conventie geschiedde was geoorloofd. Een verbijsterend voorbeeld van dat misdadig misverstand geven de Latijnsche landen, waar nòg de mannelijke jeugd, soms door de vaders, tot bordeelbezoek wordt aangemoedigd, terwijl de vrouwelijke jeugd gevangen gehouden wordt binnen een kloostersfeer, en geen verloofden zich ooit zonder geleide mogen bevinden. De prostitutie is daar de veiligheidsklep van het mannelijk begeeren, met dit gevolg, dat de genoemde landen een verbijsterend percentage van geslachtsziekten vertoonen en het nu in Frankrijk zoover is gekomen, dat de menschen door openbare plakkaten worden uitgenoodigd zich naar de gemeentelijke diensten te begeven, die speciaal voor de genezing van geslachtsziekten zijn ingesteld. —

* * *

Welke gedachte ligt er aan deze wanpraktijken ten grondslag? Een averechtsche vrouwencultus. De heiligheid van het huwelijk was belichaamd in de kuischheidsfictie, die men ten aanzien van de moeders eener toekomstige notabiliteit had opgesteld. Terwijl dan de vrouw als een gave maagd voor het huwelijk werd geconfijt, verkreeg de man oorlof om zijn lusten uit te vieren bij vrouwen wier liederlijkheid van staatswege werd gebrevetteerd. De moraal dezer handelwijze was dan, dat de man bevrijd zou worden van zijn hevigsten sexueelen drang en de kuische vrouw, die hem aan het altaar wachtte, met voorzichtiger handen zou liefkoozen. — Maar de hulptroepen der liefde hadden vooraf wraak genomen over heur capitis deminutio. Ondanks de dokterskeuring in de gereglementeerde bordeelen, die, naar de medici zelf verklaren, een volmaakt onvoldoende preventie tegen geslachtsziekten was, hadden zij het bloed der toekomstige vaders vergiftigd, nog vóór die de bruidsbloem staken in hun roklapel.

* * *

Deze moraal was een moraal der wanen, waarmee men voor een goed deel de gezondheid en de toekomst van het ras heeft vernield. Zij steunde op een vergroeiïng van tradities, want eenerzijds gold de antieke gedachte van den vrouwenroof, die den man werd toegestaan tegenover de prostituée, anderzijds gold de middeleeuwsch-christelijke gedachte der vrouwen-cultus, waarin een gedeelte der vrouwen als maagdelijke, bijna a-sexueele wezens werden beschouwd, met de consequentie dat het huwelijk met haar door de prostitutie afgeleverde mannen, haar tot een slachtbank werd. Het maîtressenwezen, dat eveneens in de Latijnsche landen het weligst heeft getierd, en nòg de sexueele gewoonten dier landen kenmerkt, was eene voortzetting, staande het huwelijk, van de zooeven geschetste opvattingen. Want er is geen principieel verschil tusschen het sparen der eerbare vrouwen vóór of tijdens het huwelijk, als men den man ook tijdens het huwelijk wanneer zijn temperament wat al te hevig blijft spreken, — om zijn echtgenoote te behoeden, wederom naar den hulpdienst der oneerbaren verwijst. — Geeft niet Lodewijk XIV, de „Zonnekoning", van deze absurde sexueele moraal het klassieke symbool? Lodewijk XIV, die op een oneindig aantal maîtressen zijn vadsig zinnenleven heeft botgevierd, maar die, ondanks zijn algemeen bekende minnarijen, den hoogsten eerbied betuigde en eischte voor de Koningin? En zien wij, nog verder teruggrijpende, geen verwantschap tusschen deze, tot in de twintigste eeuw gehuldigde praktijken, en het middeleeuwsche jus primae noctis, dat aan de edellieden de vrouwen der lijfeigenen prijs gaf, terwijl de edelvrouwen in torens werden opgesloten? —

Heel het sexueele leven tot in de negentiende eeuw, en in het bizonder in de Latijnsche landen berustte op slavernij. De prostitutie, die thans, volgens het oordeel van deskundigen haar belang geleidelijk verliest, omdat vele eerbare vrouwen niet meer voor heiligen willen doorgaan, is een voortzetting der lijfeigenschap. Hoe men over de hygiënische gevolgen van het bordeelverbod ten onzent moge denken, — het is principieel juist, dat

dat verbod hier is gevallen, want een staat, die de slavernij heeft afgeschaft, kan de prostitutie niet beschermen. —

* * *

In ons land is de openbare moraal ten aanzien van het sexueele leven nimmer zoo zeer door de erkenning van de prostitutie beheerscht geweest als in het buitenland. — Zeker, ook wij hebben onze gereglementeerde bordeelen gekend, ook bij ons is het gebeurd, dat prinsen van den bloede hun equipages lieten wachten voor bekende huizen op het Rokin, en een ouder vriend weet ons te vertellen, hoe hij den verkoop van een zestienjarig meisje aan een buitengewoon gezant en gevolmachtigd Minister, geëerd vader van een geëerd gezin, heeft aanschouwd, — maar tot eene aanmoediging van vaders aan zonen, tot bordeelbezoek, dat als een element van een goede opvoeding werd beschouwd, is het ten onzent nooit gekomen. — Ons puriteinsche vaderland heeft het bordeelbezoek nimmer als goede zede aangemerkt, al is het geschied, in de tijden van onze voorvaders, dat een kerkelijk college, waar men elkaar bij voorkeur met „lieve broeders" aansprak, in een onzer groote steden, na de behandeling der gewijde zaken een lucullischen maaltijd genoot, die eindigde met een pousse-café en een sigaar, en een meisje dat in een voorname inrichting voor ieder der broeders ter nachtgeneugte was gereserveerd [1]). —

Maar al werden bij ons dan de burgerjongens niet naar de bordeelen gedreven, — ons land leed aan een andere kwaal. Geslachtsuitleving werd met zonde gelijk gesteld. — Vandaar dat ten onzent, vooral in den onfrisschen tijd, die nog geen sport kende maar alleen de kroeg, in stede van door bordeelbezoek, overal in het geniep, in scharreltuintjes en portieken, achter de hor-

---

1) Hieraan heeft een christelijk staatsman, die het bordeel liet sluiten en het in een verbeterhuis voor gevallen meisjes herschiep, een einde gemaakt.

retjes van obscure cafétjes, in plantsoenen en keukens en heimelijk betreden rendez-vous, — door een geknoei met winkelmeisjes en dienstboden, de schoone liefde werd besmoezeld en ontluisterd.

De brave jongens, die al te zeer vreesden een tante te ontmoeten, zochten den uitweg eener in duizend angsten bedreven onanie, die het zieleleven verminkte. omdat de gezonde gezindheid der huidige medici, die ook deze zaak nuchter en open behandelen, destijds ontbrak.

Ons volk heeft zonder twijfel aan het puritanisme der ouderen te danken, dat het gaver is gebleven dan vele buitenlandsche volken, maar of de notoire benepenheid en kleinmoedigheid, die ons volk ondanks de schitterende deugden van enkele omhooggerezen individuen aan den dag legt, niet uit die verdrukking van het sexueele leven is voortgekomen, dat vormt eene vraag, die wij aan de sociologen voorleggen. —

* * *

Het is onbegrijpelijk, hoe de negentiende eeuw, die zulk baanbrekend werk verricht heeft op het gebied ook van de sociale wetenschappen, de negentiende eeuw, waarin de aanvangen liggen van al de groote problemen die onzen tijd beroeren, zich met een zoo primitieve sexueele moraal heeft kunnen behelpen. Stephan Zweig heeft, in zijn studie over Freud, het antwoord gegeven op deze verwondering: het sexueele vraagstuk was nog niet ontdekt. Een individualistische tijd omgaf het met de geheimenis van het hoog-persoonlijke. Men wist den mensch niet als sexueel wezen te zien, en wij zijn er van overtuigd dat de breede pornografische literatuur, die de negentiende eeuw heeft opgeleverd, alleen bestaansmogelijkheid heeft kunnen krijgen door die onwetendheid. —

Indien een bepaalde cel een eigen leven krijgt, gescheiden van het geheele organisme, dan gaat die cel vergroeien en ontstaat een ziekte-toestand. Indien het sexueele leven afgescheiden wordt gedacht van het ge-

heele menschenleven in zijn algemeene harmonie, dan gaat het sexueele verzieken. Hadden wij den sexueelen factor erkend, dan ware de levensverliederlijking in prostitutie en pornografie en in de persoonlijke gedachten der eerbare lieden niet zoo aangespitst als het thans in de moderne wereld het geval is. — Alles hangt samen, een droppel kleurstof verspreidt zich over den heelen oceaan, en een onkuische nacht in een bordeel te Buenos Aires bedreven, waarin het sexueele leven wordt uitgerekt tot buiten zijn natuurlijke functie, steekt de heimelijke gedachten aan van een onschuldigen jongen in een stil dorp, tijdens een nacht, waarin de hemel vol sterren te stralen staat. —

* * *

En in zooverre hebben dan de moderne zedelijkheidsapostelen gelijk, die in naam van de kuischheid het sexueele uit zijn geheimzinnigheid hebben losgescheurd, zonder echter het sexueele vraagstuk een duimbreed gebracht te hebben tot zijn oplossing. — Want men sloeg van het eene uiterste in het andere. Met den valschen sluier eener gekunstelde schijnheiligheid werd tevens de schoone sluier, waarmee de natuur, zelfs in het dierenrijk de sexueele daden omringt, verscheurd. — Van de officieele leer, dat niets was geoorloofd verviel men in de officieele leer, dat alles geoorloofd is. —

* * *

Waar ligt de oorzaak van dit alles? De oorzaak ligt hier, dat men zich nog altijd geen rekenschap wil geven van hetgeen men onder „zedelijkheid" wil verstaan. Het sexueele leven, op zichzelf beschouwd, is noch zedelijk, noch onzedelijk, het is natuurlijk. De zedelijkheid komt er eerst bij te pas, zoodra men het in verband brengt met de menschelijke persoonlijkheid. Elke daad, die de menschelijke waardigheid aantast, is onzedelijk, en indien een sexueele daad die waardigheid ontheiligt,

dan is ze niet onzedelijk omdat ze sexueel is, maar omdat ze met die menschelijke waardigheid vloekt.

Het onzedelijke van sexueele daden is aanwezig, wanneer bij die daden de mensch wordt beschouwd als een voorwerp, als een middel. Het on-zienlijke in den mensch wordt dan beleedigd, omdat men hem uitsluitend in zijn zienlijke functies ten eigen bate gebruikt. Elk sexueel verkeer, dat een andere bedoeling heeft dan symbool te zijn eener psychische affiniteit, is slavernij, of nu die slavernij eenzijdig is, zooals in de prostitutie, dan wel wederkeerig, zooals in zoovele moderne liefdesverhoudingen, die alleen op het genot zijn gericht, het maakt geen verschil uit het oogpunt bezien van de menschelijke vrijheid. — En hier ligt, naar mijn inzien, de grondfout van het Neo-Malthusianisme: dat het de wijde mogelijkheid openstelt om een symbolische daad te verlagen tot een daad van genot. —

* * *

Wat is een symbool? — Een uitbeelding van de Idee in de zichtbaarheid. Zoo beeldt het sexueele symbool in de zichtbaarheid uit het vervloeien in, het zich offeren aan den medemensch. Hier leidt een hevige liefde tot een onbewuste dronkenschap, welke de geliefden voert tot een daad, die aan den maagdelijken mensch afzichtelijk lijkt, eene ontmoeting van organen, die voor de minderwaardigste functies zijn ingericht; maar dat afgrijselijke en afzichtelijke dat is verbonden aan paring en bevalling wordt opgeheven, het verdwijnt in een brand verterender en reiner dan er ooit een brand woedt, — de idee van eenwording, van wederzijdsche offering neemt zóó de menschen in bezit, dat zij er het afzichtelijke in begrijpen. Aldus is het sexueele offer in zijn tegelijk tragische en verheven aard, te vergelijken bij het offer dat de Jezuïeten brachten in Macauley's meesterlijk essay, die den lepra-lijder kusten, om hem den troost te brengen aan den oever van den dood. —

Wie niet beseft hoe leven en dood elkander in de paring ontmoeten, heeft nooit het wezen van de paring

doorgrond. Dat eeuwigheidsbesef alleen, verheft de paring van een biologische functie tot opperst zinnebeeld der eenheid van het menschelijk geslacht, en al die armen, die van de sexueele daad geen ander benul hebben dan haar aan te wenden tot tweeledige opwekking eener zenuw-extase, zij zijn als brooddronkenen, die voetballen met een kruisbeeld, of die een haarkam schoonmaken met een manuscript van Goethe. —

* * *

Hoe kan het, dat de sexualiteit zoo van haar geestelijken achtergrond werd losgescheurd? — Waarom weten wij achter andere natuurfeiten, achter het sterven, achter den arbeid, achter de verzorging door de moeder van het kind, terstond de Idee te plaatsen, terwijl elke sexueele moraal, de puriteinsche zoowel als de renaissancistische, de verheimelijkende, zoowel als de alle geheimenissen blootleggende, terstond verwarring geeft? Waarom wordt het natuurlijk object zelve, de sexualiteit, altijd terstond verwisseld met onze waardeering ervan? Waarom is een sexueele moraal eigenlijk niet mogelijk? — Ik zie daarvoor *twee* oorzaken.

Aan het einde van zijn „Allgemeine Tier-physiologie" behandelt Prof. Jordan het bekende probleem van de verhouding tusschen hersenen en bewustzijn. — Hij toont dan aan, waarom wij nooit het wezen van het bewustzijn zullen kunnen bepalen. Omdat wij aan dat bewustzijn deel hebben. — Wij zullen de eigenschappen van het bewustzijn kunnen omschrijven, maar de kern van het bewustzijn is nimmer te objectiveeren, omdat het subjectief is. De beschouwer kan zich daar niet meer tegenover het beschouwde plaatsen, waarvan hij zelf deel uitmaakt.

Iets dergelijks doet zich voor bij de sexualiteit. Wij hebben er deel aan, wij zijn er bij betrokken, en zoo ontaardt elke sexueele moraal vanzelf in de achteraf geconstrueerde verdediging van een bestaande sexueele gewoonte. —

* * *

Maar er is nog een tweede oorzaak, die met de eerste samenhangt, voor de onmogelijkheid eener sexueele moraal. *Hoe* zijn wij betrokken in de sexualiteit? Zijn wij er in betrokken, omdat wij er ons aan overgeven? Neen, wij zijn er in de eerste plaats in betrokken, omdat het binnentreden in de sexualiteit de meest tragische gebeurtenis moet worden genoemd in de geschiedenis van ons bewustzijns-leven. — De eerste sexueele daad beduidt niet minder dan het prijsgeven van de persoonlijkheid, — het breken van den trots. „Als goddelijke banneling in eenen wereldlijken kring" gevoelt zich ieder tot bewustzijn komend mensch. Kuischheidsgevoel is hoogheidsgevoel. — Het heelal van het ik wordt door de sexualiteit verbrijzeld. Aldus beschouwd is de bruidsnacht niet alleen voor de vrouw, maar ook voor den man een schavot der ziel. Méér nog voor den man. Want gevoelt de vrouw zich prijsgegeven, de man geeft prijs. Hij wordt, zelfs in de delicaatste omarming, van mensch roofdier. Niet voor niets schreef Goethe dat de Duivel een schaterlach laat klateren na iedere parings-stonde. —

* * *

In de liefdesomarming wordt de vrouw gedragen naar haar bestemming, de man verstooten uit zijn Caesaristisch ideaal. Want de vrouw is altijd daar, om den geest terug te leiden naar de natuur, de man om de natuur aan den geest te vernietigen. — De grootste geesten der menschheid hebben dan ook de sexueele liefde niet in praktijk gebracht, en het caelibaat van den priester is een volkomen logische consequentie van het priesterschap.

In deze gedachtensfeer ligt de diepe wijsheid van Paulus' woord tot de Korinthiërs, dat het een mensch goed is geen vrouw aan te raken. Maar breekt de man in de sexueele liefde de volstrekte aanschouwing van den geest, — die sexueele liefde is hem onontbeerlijk, wil hij de sociale functie verrichten, die hem is toebedeeld. Zonder den roof in het huwelijksbed, geen daad in het leven. Door de paringsdaad sluit hij de poorten van het paradijs zijner eenzaamheid en smeedt hij den

schakel, die hem aan de menschheid met al haar zonden en ergernissen bindt. Door zijn roof van de vrouw leert hij het rooven in de wereld. En rooven moet men kunnen in het geparcelleerde oerwoud, temidden waarvan wij leven. Wie onzer zonder zonden zou zijn, zou wederom worden gekruisigd. —

* * *

Ik heb met deze enkele aphorismen niet anders gewild, dan aan mijn lezeressen een blik te geven in de zieleworsteling van den jongen man, voor wien de auto wordt opgelakt, die hem den volgenden morgen naar het stadhuis zal brengen. Zij vernemen daar nimmer iets over van de lippen harer bruidegoms, die in die stonde gereed zijn voor den kus, niet voor het woord. Maar de strijdsters voor vrouwenbelangen moeten ophouden te spreken van de onderworpenheid der vrouw aan den man. Er zijn inderdaad mannen, die zich tegenover weerlooze vrouwen als beesten gedragen, en zij moeten aan den lantaarnpaal. Maar aan het feit, dat de vrouw als sexueel wezen, het beest in den man besmuikt begeert, moet worden herinnerd bij elk vonnis dat wordt geveld over een mannelijke misdraging. —

* * *

Toch is het mijn plicht en mijn verlangen tegenover een schets der mannelijke kuischheid, die der vrouwelijke kuischheid te beproeven. —

Zooals de man het geestelijk leven, het schema, de objectieve daad, zoo begeert de vrouw het zorgen. De omstandigheid, dat de meisjes beter hun lessen leeren en dat er zeer geleerde vrouwen aan den universitairen boom ontsproten zijn, vormt van deze stelling geen ontkenning, maar een bevestiging. De wetenschappelijke nauwkeurigheid, die met zorgvuldigheid gelijk te stellen is, geeft een uitgezochte gelegenheid voor de vrouw om haar zorgend wezen te verwerkelijken. Zij zal evenmin verwarringen aanrichten bij het schiften van teksten of jurisprudentie of geneesmethoden, als zij verwarring zal

stichten bij het schiften van haar linnengoed. — Maar elke poging eener vrouw tot ideeënvorming wordt fanatisme. Ik ben bereid dat aan te toonen uit de geschriften der geestesheldinnen van alle tijden. —

* * *

Valt het accent der vrouwenpsyche dus op de *verzorging,* met andere woorden, vloeit het schoonste wat wij in de vrouw vereeren, en wat wij allen alleen maar kunnen vereeren omdat wij allen zonen van moeders zijn, — vloeit het schoonste wat wij in de vrouw vereeren voort uit haar natuurlijke functie, terwijl het bij den man voortkomt uit zijn geestelijke structuur, — het reine „verzorgen", dat de superieure vrouw begeert, is een verzorgen zonder het wreede tusschenspel van de begeerte. De kuische vrouw is een poppenmoeder, zij wil kinderen wiegen als een kind. Haar verzet tegen den bijslaap is een aesthetisch verzet, terwijl de revolutie tegen de sexualiteit in het mannelijk hart een zedelijken weerstand vertegenwoordigt. Zij mint dat schoone, maagdelijke lijf, dat haar van God geschonken is en waarin de Schepper den adem blies der poëzie. In tegenstelling tot den man aanvaardt zij het lichaam. maar zij wil het in reinheid, in zindelijkheid bewaren, zij wil het wel bieden als het maar niet wordt besmeurd, terwijl de man het niet wil overgeven. Een bewijs hiervoor levert het feit, dat volkomen kuische meisjes er niet tegen opzien zich geheel naakt te vertoonen aan den man, maar dan moet het geheel naakt zijn. Het is een dwaling, dat ballet-danseressen in den regel hoeren zijn, en het is een waarheid, dat de meeste eerbare vrouwen zonder veel gewetensbezwaar zich onderwerpen aan het medisch onderzoek, terwijl bij den maagdelijken jongen man het zich moeten ontkleeden, bijvoorbeeld bij de keuring voor den militairen dienst, een wrevel opwekt. De vrouw wil dus het lichaam intact houden, zooals de man den geest, en de tragedie van den eersten liefdesnacht openbaart zich in het tegengesteld bewaren van twee heterogene kuischheden. —

Indien de man, tenslotte, tot den roof besloten heeft, dan neemt hij, wanhopig, in een kramp van wellust; de vrouw, die den wellust reeds ondergaat vóór de daad, tracht tot het laatste de zoo zindelijke bekoorlijkheden van haar aanbeden lichaam, lid voor lid, te beschermen tegen den overweldiger. — Na de daad slaapt de man in, terwijl de vrouw zich, langzaam proevend en verzorgend en herstellend, gaat vertrouwd maken met de nieuwe gewaarwording. —

* * *

Dit spel van kuischheden wordt het spel der liefde. Wanneer beide partijen den schroom overwonnen hebben, zet de vorm van het liefdeleven zich voort en verfijnt zich. Het niet dan noode prijsgeven dat de vrouw nu gaat fingeeren wordt hem een aangename wrevel, en de vrouw bereikt door dat zorgend taquineeren haar onbewuste doel: den man telkens opnieuw sexueel te veroveren.

Dit boek is een boek van omwegen, gelijk de liefde zelf een spel van omwegen is. Maar ik had deze heele uitweiding noodig voor mijn grondstelling, dat het voortdurend gebruik dat de wellust maakt van de kuischheid, de centrale oorzaak vormt van de mislukking van elke sexueele moraal. —

* * *

Kuischheid is: verzet tegen de overgave, zoowel bij den man als bij de vrouw. Met dien verstande, dat de man strijdt tegen de overgave van zijn geest, de vrouw tegen de overgave van haar lichaam. De vrouw kan dus ten minste de fictie stellen dat zij zich niet overgeeft, door zich niet *heelemaal* over te geven. De man kan alleen zijn kuischheid waarborgen door het geheele sexueele leven te ontvluchten. — Elk contact met de andere sexe wekt bij hem de sexueele gedachte, omdat de vrouw, door zich tegenover hem te verweren, de onderstelling opwerpt, dat hij haar begeert. De volkomen, tot aan den hals bedekte en met lange, kanten

mouwen getooide vrouw, kan voor den man verfijnder verleiding bieden dan de vrouw, die zich naakt voor hem ten toon stelt. — Indien de man zijn kuischheid handhaaft, dan is de door hâár gevormde gedachtenconstructie aldus: ik kan tegenover U, wellevend man, die mij weet te eerbiedigen, meer bloot geven, gij begeert mij tòch niet. Zoo raakt de hals geleidelijk uitgesneden en het corset verdwijnt, de rokken worden korter, en de blanke rug gaat blinken. — Ten slotte staat daar de man dan alleen met zijn arme fatsoen, en... hij verliest zich. Het wonderlijke in de vrouw is de argeloosheid, waarmee zij dit geraffineerde spel bedrijft. Zelfs de geslepenste kent niet precies de draagkracht van haar lokmiddelen, en zij wil die draagkracht ook niet kennen.

De vrouw behoeft den man voor haar doel. Zij is sexueel wezen, want zij is natuurwezen. De vrouw kan haar lichamelijkheid nooit op zij zetten, de man verlustigt zich nooit in zijn lichamelijkheid. Is hij voetballer of turner, dan gaat hij prat op zijn lichamelijke *functie*, niet op het lichaam zelf, — is hij dichter, dan bewondert hij in de winkelruit zijn „interessant" gezicht, veel minder vaak zijn welgevormd gezicht. Dat de vrouwen altijd zeggen: „wij, mannen zijn ijdel," is in hâár belang. Want *indien* wij ijdel zijn, treden wij binnen in de lichamelijke sfeer, waar zij ons noodig hebben. De vrouwen zullen zelfs onze ijdelheid op geestelijke praestaties aanwakkeren, omdat door die ijdelheid de geestelijke waarden worden gesubjectiveerd, en uit de sfeer gerukt, waar geen sexueel leven bestaat. De ijdelheid van den man is een propagandamiddel van de vrouw. Indien wij waarlijk „man", dus „objectief" zijn, kennen wij geen ijdelheid.

Intusschen weet de vrouw, dat het sexueele leven, dat voor hâár in duizend vormen zich openbarende realiteit is, voor òns het karakter heeft van een mysterie. Want wij kunnen over de dingen denken en ze construeeren, maar eerst de vrouw leert ze ons kennen in hun genotsmogelijkheid. Wij zien het sexueele leven als een mysterie, omdat wij het, als we ons zelf zijn, hebben ontvlucht.

Het is ànders dan wij en daarom doet het ons aan als een geheim. Het overvalt ons, opdat wij *haar* zullen overvallen, die den overval heeft voorbereid. —

* * *

Dit verschil in positie in het sexueel duel bepaalt de polygame neigingen van beide partijen. — Wat vormt voor de vrouw de sexueele aantrekkingskracht in den man? Het individu. Het doel van haar verovering is even concreet als de methoden van haar veldtocht veelzijdig zijn. Wat vormt voor den man de sexueele aantrekkingskracht in de vrouw? Het vrouwelijke. Een haarlok, een boezem, een handgebaar, een geur, een oogen-blik. De gezonde vrouw mint den schoonen man. De gezonde man mint zelden de schoone, meestal de aantrekkelijke vrouw. Alvorens hij minnen kan, moet de man getrokken worden in de sexueele sfeer, maar in die sfeer mint hij in eersten aanleg het sexueele. De vrouw vertoeft van nature in het sexueele, en mint van die sexueele sfeer uit, het persoonlijke. Dáárom is polygamie in den man natuurlijker dan bij de vrouw. Het doel van den man is, zijn val in het sexueele te herstellen door zijn sexualiteit tot een monogame te adelen; het doel van de vrouw is in de monogamie de rust te vinden van haar sexueele bestemming.

De man stijgt in het huwelijk van de sexualiteit tot de persoonlijkheid, de vrouw bevestigt in het huwelijk het karakter van haar sexualiteit.

Gij vraagt naar bewijzen, en ik geef U bewijs. De abnormale vrouw is de prostituée. Waarom is ze ab-normaal? Zij heeft de mannelijke sexualiteit overgenomen. In wezen is de sexualiteit haar onverschillig. In de praktijk kan zij haar alleen uitoefenen zonder de persoonlijke voorkeur, die het sexueele leven harer eerbare zuster kenmerkt. —

* * *

Maar ik blijf te veel uitweiden. Ik zal terugkeeren tot het spel van kuischheid en sexualiteit. Waarom zijn

wij, menschen, zoo onkuisch? De oer-oorzaak daarvan ligt, naar mijn inzien hierin, dat wij den bronst-tijd niet kennen. Nu wij hem niet kennen, zijn wij altijd geest en altijd onkuisch, zijn wij de speelbal onzer gedachten-associaties, terwijl het dier zijn sexualiteit aan strenge natuurwetten gebonden weet, en dus als natuurfeit ondergaat. Dáár, in de dierenwereld, is de sexualiteit geen mysterie omdat ze niet elk oogenblik het leven bedreigt. Dáár dringt ze niet door tot in de fijnste vezelen van het gedachtenleven, omdat haar ontzegd is, haar onmetelijke gelegenheid, en omdat zij niet door het gedachtenleven kan worden voorbereid en toebereid.

Men mag bij de bestudeering van het sexueele vraagstuk, dat onder de dieren niet bestaat, nimmer vergeten, dat de menschelijke erotiek een uitzondering op de „bronst-wet" vormt. —

* * *

Hier hebben wij, naar mij voorkomt, de kern-oorzaak te pakken van onze moeilijkheden met de sexualiteit. De menschelijke, aan geen grenzen van tijd of plaats gebonden wellust doordringt den geest en de menschelijke geest, die geen object uitsluit van zijn bemoeienis, doordringt den wellust. Het is niet meer mogelijk voor den mensch, sedert hij van den boom der kennis at, om op natuurlijke wijze wellustig te zijn. Zoodra hij met den wellust bezig is, gaat zijn verstand er zich mee bemoeien, hetzij door den wellust voor onzedelijk te verklaren, — wat hij in wezen niet is — hetzij door hem tot iets onzedelijks te maken, hetgeen geschiedt wanneer het verstand den wellust verfijnt en den weg naar de perversie openstelt. De verwantschap tusschen puritanisme en perversiteit is niet willekeurig. Zoowel bij de besnoeiïng als bij de bewerking van den wellust is het het booze verstand, dat de schoone natuurlijkheid van onze instincten aantast en den wellust vervreemdt van de bedoelingen, waarmee de Natuur hem heeft ingesteld. De wellust is in de natuurlijke ordening der dingen nooit doel, maar instrument, aanmoedigingsprikkel voor het doel

der voortplanting, gelijk de smaak de aanmoedigingsprikkel is voor de instandhouding van het lichaam. Het puritanisme vindt uit: *dat* de sexualiteit zonde is, de ars amandi bedenkt haar praktijken *óm*dat het zonde is. Zie hier het verband. De beruchtste pornografen, de Sade vooraan, hebben dat verband terdege beseft. Tegen den achtergrond van het verbodene krijgt het sexueele eerst zijn rechte bekoring. Puritanisme en perversie hebben, in een monsterverbond, de mogelijkheid voor den mensch om natuurlijk te leven, bij een harer wortels aangetast: bij den voortplantingsdrang. En de moderne techniek is, ook op het gebied van het sexueele leven, getrouw gebleven aan haar doodzonde. De techniek toch, die gedacht moet worden als een middel om het leven te vereenvoudigen, is gebezigd om het genot van het leven te verhoogen. Rationalisatie, uitgevonden als vergemakkelijking van behoeftenvoorziening, werd gebezigd voor overwinst. En zoo heeft de techniek van onze verdiepte kennis der menschelijke psyche gebruik gemaakt, om de associaties, waarin zij de sexueele instincten heeft ontleed, aan te wenden ten einde die sexueele instincten op te wekken. — Altijd is de mensch door sexueele symbolen omringd geweest. Maar hebben die symbolen bij de primitieve volken, het wezenlijk karakter van symbolen behouden, — thans zijn ze geworden geraffineerd bedachte aanleidingen tot opwekking van sexualiteit. —

* * *

Men behoeft het bekende boek van de Goncourt over de vrouw in de achttiende eeuw maar te herlezen, om ervan overtuigd te worden, hoe meesterlijk die eeuw de kunst verstond om den genotzoekenden mensch met sexueele motieven te omgeven. — Alles: de gebogen vormen der loges in den schouwburg, de bouw der draagkoetsen, de schilderingen die de vrouwen en heur „petit-maîtres" omgaven in het salet, het sprak alles van sexualiteit. De erotiek was als een heel het leven doorgeurend poeder over dat leven uitgestrooid. „Satan

semant l'ivrogne" gaf later de 19e-eeuwer Félicien Rops tot onderschrift aan een teekening, waarin hij den Duivel voorstelde, die zijn naakte vrouwtjes uitzaaide over Parijs. —

* * *

In onzen tijd is het niet anders. De vlijmzoete Jazz, waarin de bewegingen en hijgingen der sexueele daad voor de goede verstaanders, die wij allen zijn, duidelijk kunnen worden onderkend, dringt door den ether tot in onze huiskamers, waar onze puberten worden afgeleid van hun schoolwerk, en geen radio-contrôle-commissie ziet er iets zedenbedervends in, terwijl het woord van den in alle zuiverheid de dingen des levens bij hun naam noemenden spreker wordt gecensureerd. Niemand zal in onze dagen een vrouw voor hoer verklaren omdat ze doet, wat twintig jaar geleden alleen de hoeren plachtten te doen: haar lippen bloedrood verven en haar oogen vergiftigen met bella-donna. Onze echtgenooten en onze dochters, ja waarachtig onze grootmoeders beminnen de lippenstift. Past die in een tijd, waarin men voor openlijker vertooning van het lichaam, voor corsetloosheid en kuiten-demonstratie pleit, onder het motto dat wij het gekunstelde aan den dijk moeten zetten? — Vroeger schemerden de naaktfiguren in de halve verlichting van studentenkamers, tegenwoordig ligt Hollywood en een tijdschrift vol naakte vrouwen naast de telefoon in de huiskamer. En Hollywood is volkomen eerbaar, wie durft er wat van zeggen? — Vroeger vertelden deftige heeren elkander halve schunnigheden, terwijl hun hanekoppen nipten aan het bitterkelkje op de sociëteit. Tegenwoordig gaan we met onze volwassen kinderen naar de bioscoop, waar de slaapkamer-scène op het witte doek behendig wordt voorbereid, maar zoodra de keuringscommissie aanmerkingen kan maken, afgeknipt. Vroeger fladderden jongens, die het al te zwaar te stellen hadden met hun zinnendrang om stille grachtjes, waar ondeugende dames zaten achter roode lampen. Tegenwoordig zitten we met onze geliefden in

de cinema, en als de pauze nadert, komt de portier met luider stemme waarschuwen: Heeren het licht gaat aan! —

* * *

De lezer wordt verzocht zich te herinneren, dat wij leven in een periode, waarin men den strijd heeft aangebonden tegen de verheimelijking van het sexueele leven. Weg met de preutschheid. Weg met de prikkeling! In het volle daglicht. Wie werkelijkheidszin heeft, ervaart, dat de moderne leuze een leuze is als elke andere, en dat de overgang van de verheimelijking naar de ontblooting van de sexualiteit ons geen stap verder heeft gebracht. —

* * *

Wij kunnen ons, wanneer wij bezig zijn ons met het sexueele vraagstuk te bemoeien er niet van onthouden, de beide systemen van bestrijding der sexueele gevaren tegenover elkander te beschouwen. Wij gaan dus nu schrijven over het verheimelijkings-systeem en het systeem der volledige zakelijkheid en openbaarheid.

Het verheimelijkings-systeem was ongeveer ingericht als weleer het drankverbod in de Vereenigde Staten. — De drang, waaraan alle leven ontspruit, bestond niet voor het officieel bewustzijn. — Maar even hevig als er in Amerika whiskey werd gedronken, even hevig werd de kat geknepen in het donker. Het sexueele leven, buiten het huwelijk, behoorde tot het rijk der menschelijke zwakheden, binnen het huwelijk tot de verzwegen kern van een officieel instituut. Van een sublimeering der sexueele instincten was geen sprake. — Een man en eene vrouw, die, in moreele onaantastbaarheid een vrij huwelijk met elkander sloten, bevonden zich in een ongeoorloofde verhouding; een man en eene vrouw, die den drang der zinnen in een eindelooze verloving vertroebelden, totdat het laatste messenleggertje voor den huwelijksinventaris dat hen veroorloofde wettelijk met elkaar naar bed te gaan was gekocht, —

waren uiterst fatsoenlijke lieden. Aan onze kinderen werd geleerd dat ze door den ooievaar uit de kool werden opgepikt, en kwamen ze thuis, nadat een vriendje hen op een smerige wijze had ingelicht, met angst in hun jonge zielen, en met een geschokt geloof aan de heiligheid van het ouderschap, omdat ze op school gehoord hadden, „dat vader en moeder vieze dingen deden" om kinderen te krijgen, — dan werden ze in een kast gesloten en afgestraft en als halve misdadigers gebrandmerkt om een reden, die zij niet begrepen. — Alle liefde, alle teederheid, was van een dergelijke sexueele opvoeding verre. Ik herinner mij mijn eigen verwarring en ontsteltenis, toen ik, als kind van acht jaar, hevig bestraft werd en opgesloten, omdat ik een onderwijzer argeloos naar de beteekenis vroeg van een heel leelijk woord, dat ik van een vriendje gehoord had, en waarvan mij de slechtheid geheel ontging. Ik herinner mij, dat ik in denzelfden leeftijd door een troep opgehitste kameraden, uitgescholden, gehoond, achtervolgd en tot bloedens toe gewond werd, omdat ik hun de beteekenis niet kon verklaren van het woord: „hoer". —

* * *

Mijn pen waagt het niet, den kruisweg te beschrijven, die de oude jonge-juffers der negentiende eeuw moesten volgen, alvorens zij geraakten tot dien staat van bittere of sullige eerbaarheid, waarin de ouderdom den drang der natuur versteent. Ina Boudier heeft ze eens en voor altijd geteekend in de zusters van Frederik Craets in „de Klop op de Deur". Er ligt geen overdrijving in, wanneer wij het vrouwen-type vóór de opkomst der feministische beweging aldus onderscheiden — òf zij was wettelijk gebrevetteerde prostituée — hetzij die prostitutie dan in de bordeelen, hetzij zij in een eerzaam huwelijk met den man die haar redde uit haar sociale belachelijkheid, werd uitgeoefend, òf zij was zenuwlijdster. — De eerbare maagden en de hoeren, ze zaten in Nederland allebei achter de horretjes te wachten op een man, die betaalde. En hoe was het met den man?

Hij was òf onanist òf lijder aan geslachtsziekten, òf hij zuchtte, met de herinnering aan een liefde, die hij had moeten vermoorden, in een huwelijk, dat hem carrière bracht.

Uit onze rijen, juist uit de rijen van ons, bestrijders hunner leerstellingen, moet een stroom van genegenheid naar de Wibauts uitgaan, omdat ze het hartverscheurende verdriet, dat het sexueele phariseïsme over de wereld gebracht heeft, hebben beschreven op een wijze die het onmogelijk maakt ertoe terug te keeren. Want evenals de negentiende eeuw haar schijn van welvaart bouwde op de ellende en onderdrukking van duizenden proletariërs, evenzoo heeft ze haar schijn van eerbaarheid gebouwd op de ellende en onderdrukking van duizenden, die het niet wisten, hoe ze den drang in hun bloed moesten begrijpen en richten.

Alvorens wij aanstalten maken om te komen tot een nieuwen opbouw der sexueele moraal, moet de heele rommel der negentiende eeuw, die nog in onze dagen haar invloed doet gelden, worden geblazen uit onze waardeering, dat mengsel van vunzigheid en schijnheiligheid, waarbij aan de burgerjongens een zedeleer werd ingeprent, die ze door vele leiders in staat en maatschappij zagen vertreden. —

* * *

Maar ik verwerp de oude moraal niet, om de nieuwe te aanvaarden. De nieuwe moraal brengt een even wijden Oceaan van leed, een even roekelooze verkrachting der menschelijkheid. —

Volgens de oude moraal bestond de sexualiteit *niet,* volgens de nieuwe bestaat ze *alleen.* — Wij hebben den ooievaar naar huis gestuurd, maar wij lichten onze kinderen over het sexueele in, voordat ze er naar vragen. Wij beoefenen een slechte homoeopathie. Het sexueele is als een magneet, die aantrekt, ook wanneer men het voor ongeoorloofd verklaart, maar die zijn aantrekkingskracht niet verliest, wanneer men het toestaat. Ik herhaal mijn stelling, dat de sexualiteit door menschen be-

neden het climacterium nooit volkomen objectief kan worden beschouwd. — Zij nemen er datgene uit mee, wat ze noodig hebben om hun zinnen te voeden. De sexueele kiem ontwikkelt zich niet alleen uit de verboden aanleiding, maar uit elke aanleiding. Het is niet juist, dat de sexe, door zich bloot te geven, haar prikkel verliest. Dat is niet juist, omdat de bemoeienis van het verstand niet ophoudt, zoodra de naaktheid zich openbaart. Het verstand, dat aanving met den sexueelen prikkel te laten werken, door het sexueele te verhullen en den lust te laten turen door de kieren van het masker, vervult zijn complementaire werking ten aanzien van de sexualiteit even feilloos, wanneer de Sexe zegt: hier ben ik, geef Uw geloof aan mijn mysterie maar prijs. —

* * *

Het staat voor mij vast, dat naakte mannen en naakte vrouwen zich sportief in de open lucht tezamen kunnen bewegen, zonder dat eenige gedachte aan sexualiteit rijst. Skandinavië geeft van die mogelijkheid het klassieke voorbeeld. De spierbewegingen, de moeizaamheid der lichaamsoefening verdringt elke sexueele gedachte. Hoogstens kan men een lichaam van de tegengestelde sexe om zijn Schoonheid bewonderen, maar Schoonheid, die loutere aanschouwing is, sluit den lust altijd uit. — Nauwelijks echter plaatst de *theorie* der sexueele natuurlijkheid een bordje met „naakt-cultuur" voor den ingang der gemeenschappelijke zwem-inrichting, of het is met de argeloosheid gedaan. Zoodra de mensch sexueel *een theorie gaat praktizeeren,* verliederlijkt hij. De naakt-cultuur, in wezen argeloos en zuiver, verziekt tot de meest perverse liederlijkheid, *omdat* men er bij bedenkt, dat men in normale omstandigheden gekleed is. Hoe ongedwongen wandelen wij in onze eigen Hollandsche badplaatsen, nauwlijks gekleed door elkaar heen. We schertsen, we praten, we eten sandwiches en we raken geheel vergeten, dat we naakt zijn. Maar wat in West Schouwen

of op Vlieland een paradijstoestand is, dat wordt de gemeenste perversie te Scheveningen of Biarritz.

Het beest-achtige van de naakt-cultuur is, dat het naakt-cultuur is, en niet naakt-natuur. Wanneer wij ons voor onze naaktheid schamen, hebben wij die naaktheid te bedekken. De moderne perversie doet de menschen zich in hun naaktheid vertóónen, *omdat* zij zich voor hun naaktheid schamen. — Het is op zichzelf heelemaal niet onzedelijk om naakt te loopen, maar naakt te loopen, *ten einde naakt te zijn,* is rechtstreeks onzedelijk. — Omdat de kuischheid, een on-zienlijke waarde, er door wordt aangetast. —

* * *

Wij komen langs deze gedachtenlijnen op het spoor van wat er verfoeilijks ligt in de moderne sexueele open-stellingstheorie. Bij het *puritanisme* zocht de lust naar het lichaam dat de conventie verborgen hield, om dat lichaam te bezitten en te besmeuren. Bij de *moderne theorie* zoekt de lust naar den geest, om dien te be-smeuren, om dien aan te wenden tot verhooging van lichamelijk genot. — Het booze verstand, dat vroeger de sexueele vraatzucht leidde tot een ont-dekking van wat bedekt was, leidt thans de sexueele vraatzucht tot een verheimelijking van wat onbedekt is. De dames, die thans op onze badplaatsen rondloopen in de gedaante van Eva, maar met beschilderde teenen en met een lichte bedekking, waartegen de naaktheid blinkt, — zij schijnen te zeggen: „ge kunt mij nòg begeeren, maar begeer mij snel, want als het schaaldier wijk ik langzaam in mijn schelp terug!" In deze perversie, die wreedheids-neigingen wakker roept in den man, is de sexualiteit volkomen van haar natuurlijke doelstelling vervreemd. Zij is gedegradeerd tot louter genotzucht, en ook dáár-om onzedelijk wijl het verstand aan de genotzucht is onderworpen, terwijl het de roeping van het verstand is, als geestelijk heerscher de functie van het lichaam te regelen in overeenstemming met de bedoeling van het lichamelijk leven, die het verstand onderkent. —

Zoo leidt dus de preutschheid tot huichelarij, maar de openlijkheid tot perversie. Men mag, wanneer men de openlijkheid verdedigt, deze grondwaarheid nooit vergeten, dat elke sexueele theorie — sexueele praktijk wordt, en dat elke sexueele praktijk de theorie aanwendt tot apologie van haar begeerten. — Alleen indien het mogelijk ware de sexueele neiging, die onvervreemdbaar aan 's menschen subjectiviteit verbonden is, te objectiveeren, ware de openlijkheidstheorie door te voeren, maar de diep in ons waakzame instincten veranderen altijd opnieuw den sexueelen beschouwer in een bedrijver. Het praten erover is al het begin van het eind. —

* * *

Hier slinger ik een beschuldiging in het gelaat van mijn eigen boek. Het is niet toevallig, dat er reeksen van studies verschijnen over de sexueele vraag in een tijd van klaarblijkelijke sexueele ongebondenheid als de onze. Het eenig verband tusschen beide phenomenen is niet hierin gelegen, dat de moralisten zich verontrusten, maar ook wel degelijk daarin, dat de lezers belangstellen in het onderwerp. Men zoekt gaarne onbewust de associaties met het lustgebied, ook al heeft de schrijver de ernstigste bedoelingen.

Ik kan mij echter verdedigen door te wijzen op mijn ambt, waarvan dit boek een uitvloeisel is. Ik schrijf dit boek als journalist, en de journalist heeft nimmer een vrije keuze van onderwerp. Zijn onderwerp is immer, wat de tijd beweegt en waar de tijd belang in stelt. Hij schrijft niet over het sexueele omdat hij dat verkiest, maar omdat de huidige generatie zijn behandeling aan de orde stelt. —

En tòch ligt er in de behandeling van dit onderwerp een onmiskenbare zedelijke bevrediging. Want nu de verheimelijkingstheorie volkomen fiasco maakte, en de openlijkheidstheorie de samenleving prijs gaf aan losbandigheid en perversie, — nu hebben wij tezamen naar een weg te zoeken, nu hebben wij tezamen een houding

te vinden ten aanzien van dit vraagstuk dat het allerbrandendste is van alle vraagstukken, omdat het brandt in ons. —

* * *

En welke zal die houding zijn? — Geen houding. Wij waren eerst tegenover de erotiek geblinddoekt. Wij verbeeldden ons, dat wij er langs konden loopen, dat wij haar buiten echt als zonde konden verklaren, en verder haar onberoerd konden laten als iets, waar menschen op plaatsen, waar zij gezien konden worden, zich niet mee bemoeiden. Wij waren als de schooljongen die zijn kamer keurig had opgeruimd, maar die zijn verslonsde boeken opgepropt had in een kast, en toen er te veel boeken in die kast kwamen, puilde zij open en vertoonde den vollen chaos van een ordeloozen geest. Toen gingen wij den sexueelen chaos uitspreiden over de wereld van na den oorlog, die, zelf een chaos, zich verwonderlijk wel voelde bij dit systeem.

Maar wij zullen noch het sexueele verbergen, noch het zoeken. — Wij zullen het argeloos langs ons heen laten gaan, als het zich niet aan ons opdringt, en wanneer het zich wel aan ons opdringt, ons van het gevaarlijk fanatisme onthouden, waar elke sexueele leerstelling toe leidt. —

* * *

Waar ligt de fout, die wij altijd gemaakt hebben ten aanzien van de erotiek? Wij hebben de erotiek dogmatisch beschouwd, en wanneer er iets in het leven is, dat men aan dogmata moet onttrekken, dan is het de erotiek. Wie van de liefde een leerstuk maakt, vermoordt haar. Men moet de liefde aan haar zelve overlaten. De zegswijze, dat de liefde blind is, kan men aldus vertalen, dat zij voor het verstand geen zintuig heeft. Zegt het verstand: „gij zult niet beminnen," dan antwoordt de liefde: „ik ga mijn eigen weg." Zegt het verstand: „gij kunt vrijelijk beminnen," dan ziet de liefde daarin nimmer een leefregel, altijd een licentie.

De erotiek vraagt niet om het verstand, noch om het

verstand der preutschheid, noch om het verstand der liederlijkheid, zij vraagt om de sfeer. Zij is, mits men haar met rust laat, even vindingrijk in het uitvinden van uitwegen uit haar excessen, als een echte vrouw vindingrijk is in het ontdekken van lokmiddelen. — Er zijn veiligheidskleppen voor den sexueelen drang, die hem afleiden naar geestelijke sferen. „Verander den hartstocht in geestdrift," schreef wijlen mijn Vader, „en gij vindt haar oplossing." Inderdaad ligt de oplossing slechts in de opvolging van dat maxime. Hoeveel beslistheid bij de jeugd, die daden aandurft, waarover wij, weifelende ouderen delibereeren, hoeveel nobele weerbarstigheid, hoeveel al te stout-gedachte levens--theorieën, die den weg wijzen naar de toekomst, ontsproten niet aan den tot geestdrift verheven sexueelen drang! —

* * *

Maar de fout van de vorige generatie was, dat deze sublimeering van de sexualiteit, die de formuleering is van een levenswet, werd aanbevolen als therapie. Wanneer een vader zijn zoon zou aanraden te gaan studeeren, of veel aan sport te doen, teneinde een sexueelen drang te ontvlieden die de samenleving hem nog niet veroorlooft, dan zou het eenige tastbare resultaat zijn, dat de jongen rechtstreeks naar de meisjes liep. — En de edelaardigen onder ons, die door een bespreking van religieuze vraagstukken in gemengde kampen de jeugdige overgevoeligheid naar den hemel wilden leiden instede van naar de priëelen, moesten inspectie houden vóór de avondbijeenkomst opdat de in extase verkeerende verloofden niet al te lang bleven dwepen in den maneschijn. —

* * *

De moderne generatie begaat een even groote fout. Freud heeft onomstootelijk aangetoond, hoe vele drijfveeren van het geestelijk leven door den Eros worden in beweging gebracht. Deze zuiver-wetenschappelijke vaststelling heeft tot de zaligverklaring van Freud geleid bij de apologeten eener ongebreidelde sexualiteit.

Maar Freud is niet geschikt voor het apostolaat. — Freud wil niet anders zijn dan een wetenschappelijk onderzoeker, die psychische verschijnselen verklaart. In het feit dat Freud den sexueelen oorsprong aanwees van verschillende levensgebieden heeft men vrijheid gevonden om nu maar niet geestelijk te leven, doch sexueel te zijn. Per slot van zaken was dat toch maar hetzelfde. — Dat is een petitio principii. Indien er morgen iemand komt, die ontdekt dat alle geestelijk leven van het boter-eten afkomstig is, moeten wij ons dan allemaal ongansch eten aan boter? Een wetenschappelijke verklaring is iets anders dan een paedagogisch voorschrift. — Hier hebben wij een belangrijk voorbeeld van den drang van dezen tijd naar centraliseering van wat afzonderlijke waarde heeft. Indien men de psychologie, die een ervaringswetenschap is, gaat ombuigen tot een wetenschap van normen, zooals onze tijd dat pleegt te doen, dan komt men tot euvelen als hierboven werden aan de kaak gesteld. Ziet hier de beteekenis van een zuivere wijsgeerige methodenleer voor het praktische leven. —

* * *

Neen, wij zijn op den verkeerden weg, door het sexueele, dat èn als natuurfeit èn om zijn relaties met het zedelijke onze belangstelling verdient, te gaan propageeren als algemeene levensleer of levensverklaring. Dat is de gevaarlijkste van alle richtingen omdat het sexueele uit hoofde van zijn subjectiviteit, ten slotte aan de waarneming ontsnapt, en omdat alle sexueele uitspattingen zoeken naar een verdediging. Zoo gezonken is zelfs de meest ontaarde mensch niet, dat hij zou nalaten, zich een houding te zoeken voor zijn liederlijkheid. De meeste pornografische geschriften bevatten een geveinsde poging tot moreele rechtvaardiging, evenals de meeste boeven het tot het laatste volhouden dat zij onschuldig zijn. Elke sexueele theorie wordt aangewend als pantser voor den lust, dus zeker de theorie, welke de wereld voor sexueel verklaart.

Bovendien is Freud's psycho-analytische geneesmethode vooral een methode voor zieke menschen. Zoodra gezonde menschen die methode toepassen, zijn zij te vergelijken met iemand die zonder malaria-lijder te zijn kinine inneemt of iemand met een goede ontlasting, die laxeerpillen slikt. Het gebruik van geneesmiddelen en geneesmethoden, dat den zieken mensch gezond maakt, maakt den gezonden menschen ziek, en zoo onschuldig als Axel Munthe's „colitis" is de evangelisatie van de psycho-analyse geenszins.

Keeren wij, met Rousseau, terug naar de natuur. Dat wil, ten aanzien van het sexueele zeggen: eerbiedigen wij niet alleen den drang, maar ook den schroom. Wie leeuwen ziet paren, ervaart hoe moeizaam de leeuwin zich overgeeft aan haar minnaar, en hoe na de paring de minnaar zich voort moet reppen om haar toorn te ontgaan. Iets van deze natuurlijke schaamte ligt toch nog wel in den natuurlijken mensch. Het wordt noodig in onzen tijd, dat wij ons het dier stellen als Ideaal! —

* * *

Ik meen met dit alles niet dat men het sexueele uit den weg moet gaan. Ik houd heelemaal niet van lange verlovingen, en ik heb er geen overwegende bezwaren tegen wanneer, zooals dat ten platte lande vaak voorkomt, een boerenzoon met een boerendochter in de hooiberg kruipt, mits hij zich daarna rekenschap geeft van zijn moreele verplichtingen. Maar ik zou het wel willen uitroepen met luider stemme: laat ons de sexueele aanleidingen verminderen, en laat ons, los van elke gedachte aan sexueele therapie, het leven van geest en daad aanmoedigen. — Men moet de sexueele verwildering niet rechtstreeks maar zijdelings te lijf. De nobelste gedachte, waarvan het verband met de sexualiteit wordt aangegeven, ontaardt in wellust. De nuchterste gedachte kan van de sexualiteit afleiden, indien ze los van het sexueele wordt uitgesproken. —

* * *

Maar er is geen gedachte in onzen tijd, die niet aan het sexueele verbonden wordt. Ik moet in dit verband gewagen van de verbastering van het begrip: uitleven. Wat is „uitleven"? — Uitleven is een reis maken, een voetbalwedstrijd winnen, een groot werk tot stand brengen. De sexologen van onze dagen nemen een onderdeel van het uitleven als pars pro toto. Zij verstaan onder uitleven niet het complex van daden en gedachten, waarin de levensdrang tot geldigheid komt, — zij verstaan er onder een eindelooze reeks van paringen met eene eindelooze reeks van personen. Ik noem dat geen uitleven, maar een roekeloos verlammen van den sexueelen prikkel, dat de sexualiteit perverteert, en van een gezonden drang tot een zieke gewoonte maakt. „Er is een tijd voor alles," zoo heeft de Prediker ons geleerd. Er is ook een tijd voor het paren. De paringsdrang, die als een noodlot over ons leven ligt, wordt bij die uitleverij gebezigd als een gezochte verstrooiïng.

Een merkwaardig voorbeeld van het in toepassing brengen der dwaalleer van de uitleverij gaf een mijner overigens hoogstaande en door mij als persoonlijkheid gewaardeerde tegenstanders de Heer Constandse in een debat, dat ik voor de vereeniging: „de Dageraad" met hem mocht voeren. Hij verdedigde het huwelijk in kameraadschap, waarop ik later in dit boek nog uitvoerig terugkom, met de opmerking dat de vrije persoonlijkheid zich zoo wijd mogelijk moet kunnen ontplooien, en dat, aangezien de mensch verschillende kanten heeft, hij, teneinde al die kanten tot hun recht te brengen, voor elken kant een bepaalde sexueele verbinding behoeft met een bepaalden man of met een bepaalde vrouw. —

Ik behoor niet tot de verdedigers van het huwelijk in kameraadschap, maar ik zou voor de verdediging dier gedachte betere gronden kunnen aanvoeren dan mijn geachte tegenstander hier in het geding bracht. Men kan toegeven, dat er een probleem valt op te lossen, wanneer een echtgenoot door een verterende passie voor een derde wordt overvallen, maar indien wij het huwelijk in kameraadschap invoerden om voor ieder mensch eene

reeks van wederhelften te zoeken, die pasten bij de verschillende zijden zijner persoonlijkheid, dan deden wij beter met het harem-stelsel te aanvaarden. Het doet koddig aan, wanneer men dergelijke theorieën zich ziet baseeren op de Idee van de zelfstandigheid der vrouw, terwijl wij juist altijd geleerd hebben dat de verlossing der vrouw uit den harem hare verlossing beteekende uit de slavernij. —

* * *

Wat wordt er in de praktijk van dergelijke theorieën? Dat de verhouding tusschen man en vrouw geen persoonlijkheidsverhouding meer blijft, doch uitsluitend een verhouding wordt van teelt-dieren. De strijd, de wrijving van karaktereigenschappen, het persoonlijk offer dat noodig is voor de aanpassing, vormt de zedelijke kern van iedere menschelijke verhouding, en naarmate die verhouding in innigheid toeneemt, wordt deze strijd verfijnder, en vaak moeilijker te dragen. Het oplossen van dien strijd tusschen twee intiem met elkander levende menschen en het door zelfverzaking bereiken van de eenheid, vormt de kiem van dat gemeenschapsgevoel, waar onze tijd zijn grooten mond over vol heeft, terwijl hij op sexueel gebied den tol vrij geeft aan een ongebreideld individualisme. —

* * *

Intusschen gevoelde ik, toen ik het neerschreef, dat men de sexueele aanleidingen moet verminderen, dat men, los van de sexueele therapie, moet aanmoedigen tot denken en doen, mij door een onmetelijke schare van vertwijfelden omringd. De crisis noodzaakt ertoe, om aan de jeugd de daad te onthouden of haar tot daden op te wekken zonder zin. Daar loopen ze, bij millioenen werkloos rond, onze jonge mannen en jonge vrouwen! Wij laten ze ten prooi aan lediggang, en waar iemand nog werk heeft, bezuinigen wij hem er uit! Mogen wij onze jonge werkloozen euvel duiden dat ze een slechte cigaret rooken, de eenige bezigheid die er voor hen over-

bleef? — En kunnen wij zedemeesters blijven, wanneer de luiheid hen leidt tot het volbrengen van een lust, waaraan zij straffeloos toegeven, nu men gemakkelijker voorbehoedmiddelen krijgen kan dan brood?

Werkverschaffing, cursussen, ontwikkeling! Met Uw welmeenen, maar de jeugd voelt scherp, en zij weet zich beleedigd en zonder moed, wanneer al die fraaie lapmiddelen hen niet geven, wat zij als menschenrecht mogen begeeren: doelmatig werk, waardoor hun jonge kracht de samenleving vooruitbrengt. Ik weet hier evenmin een oplossing als de tientallen deskundige scribenten, die over het werkloosheidsvraagstuk boeken vol schrijven. Maar ik weet wel, dat men den sexueelen Augias-stal niet zuivert, indien men deze sociale zijde van het vraagstuk onopgelost laat. Eén opmerking slechts, in dit verband. Ik heb in de vorige bladzijden de beteekenis van het feminisme, als bevrijdende factor in de ontwikkeling der moderne persoonlijkheid, erkend. — Maar het feminisme is tengevolge van het vrouwelijk fanatisme, waardoor het gekenmerkt werd, over den kop gegroeid. Indien het feminisme zijn gezonde doelstelling: aan vrouwen, die werk willen en zelfstandigheid, werk te geven, niet was voorbijgeschoten, dan zou het werkloosheidsvraagstuk er anders uitzien dan nu. — Men doet aan psycho-techniek, maar men verwaarloost te vaak een der grondwaarden voor de bepaling der geschiktheid bij beroepskeuze: de bepaling der geaardheid van den aanleg, in zooverre die afhankelijk is van de sexe. Dat de psyche der vrouw, ook in haar actieve functies van die van den man verschilt, is onomstootelijk door Prof. Heymans aangetoond. Niettemin wordt de vrouw in alle denkbare mannelijke functies ondergebracht. Niet wijl de bureaux voor beroepskeuze hun plicht niet zouden doen. Verre van mij, tot hen verwijten te richten. De vrouw wordt voor mannelijke functies gebezigd, enkel en alleen omdat zij goedkooper is. — Terwijl de rijks- en gemeentebegrootingen niet kloppen, omdat de werkloozensteun, waartoe wij zedelijk verplicht zijn, millioenen verslindt, doet een volksstam van

Duitsche dienstboden zijn intocht in ons land. Omdat de eigen landsdochters weigeren zich voor huiselijk werk beschikbaar te stellen. En dàn te hooren van vrouwen die bij uitstek bevoegd zijn over de toestanden onzer volksklasse te oordeelen, van wijkverpleegsters, dat zij bij heur bezoek aan de gezinnen, terstond kunnen vaststellen, waar de moeder ex-dienstbode is, omdat in die gezinnen orde, hygiëne en oeconomisch beheer aanwezig zijn, terwijl in de gezinnen die bestierd worden door ex-fabrieksarbeidsters of kantoorjuffrouwen dat alles te wenschen overlaat! —

* * *

Wij allen zijn stuurlieden aan den wal, en wanneer wij pogen tot uiting te brengen wat onze sterk sprekende intuïtie door levenservaring heeft bevestigd gevonden, dan komen de deskundigen en zij sabelen ons neer. — Zij schijnen er toe aangesteld, om al wat er aan spontane overweging in de menschen opkomt te vonnissen, totdat dan plotseling een of andere primitieve geest, van alle deskundigheid gespeend, de leiding van den Staat in handen neemt om de materie tot kosmos te ordenen, die de deskundigen lieten versplinteren. — Ik zal, om niet onthoofd te wezen alvorens ik dit boek voltooid heb, mij niet vermeten te beweren, dat de overplaatsing van de vrouw uit mannelijke naar vrouwelijke functies de oplossing zal bespoedigen van het werkloosheidsprobleem. — Maar wat ik zeker weet is dit: dat men, door de vrouw te hebben opgenomen in het specialiseeringsproces, dat den mensch maakt tot een doode functie in de maatschappij-machine, onze samenleving beroofd heeft van haar laatste kans op redding. Op één plaats, op een voorname plaats in het leven, was nog een wezen te vinden, dat niet op een bizonder onderdeel, maar op een algemeenheid van leven en levensplichten was gericht. De vrouw vertegenwoordigde het leven in zijn algemeene gestalte, terwijl de man reeds onderging in verbijzondering. Het onvergeeflijk delict van het feminisme is, dat het de vrouwen geëmancipeerd heeft

buiten heur aard, dat men van vrouwen — mannen, en van beide tezamen machine-deelen heeft gemaakt.

Ik wensch de horretjes en de op verlovingen wachtende jonkvrouwen niet terug, maar ik ben ervan overtuigd dat er op duizenden plaatsen van onze samenleving gebeden wordt om vrouwelijke krachten, die op het oogenblik aan dom mannenwerk worden verspild. —

* * *

En hier vind ik een overgang tot wat, naar mijn inzien een der kernen vormt van de sexueele vraag: de ontluistering der liefde. — Ik heb hetgeen ik hierover wil zeggen in de vorige bladzijden reeds ingeleid. Ik sprak toen van den sluier der natuur, dien men van het sexueele heeft weggereten, tegelijk met den sluier der conventie. Er is geen liefde, die niet het karakter heeft van eene ontwikkeling. Het sexueele leven bestaat niet uit een bruut feit, maar uit een reeks van neigingen en toenaderingen, die naar het feit leiden als culminatiepunt. Indien men begint met het feit, dan zal het sexueele proces zijn aard niet verloochenen, en tòch zich handhaven als proces, nu niet naar het feit toe, maar van het feit uit. Zoo leidt de verzakelijking van het sexueele leven noodzakelijk tot perversie.

Maar er is nog iets anders. — Men miskent de roeping en vergiftigt de gunstige voorwaarden der sexualiteit, wanneer men haar afsnijdt van de sfeer, waarin zij op natuurlijke wijze ontkiemt. — Sociaal is de roeping van het sexueele, sociaal moet de bodem zijn waarop men het plant. — Het liefdesleven, dat tot gezinsvorming leidt, moet in de gezinssfeer ontkiemen. Het is de innigheid, om de eerste ontmoetingen heen, die de wanhoop van een al te fel begeeren opvangt en door haar complementaire functie die geleidelijkheid kan verzekeren, die liefdesgeluk, ja zelfs liefdesgenot behoeft. —

* * *

Sexueel leven is nestleven. Indien men het sexueele benadert buiten de sfeer, waar het natuurlijk aanwezig is, dan schept het zijn eigen sfeer, waarbinnen de afleidingen en verzachtingen niet bestaan. — Het helsche voorbeeld van de sexualiteit die haar eigen, van de wereld geïsoleerde omgeving schept, is het bordeel. Wie zich tusschen zijn bloedroode behangselen bevindt, krijgt het gevoel alsof daar dagelijks moorden worden begaan.

Maar op geheel andere wijze is elk collectief samenzijn van jonge vrouwen en sexueel-weerbare mannen op plaatsen, waar dat samenzijn zijn natuurlijke omgeving mist, een soort verderf. Mijne lezeressen zullen ons, mannen, beesten vinden, wanneer ik de volgende bekentenis neerschrijf, maar zij bevat niets dan de waarheid. Op laboratoria, in bibliotheken, op kantoren, waar vele vrouwen aanwezig zijn, wordt de man soms meer door zijn sexueelen drang bezeten, dan tusschen de schemerlampen van een behaaglijk salon, waar hij voor zijne neigingen in de atmosfeer eene geleiding vindt.

Twee feiten staan onomstootelijk vast. Ten eerste dat de vrouwen-collectiviteit den man, de mannen-collectiviteit de vrouw het hevigst sexueel beïnvloedt. De eerbare echtgenoot, die zijn oogen neerslaat bij de verschijning van een décolleté, laat hem niet binnentreden binnen een bar of danshuis, want al het naakt dat hem, nog vele malen weerspiegeld, omringt, zal zijn weerstand verlammen. En hoe wil men het anders verklaren, dat de vrouwen, ondanks heur zoogenaamde pacifistische gezindheid, heur mannen en jongens telkens opnieuw drijven in de armen van het militairisme? —

* * *

Ik wil heelemaal niet beweren, dat de samenwerking tusschen mannen en vrouwen in het maatschappelijk leven, waartoe het feminisme heeft geleid, noodzakelijk tot sexueele daden of sexueele verhoudingen leidt, en ik weet dat er duizenden mannen en vrouwen, die tot samenwerking geroepen zijn, die samenwerking in alle eerbaarheid effectueeren, maar ik moet wèl vaststellen,

dat het dóórdringen van de vrouw in alle voegen van het maatschappelijk leven, de sexueele instincten van den man op een bizondere manier prikkelt. De vrouw heeft, eenmaal toegelaten op de markt der openbare bedrijvigheid, haar kemelsharen kleed afgelegd. Ik ga overdrijven, maar in een overdrijving kan een kern schuilen van waarheid. — De blauwkous heeft de maatschappij voor de vrouw veroverd, maar Venus is getreden op de moeizaam gewonnen plaats. — Er zijn, ook nu nog, temidden van de erotische verwarring der tijden, tusschen hoogstaande mannen en vrouwen die tot ambtelijke samenwerking geroepen worden, zuivere en onaantastbare verhoudingen, maar de hypothese, dat met de intellectualiseering der vrouw tevens de objectiviteit in de maatschappelijke samenwerking tusschen de sexen, met terzijdestelling van iedere sexualiteit zou zijn gewaarborgd, is een hypothese geweest, die falikant is uitgekomen.

Moeten dan mannen en vrouwen in hun onderling samenzijn altijd de sexe vooruitbrengen, als een weerstand tegen de toenadering der sexe-looze menschelijke persoonlijkheid? — Neen, maar er is iets anders, waarmede de tijd-geest het sexe-instinct heeft overprikkeld, en dat andere vormt mijn tweede, onomstootelijke feit. —

* * *

Onze tijd is een tijd met divergeerende werkingen. De geestelijke bewegingen onzer dagen zijn wereldverstorven, de factische bewegingen zijn verstoken van elken ideëelen achtergrond. Het praktisch collectivisme is individualistisch, het drilt de scharen om overwinst te brengen in handen der enkelen, of het dwingt de partijgenooten zich te offeren voor partij-egoïsme; de individueele gedachten der groote ethici van deze dagen, daartegenover, hebben dikwijls een vaag, algemeen karakter, waarin de individualiteit der groep wordt veronachtzaamd. Hoe komt het, dat een zoo schreeuwend-noodzakelijke beweging als het pacifisme, zich van de nationaliteiten-quaestie, dat wil zeggen van de rechten

der door vreemde Staten onderdrukte volken veel te weinig aantrekt, en een wereldvrede propageert, die berust op de wreede regelingen, die door een wereldoorlog zijn gedicteerd? Hoe komt het, dat men den arbeider, wien men op Zondag een behoorlijk huis, een bad, een radio en een auto geeft, door de week degradeert tot een zielloos nummer in een rationaliseeringsproces? Hoe komt het dat men de massa ontwikkelen wil, door haar te bestrijken met een volksuniversitair vernis, terwijl men tegelijkertijd de aantrekkelijke vaktraditie der arbeidersklasse vermoordt? Hoe komt het, dat men de menigten in auto-cars het prentenboek der wereld laat aanschouwen, maar tegelijkertijd den pereboom voor onze deur omver hakt, die ons meer verbond aan de natuur dan het aanhooren van jazzmuziek op een hotel-terras in Egypte? —

* * *

Er is geschreven pro en contra techniek. Er zijn er onder ons, die de schoonheidsbegeerte van hun hart ophangen aan haar, omdat er hoe langer zoo minder natuurlijke en traditioneele schoonheid meer over is. Er zijn er anderen, de dichters die in de stadscultuur verstrikt zijn (lees den bundel „Um uns die Stadt"), zij konden alleen maar een kreet van wanhoop slaken. Ik wil geen partij kiezen. Ik wil over de techniek maar één uitspraak neerschrijven. — *Haar zonde is, dat zij behoeften heeft gekweekt.* — Men zegt, dat de mensch een slaaf is van zijn hartstochten. — Neen, de moderne mensch is een slaaf van door te techniek kunstmatig geconstrueerde behoeften. De genietende mensch is nog meer een slaaf der techniek dan de arbeidende mensch. — Indien de arbeider op Zondag vrij was, dan zou dat misschien het offer waard zijn van zijn geketendheid gedurende de week in het raderwerk der industrie. Maar van de raderen van den arbeid komt hij tusschen de raderen van het vermaak. Wanneer hij de fabriek niet meer ziet draaien, dan draait voor hem de bioscoop. *Nooit* laat de industrie haar greep van ons af. Om Ford

te laten leven moet de innigheid van het landschap kapot. Om Philips te laten leven, moeten wij radio-toestellen bouwen en ons afwenden van het boek. En om de Sanitas-winkels te laten leven, moeten wij onze sexueele verhoudingen berooven van menschelijke waardigheid en natuurlijke kuischheid. — De over-sexualiteit van heden hangt samen met de overproductie, die ons de krisis berokkend heeft. — De sexualiteit is geen neiging meer van de menschelijke zinnen, geen drang meer van het menschelijk hart, zij is geabstraheerd tot een kunstmatige behoefte. Het genot is het expansie-gebied geworden van een over-verhit kapitalisme. Het genot is, door de niets-ontziende techniek, die het nadenken alleen kan velen in den dienst harer doellooze doelmatigheid, tot een kunstgreep geworden, waarmee zij het leven voegt naar haar hand, zooals haar Taylor-methoden het zijn in haar fabrieken. En zóó wordt het mogelijk, dat in dezen tijd, waarin heele werelddeelen zich verklaren voor „abstinentie" het edele en verheven symbool van de liefde, verlaagd wordt tot iets als het drinken van een bittertje. De menschen, die nummers zijn in de fabriek, worden genots-objekten voor elkander, daarbuiten. —

* * *

Achter dat alles bevindt zich de wijsgeerige houding van onzen tijd. En nu keeren wij tot Matzke terug. Matzke verwerpt de ideologie, maar hierin blijven ook onze dagen de algemeene structuur van de geschiedenis der menschheid getrouw, dat ook onze dagen hun levenspraktijk weerspiegelen in een filosofische projektie. — Welke is de filosofie van onzen tijd? Het psychologisme. Men poogt een ervaringswetenschap om te buigen tot een wetenschap van normen. — De verklaring van feiten wordt de basis van onze levensbeschouwing, die daarmede als levensbeschouwing ten doode is gedoemd. De moderne psychologie heeft vele raadselen der ziel verklaard, maar het verklaren van ziele-raadselen is iets anders dan het stellen van normen, waarnaar de men-

schelijke psyche zich behoort te richten. „Wij hebben ons te laten leiden door den gang der historie, en te aanvaarden wat haar uitkomst biedt." Aldus een beroemd historicus in een beroemd tijdschrift. Volgens dat voorschrift komt de mensch, die zedelijk poogt te leven, zonder norm te staan. Hij gaat een vasten maatstaf missen voor zijn handelen, zijn heele ethiek wordt afhankelijk van het wisselend spel van opvattingen en gebeurtenissen. Het zedelijk motief dat menschelijke daden, wanneer die waarlijk menschelijk zijn, beheerscht, kan niet afhankelijk zijn van zienlijke gegevens. Het is verankerd in Eeuwige Waarden, of het is het *niet*.

Zoo doet zich het moderne psychologisme aan ons voor als de *schijn* van een levensbeschouwing. Het komt tegemoet aan de behoeften der zedeloozen, die nimmer ophouden te zoeken naar een ethische rechtvaardiging. De tegenstelling tusschen de goede en de kwade daad, is, dat de goede daad zwijgt, en de kwade een verdediging zoekt. Het psychologisme helpt de duizenden, die hun lust willen volgen, aan een motief. Teneinde het overspel te rechtvaardigen beroept men zich tegenwoordig op de frequentie van het overspel. De menschen die dat doen, in woord en geschrift, zullen hun kinderen verwijten, dat die zich beroepen op de gebreken hunner kameraden, teneinde eigen gebreken goed te praten. —

* * *

Tegenover deze opvatting staat de opvatting van hen, die het richtsnoer van hun handelen niet ontleenen aan de praktijk. Indien de geheele menschheid anders handelt dan zij, dan zullen zij hun handeling doorzetten, omdat zij niet willen handelen zooals de menschen zijn, maar zooals zij behoorden te zijn. Omdat zij de hoogere ervaring van hun geweten stellen boven de lagere ervaring hunner zintuigen. Indien die opvatting, die even reëel tot de menschelijke natuur behoort als het gedreven worden door de instincten, uit de wereld verdween, indien wij allen onze gedragingen gingen bepalen naar

wat de meerderheid doet en wil, dan zouden de martelaren voor niets hebben geleefd. —

* * *

Waarom weid ik hierover uit? Omdat geen onzer instincten, de drang tot zelfbehoud uitgezonderd, ons zóó tot de daad drijft als de sexueele. Het conflict tusschen hetgeen tegenover den medemensch geoorloofd is en de begeerte naar zijn bezit, beperkt zich niet tot de lagere karakters. Tusschen het twintigste en dertigste levensjaar en, bij hartstochtelijk aangelegden, nog lang daarna, kan het sexueel vulcanisme een kracht krijgen, die alles omver stuwt. De natuur bedreigt den geest op geen plaats zoo sterk als in de erotiek. Om in haar macht verloren te raken, behoeft men geen natuurlijk evenwicht te verliezen. Zij is *in* ons, zij is er latent, zij is er incidenteel, zij is er onverhoeds. Onze polygame neigingen zijn niets anders dan de concretiseeringen eener algemeene, altijd werkende sexualiteit. —

* * *

Wordt dat natuurfeit verheven tot ethiek, in den vorm van een „recht op uitleven" of van „eerlijke levenshouding", dan wordt de erotiek tolvrij, en ontaardt het liefdesverkeer tusschen de menschen in een wereldgenotzucht, dan blijft van alle sexueele vormen alleen de hoererij, omdat in het uitleven het respekt voor de persoonlijkheid met wie men zich uitleeft is verdwenen. En het geslacht wordt prijsgegeven aan vernietiging. Sexueele gemeenschap, zoo verzekerden mij twee onzer bekendste hoogleeraren in de huid- en geslachtsziekten, is tegenwoordig de riskantste zaak, die er bestaat. De besmetting kiest haar geheime wegen, die dikwijls leiden door legale verhoudingen en over onschuldige personen, en het is de medische wetenschap nog niet gegeven al die wegen afdoende te blokkeeren. Zóó is het, nu sexueele soberheid en monogamie nog gelden als officieel reglement. Hoe zal het zijn, wanneer de vrijere opvattingen zullen zijn doorgedrongen tot in de wetgeving en

de code van het fatsoen? — Bij al haar uitvindingen is de moderne gemeenschap in gebreke gebleven ten aanzien van haar eersten plicht: de zorg voor het ras. Hier schijnen theologische en lucullische dogmata een vast verbond te hebben gesloten. Tegen een stelselmatig doorgevoerde eugenese verzet zich zoowel de confessie als de uitleverij. —

* * *

Er worden twee cardinale fouten bedreven door hen, die zich kanten tegen de geldende huwelijksmoraal. De fout, dat men zich vastklampt aan het incidenteel geval, en de fout dat men nalaat zich rekenschap ervan te geven, wat men onder „eerlijkheid" verstaat. Wie met een „modern"-georiënteerd moralist spreekt over huwelijk en erotiek, vindt zich alras bedolven door een reeks van treurige huwelijksgevallen. Het zijn vooral de vrouwen, die in heur apologie van vrijere opvattingen zich telkens beroepen op de ervaringen uit heur omgeving, en weigerachtig zijn zich rekenschap te geven van een algemeen princiep. — Naar mijne overtuiging worden de predikers van een huwelijk in kameraadschap, waaronder ik versta een huwelijk, waarbij de echtgenooten kameraden blijven ondanks de erotische zijwegen die zij bewandelen en elkander eerlijk die zijwegen laten zien, — naar mijn overtuiging worden die predikers voortbewogen door een waarachtige, te goeder trouw gekoesterde deernis. Zij willen de lijdende menschheid der rampzalig gehuwden te hulp komen, door het toestaan van grooter vrijheid. En zij zijn zelf meestal zoo onkreukbaar en ouderwets-gelukkig in hun echtvereeniging, dat hun integriteit het gezag verhoogt, waarmee zij spreken. — Zij beseffen echter niet, dat het de plicht der volksleiders is, hunne uitspraken te baseeren op de studie van wetten, en niet van gevallen, zij beseffen niet, hoe *positief* de waarde is van hun woord. — Indien een waarlijk zedelijke gezindheid absolutie zou geven voor alle door hen aanschouwde gevallen, waarin wettelijk-gehuwden hun

huwelijk verbraken of onderbraken door onwettige verhoudingen, of voor gevallen waarin de liefde onwillig was zich te begeven naar het Stadhuis, — dan nog zouden zij daarmede niet verantwoord zijn ten aanzien van eene prediking eener veranderde conventie. De strakste verdediger van het bestaande huwelijk zal het recht erkennen van menige onregelmatigheid. Maar *excepties erkennen* is iets geheel anders dan *eene wet voorschrijven*. De wet geldt voor allen, dus ook voor de overweldigende meerderheid van menschen die *niet* uit nobele motieven, om leed te beëindigen, of om een geluk te grijpen dat men te laat gevonden heeft, zich los maken uit een knellenden band. Zij geldt ook voor hen, die de liefde beschouwen als een gezelschaps-prikkel, als een partij bridge of een auto-tocht. Die meerderheid zal in de wet, door volksvoorlichters gesteld, een vrijheid vinden om te doen wat zij tegenover zichzelf niet kan verantwoorden. Ja, zij zal zich verheven, interessant, „modern" vinden, zij zal zich martelares achten voor nieuwe denkbeelden, omdat zij een fatsoen, dat eigenlijk al bijna niet meer bestaat, frustreert. — Ik vrees, dat „het huwelijk in kameraadschap", geheel in strijd met de bedoelingen zijner apostelen, een mode wordt. —

* * *

En nu, die eerlijkheid! De eerlijkheid geeft aan het nieuwe Evangelie een zedelijk cachet. Het is beter eerlijk te zijn, dan te huichelen. Het is beter voor zijn menschelijkheid uit te komen, dan te vrijen in het geniep. Maar draait men de zaak niet om? Men wil eerlijk zijn over zijn geslachtelijkheid. Zal het in de praktijk niet voorkomen dat men om de eerlijkheid te dienen, overspel pleegt? —

Laat ons eerlijk zijn. Laat ons elkaar bekennen, dat verfijnde en smartelijke conflicten kunnen voorkomen tusschen subtiele en hoogstaande menschen. Het conflictenleven bij hen, is de tegenpool van een huwelijkstrouw, die dáár, omdat ze de overwinning beduidt op

een tragische botsing van persoonlijkheden, de hoogste waarde heeft. Maar zijn de meeste menschen niet doodgewone meneeren en mevrouwen? De wettelijke man en de wettelijke vrouw en de meneer of mevrouw met wie men een nieuwe liefde begint? En geldt voor al die gewone meneeren en mevrouwen niet de wet, dat, indien zij beiden de diepere menschelijkheid, die onder de grauwe banaliteit van bridgen, autorijden, bioscopen bezoeken en radio-luisteren, ligt, tezamen in elkander strijdend zouden ontdekken, zij zich begeven zouden in een spannend avontuur, dat hen in de wederpartij den mensch zou doen aanschouwen, dien zij nimmer hadden vermoed en ontmoet? —

* * *

Maar ik keer weder tot mijn motief van de ontluistering der liefde, welke de moderne opvattingen en de moderne praktijk ons geven te zien. — Wanneer wij het uitroepen, zoo hard dat onze longen er pijn van gaan doen: wij zijn polygaam, iedere krachtige man richt zijn oog op een welgevormde vrouw, elke echte vrouw gevoelt zich aangenaam gestreeld, wanneer een mannenoog zich met haar bezig houdt!, dan vergeten wij één ding. Er is niet alleen polygamie in de ruimte er is ook polygamie in den tijd. *Eén* innig geliefde kan de reeks van gestalten aannemen, die haar of zijn gecompliceerde menschelijkheid in zich bevat. En elke diep beleefde genegenheid bevat een eindeloosheid van schakeeringen. Die schakeeringen der liefde zijn het, die door de moderne zakelijkheid in de liefde worden vernietigd. Wat men vrijheid van liefde noemt, is in vele gevallen niet anders dan liefdes-rationaliseering. —

Wat wij missen in vele moderne liefdesverhoudingen is: de afstand, waarvan Frank Matzke spreekt. Mijn vriend Herman Robbers heeft in zijn radio-rede van 30 October een woord gesproken, dat mij zeer heeft getroffen. Hij zeide, dat deze jongeren sentiment verwarren met sentimentaliteit. De sentimentaliteit, die Matzke en de zijnen verwerpen, is aanstonds innig. Het

sentiment *kent* den afstand, dien Matzke begeert. — Hetgeen de liefde krachteloos en ongezond maakt is het uitschakelen der toenadering; is ook het miskennen harer gecompliceerdheden, die zij zal blijven vertoonen zoolang zij bestaat! — Waarom eindigen liefdes- en huwelijksverwikkelingen in een klacht? Waarom sporen zij niet meer aan tot een oplossing? Er ligt in elke verhouding tusschen menschen een geheim. Er ligt een geheim in de verhouding tusschen vrienden, tusschen vijanden, tusschen zakenlieden, tusschen ouders en kinderen. Dat geheim leeren wij eerst kennen, wanneer de mensch tegenover wien wij ons bevinden, gestorven is. Wanneer het eeuwige der onherroepelijkheid hem heeft omsloten, dàn eerst kennen wij zijn ware gezindheid ten aanzien van ons. Wij allen vreezen voor onze laatste stonde, in die laatste stonde zal het verwijt van zoovelen wier geheim wij niet eerbiedigden, ons vagevuur zijn. — Bestaat er geen ondoorgrondelijk geheim tusschen een man en eene vrouw, die eenmaal elkaars lippen hebben gevonden? En is dat geheim niet eigenlijk de eenige rechtvaardiging van het tezamen gaan tot aan een uiterste, dat aan den maagdelijken mensch als een wanstaltigheid verschijnt?

Wij hebben vergeten dat voor den mensch de bijslaap een voltooiïng, een einde beduidt. Wij hebben de tragiek miskend, die den bijslaap eigen is, waarin twee menschen aan de verhevenheid van hun geheim te gronde gaan.

En de versterving der lyriek van het erotisme, die nu openlijk wordt erkend, brengt ons op het spoor van een versterving van den eeuwigheidsdrang in de menschheid van nu, die in de zakelijkheidsnastrevingen van lieden als Matzke haar contraire uiting vindt. —

HOOFDSTUK II

I

Na mijn algemeene inleiding over het begrip der erotiek, gevat in het kader van dezen tijd, kom ik thans tot den drang der zinnen bij het kind en bij de jeugd.

Laat ons beginnen met vast te stellen, dat het kind zich altijd door het sexueel bewust-worden ziet overweldigd. — Ik ben ervan overtuigd, dat de beteekenis van sexueele voorlichting wordt overschat. Of het kind aan den ooievaar gelooft, dan wel of men het langs den weg der bloembestuiving of door analogieën met het leven der dieren tot een vermoeden der waarheid leidt, het is eigenlijk om het even. De schok, de ontgoocheling van het sexueele ontwaken, komt eerst bij de eerste, subjectieve ervaring, en ik betwist dat die subjectieve ervaring minder pijnlijk is, wanneer het kind zich vergenoegd heeft met ooievaars-verhalen, dan wanneer het biologisch op de hoogte werd gebracht. — Ook bij voorlichting gaat de essentie van wat het sexueele leven is en beteekent langs een kind heen. Op dit gevaarlijkste van alle levensgebieden kan niemand ons den weg wijzen. Tegen wat in ons zelf werkt kan niemand ons behoeden. Het natuur-instinct leert ons het voortplanten, gelijk het zintuigelijk leven, het hooren en zien, op natuurlijke wijze zich ontwikkelt. —

* * *

Alle paedagogen zijn het er wel over eens, dat men het kind niet ongevraagd moet voorlichten. En een uitvoerige voorlichting is oneindig gevaarlijker dan de ooievaarsverhalen, omdat ze bij vroegrijpe kinderen de

sexueele instincten onnoodig ontwikkelt. Ik las eens een boek van een voorlichtster, die aan om raad verlegen ouders haar eigen praktijken meedeelde. Deze paedagoge van het jaar nul, was zoover gegaan, dat zij, met echtgenoot en kinderen in een Indische mandi-(bad) kamer vertoevend, aan die kinderen beider geslachtsdeelen vertoonde, om daarna over te gaan tot de theorie. Dergelijke excessen van voorlichting acht ik even weerzinwekkend als funest. Dit is niet: kinderen tegen gevaren behoeden, maar hen op de gedachte van den bijslaap brengen, en de voorlichting, die de natuur zelve geeft, die de sexueele instincten geleidelijk van onbepaalde neigingen tot concrete begeerten omvormt, wreedelijk verstoren. —

Bovendien kan elke voorlichting door de ouders den natuurlijken schroom die er tusschen ouders en kinderen bestaat in gevaar brengen. De diepzinnige achtergrond van het gebod: „Eert Uwen vader en Uwe moeder" is hierin gelegen, dat men zijn vader en moeder eeren en van zijn kinderen eerbied eischen moet, ondanks het feit, dat alle ouders zwakke, zondige menschen zijn. Het is een gebod, gericht niet alleen tot de kinderen, maar ook tot de ouders. Gezag is verantwoordelijkheid, een eisch tot gezags-uitoefening, die hier verbonden wordt aan het resultaat eener zuiver-natuurlijke functie, is een eisch tot dragen van verantwoordelijkheid. De eerbied voor onze ouders is de eerbied voor het levensmysterie, waaruit wij zijn ontstaan. — In een volkomen vrijzinnig gezin, waar de vertrouwelijkheid tusschen ouders en kinderen tot het uiterste ging, waar ouders en kinderen zoozeer als gelijken met elkaar omgingen, dat men bijna van een al te groote vrijheid kon spreken, hoorde ik eens een jongen van veertien jaar zeggen: „mijn ouders, die zijn iets heiligs voor mij!" — Deze prachtige, spontane uitroep van het kind bevestigde mijn overtuiging, dat de eerbied voor de ouders in een gezonde familie, als vanzelfsprekend in de kinderen leeft. —

* * *

De kinderen zullen daarom de ouders nooit als sexueele wezens mogen zien, maar als de dragers van een geestelijke waarde, waaruit zij leven, als de vertegenwoordigers van een natuurlijke hiërarchie, die zoowel het godsdienstig bewustzijn van de kinderen, als hun latere, maatschappelijke onkreukbaarheid steunt. —

Daarom zullen de ouders slechts bij hooge uitzondering als voorlichters over sexueele aangelegenheden moeten optreden. Zij moeten de sexueele voorlichting bewaken, maar ze liefst door vertrouwde, oudere en wijze persoonlijkheden doen geschieden. Hier ligt een taak voor medici, voor oudere gehuwde broers of zusters, of andere aanverwante familieleden, voor geestelijken, misschien voor leeraren en onderwijzers.

Men vergete bij die voorlichting, die nooit spontaan, maar steeds als antwoord op een vraag geschieden moet niet, dat het kind dat vraagt, al een schok heeft *gehad,* al met de ontstellende werkelijkheid van het sexueele leven in aanraking is geweest.

Het voordeel der voorlichting is, dat zij angst kan wegnemen, dat zij den eersten beet van het lust-dier dat altijd naast ons op zijn prooi staat te wachten, kan zalven. Maar welk kind gaat er tot zijn ouders of opvoeders, wanneer het de eerste sexueele daad bedrijft? Hoeveel van die kleine onanisten vragen aan ouderen bescherming tegen een kwaal, die ze vaak ervaren als een ondraaglijke last? —

* * *

Ik vind het vraagstuk der onanie belangrijker dan het vraagstuk der voorlichting. De oude boekjes over „geheime zonden" zijn gelukkig verdwenen en gezaghebbende medici hebben ons geleerd, dat zij geen verontrustende gevolgen voor het lichaam heeft. — Maar wij kunnen, daartegenover vaststellen, dat zij vele slechte schoolrapporten op haar rekening moet boeken, omdat zij verslappend en afleidend werkt, omdat zij de verwekster is van alle dagdroomerij, waarin de kinderen vluch-

ten, die toch al zooveel moeite hebben om hun jongen, dartelen geest naar het moordend intellectualisme van onze onderwijsmethoden te richten. — Hoevele ouders, die thans hun kinderen uitketteren als ze onvoldoende cijfers hebben of zich afsloven om de gelden bijeen te brengen voor privaatlessen, welke het jeugdige hoofd nog eens extra bezwaren, verzuimen de oplossing die voor de hand ligt, den gang naar den medicus! —

* * *

De lezer heeft begrepen, dat ik als eenige doeltreffende tempering van den reeds bij het jonge kind ontwakenden zinnendrang beschouw, zijn opgenomen wezen in een gezond familieleven. —

Wat is de functie van het familieleven? Dat het de neigingen van geest en lichaam, die zoowel in de eenzaamheid als in sommige kameraadschappen worden geisoleerd, oplost in eene heilzame en reinigende algemeenheid. Ik zeg, dat de ziels- en lichaamsneigingen ook worden afgezonderd in sommige kameraadschappen. Indien er geen scholen waren, zou de menschheid sexueel gezonder zijn. Want op de scholen worden de jonge geesten intellectueel oververzadigd, en daardoor wordt een *geleidelijke* groei van de instincten belemmerd. Herneemt het sexueele, het nog verwarde en onbestemde sexueele, dat te weinig uitwegen heeft naar lichaamsbeweging en openluchtleven zijn recht, dan ontstaat het cultuurgezwel, dat men sexueele nieuwsgierigheid noemt. Wat doet de sexueele nieuwsgierigheid? Zij concentreert den sexueelen drang, die algemeene levensdrang is, op het geslachtsdeel. De organen, die ons gegeven zijn voor het uiterst, opperst moment, wanneer ons vitalisme naar zijn laatste expansie zoekt in de andere persoonlijkheid en die van bijkomstig belang zijn in het geheele liefdesproces, worden het hoofdmoment in een verziekte aandacht. Men behoeft het boek van Mevrouw Alie van Wijhe—Smeding, getiteld: „Naakte Waarheid" maar te lezen, om te zien tot welk een wereld van

smerigheden, de sexueele overcultuur leidt, die geen anderen oorsprong heeft dan ons over-intellectualisme. Het arbeiderskind, dat misschien de dingen minder besmuikt bij name noemt, heeft een natuurlijker, evenwichtiger sexueel bestaan dan het kind der intellectueele bourgeoisie, op wiens centraal zenuwgestel tegelijkertijd een aanval gepleegd wordt door Venus en Minerva. —

* * *

Ik ben tegen co-educatie. Men zou er alleen al tegen kunnen zijn op grond van de feiten. Op grond van het feit bijvoorbeeld, dat de Directie eener inrichting van middelbaar onderwijs in een onzer steden, naar mij door iemand die het weten kan verzekerd werd, een onderzoek heeft ingesteld naar den inhoud der bank-kastjes van de leerlingen, en bank na bank in die kastjes voorbehoedmiddelen aantrof. — Maar indien niet ook in ons land, dat den oorlog niet kende, de perversie was doorgedrongen tot het jonge kind, — dan nog zou ik tegen co-educatie zijn, omdat men de ontluikende erotiek als er gescheiden opvoeding is, meer in de hand heeft, en omdat ik de eenige genezing der erotische toestanden zie in het scheppen van afstand. — Wanneer, zooals dat in mijn jeugd het geval was, de jongens briefjes over de muren werpen van de meisjes-H.B.S., of een geheime afspraak hebben, om na schooltijd een wandeling te maken, die hoogstens eindigt in een kus, dan vind ik die romantiek, die de ontluikende zinnen der jeugd voldoende bevredigt, verkieselijker dan de huidige toestand, waarbij de jongens en meisjes onder de les van een leeraar die geen orde houdt, met boeken van Lindsey op de knieën zitten, die zij niet verstaan, maar die zij uitleggen in hun geest, en waarbij zij allen zoo goed weten waar Abram de mosterd haalt, dat zij het huwelijksleven al kennen, terwijl zij thuis aan tafel vertoeven met argelooze gezichten. — Ik ben van oordeel dat men jongens en meisjes tezamen een gymnastische oefening kan laten houden, maar dat

men ze niet tezamen moet brengen in een school [1]). Ik meen dat de sexueele toeneiging, doordat de geslachten elkander dagelijks zien en kennen, niet versterft, maar aangewakkerd wordt, en ik geloof, met eerbiediging van de vele leerkrachten die zich behoorlijk gedragen, dat men jonge leeraren geen les moet laten geven aan meisjes van zestien tot achttien jaar. —

* * *

Maar ik keer terug tot de grondoorzaak der sexueele verwording van het kind, waardoor het paradijs van kind-zijn wordt teruggeschoven naar de allervroegste levensjaren. Die grondoorzaak is de versterving van het gezin. Indien het ontluikende sexueele leven, dat leven, dat van het gezin de oorsprong is, niet door de gezinssfeer wordt geleid, dan zal elke poging tot het verwekken van reiner zeden bij het kind mislukken. Het kind, dat thuiskomt, verlangt naar koestering. De moeder is in haar betrekking, op een autotocht of op een vergadering. Het kind vindt voor zijn verlangen naar teederheid, dat misschien al met een zinnelijke draad dooraderd is, geen uitweg. Een stroom, die bedding mist, zoekt zich een baan langs nieuwe paden.

En bleef de misdaad van vele moderne ouders tegenover hun meerderjarige kinderen maar tot die negatieve plichtsverzaking beperkt! — Maar vele moderne ouders doen erger, lees Alie Smeding's boek. Zij vertoonen zich aan hunne kinderen in allerlei erotische houdingen en verhoudingen tot derden. Men kan gerust vaststellen, dat voor een kind dat zijn vader met een maîtresse, zijn moeder met een minnaar in de armen ziet, de ouder op dat oogenblik sterft. — Het kuische kind ziet zich de wereld ontvallen, waarop het steunt, het kind met onkuischen aanleg is voor goed voor het gezonde sexueele leven verloren. Men zou zeggen, het zien van een derge-

1) Mijne bezwaren tegen co-educatie richten zich meer tegen de co-educatie in de school, dan in de klasse, omdat in de klasse het zich ouder-voelen van de meisjes, de gevaren tegenwerkt.

lijk tooneel is het gevaarlijkst voor het zeer jonge kind. Zijn geloof aan de heiligheid van het leven, dat in de figuren van de ouders symbool vindt is voorgoed gebroken, zooals het religieus gevoel gebroken was bij het Joodsche meisje dat Carry van Bruggen beschrijft in „Het Huisje aan de Sloot", toen het bemerkte dat de vader op den nacht der Bewaking als God waakt over de Joden, en de deuren openstaan, stiekem den grendel op de voordeur sloot. —

* * *

Wie heeft er recht tot klagen over veldwinnend scepticisme in onze dagen, over gemis aan constructieve geesten, die onze samenleving redden uit den nood waarin zij bezwijkt? Wie heeft er het recht toe, wanneer hij ziet, dat het geloof der geesten in een wereld-wedergeboorte wordt verlamd door sexueel exhibitionisme, — want anders kan men de erotische achteloosheid waarmee men zich ten aanschouwe van de jeugd in de armen van minnaars werpt, niet noemen — door sexueel exhibitionisme van ouders tegenover het eigen kind? —

De misdaad, aan het jonge kind bedreven in een „huis der vreugden", waar de erotiek den vrijen teugel heeft, is ernstig, maar misschien is de ongedwongenheid der liefdesverhoudingen binnen echtelijke woningen nog bedenkelijker tegenover het kind dat volwassen is. Wanneer de man en de vrouw zijn overeengekomen dat zij, teneinde den geestelijken en kameraadschappelijken band, die hen te zamen snoert te bewaren, liefden met derden dulden over de vloer ja, naar de Wibauts willen, zij elkanders geliefden als vriend ontvangen, — wat verhindert hen dan hun liefkoozingen die toch door den echtgenoot zijn toegestaan, uit te vieren in het openbaar. Natuurlijk zijn niet alle menschen zulke monsters als de menschen die ons door Alie Smeding worden beschreven, maar ook beschaafde menschen zullen tersluiksche streelingen niet kunnen bedwingen, en ook de geringste streeling, door het kind aanschouwd, ontneemt

hem zijn geloof aan zijn huis. Indien men het geheel met de Wibaut's eens zou zijn, dat eerlijkheid en menschenrecht het eischten dat vele woningen veranderden in dwaaltuinen der liefde, — dan blijft de vraag bestaan, of die eerlijkheid nog eerbaar is. En of niet de huichelarij en de fictie van huwelijksgeluk die vroeger zede waren, een genade beteekenen voor het hulpelooze, om een ouderlijke woning schreiende kind. —

Voor de volwassen kinderen beteekent de vrijdom van buiten-echtelijke erotiek aan de ouders verleend, een vrijdom tot het aangaan van voorbarige verhoudingen. Uit den mond eener ernstige vrouw, die het gezinsleven als basis van het maatschappelijk leven verdedigde, vernam ik het volgende geval. — Een moeder uit een welgestelde familie, getrouwd met een wat ouderen man, wiens temperament met het hare geen gelijken tred hield, had met goedvinden van dien echtgenoot een verhouding met een jongeren vriend. Telkens wanneer die moeder van de reizen met haar vriend terugkwam, vroeg de twintigjarige dochter belangstellend: wel moeder, en hoe is het geweest? waarop de moeder dan een vriendelijk-belangstellend antwoord gaf. Deze toestand werd verdedigd door een vrouw, wie geen van mijne lezers, indien hij haar naam hoorde, respekt zou onthouden. — Maar ik beweer, dat die twintigjarige dochter leefde in een pension, waar twee vriendelijke, welgestelde menschen haar huisvesting gaven, maar dat elke steun van gezinsleven haar ontbrak. Zelf zal zij den weg harer moeder volgen. Zij zal haar huwelijk beschouwen als een stap van geringe beteekenis, omdat, wanneer de liefde komt, zij die liefde ook staande het huwelijk van elders kan ontvangen, — en aan het verkeer met meerdere mannen hebben de voorbehoedmiddelen, die de rector in haar schoolkastje aantrof, haar al gewend. —

* * *

De nieuwe opvattingen omtrent het sexueele leven

der rijpere jeugd hangen met de nieuwere opvattingen omtrent de huwelijksmoraal onverbrekelijk samen. Aan de rijpere jeugd zal sexueel verkeer worden toegestaan, terstond. — Proefhuwelijken, waaraan de afspraak vooraf gaat, dat men geen nakomelingschap zal verwekken, sexueele omgang tijdens de verloving, — dat zijn de denkbeelden die de sexueele moraal ten aanzien van de rijpere jeugd in onzen tijd gaan beheerschen. Wat is het leelijke hierin? Dat men de verhouding inricht op het sexueele. Dat de intieme omgang, die het geheim vormt tusschen een jongen man en een jonge vrouw die elkaar lief hebben, iets is dat vooraf, bij reglement, wordt vastgesteld. Dat men de beteekenis der lichamelijke ontmoeting voor het geestes- en zieleleven ten eenenmale miskent. Niet ieder acht het een zonde, als twee jonge menschen die elkaar lief hebben, den huwelijksnacht met elkaar hebben gevierd, alvorens de loketten van den ondertrouw voor hen open gaan. Maar ik acht het wel een zonde, wanneer twee jonge menschen zonder de diepe verzekerdheid dat zij elkaar lief hebben, en zonder besef van de verantwoordelijkheid die zij op zich nemen tegenover elkaar, hunne lusten aan elkaar uitvieren onder de sanctie van een moderne doctrine. — Het proefhuwelijk staat of valt met de aanvaarding of verwerping van het Nieuw-Malthusianisme. Het is hier de plaats over dit wijd en zijd gehuldigd dogma van het modernisme een enkel woord te spreken.

Laat mij beginnen met vast te stellen, dat de moderne opvattingen omtrent huwelijk en proefhuwelijk nimmer algemeen kunnen worden doorgevoerd, omdat de dogmatische — en voor een deel de vrijzinnig — religieuze opvattingen er zich tegen verzetten.

Alleen al om heur nieuw Malthusiaanschen basis zijn de leerstellingen der moderne zedelijkheidsapostelen voor ieder geloovig Christen en geloovig Jood onaanvaardbaar. Elk proefhuwelijk mist het sacramenteel karakter, en is alleen door te voeren, indien geschiedt wat voor den geloovige „zonde" is.

Maar onder hen, die het Nieuw-Malthusianisme aanvaarden, zal ook verzet leven tegen de roekelooze toepassing van zijn praktijk. Er zijn er velen, die geboortebeperking uit overwegingen tegenover het nageslacht, zedelijken eisch achten, maar die, evenals Malthus zelf, daarbij hun heil niet zoeken in het voorbehoedmiddel, maar in onthouding. En zelfs onder degenen, die voorbehoedmiddelen aanwenden, zal menigeen zijn, die zich tegen die praktijk verzet, indien zij verder gaat dan de zorg voor physiek en oeconomisch-valiede nakomelingschap. Zoodra niet meer het verantwoordelijkheidsgevoel dezen uitweg kiest, maar de lustbegeerte die verantwoordelijkheid wil uitsluiten, zich meester maakt van de Nieuw-Malthusiaansche praktijk, zal zij den tegenstand ontmoeten, ook in de rijen, waar zij wordt toegepast. —

II

Het sexueele vraagstuk is een „slechte oneindigheid." — Het beschouwen is eigenlijk te vergelijken met het voortdurend omwenden van een zelfde voorwerp, waarbij wij, denkende dat er beweging is, telkens opnieuw stuiten op dezelfde motieven. Wie zijn raadsel heeft opgelost, heeft een levensraadsel tot een einde gebracht. — In elke nieuwe fase der geschiedenis ligt het opnieuw in het leven, en moet het opnieuw door het leven worden verklaard. Kan het een wonder heeten, dat onze dagen een verziekte sexualiteit baren, nu wij het liefdesleven zien afgesneden van zijn maatschappelijken wortel? — Procreatie hangt samen met sociale werkzaamheid. Het is niet alleen waar, dat wij door arbeiden ontkomen aan het gevaar dat de zinnenlust oplevert voor onze eenzame gedachten, het is óók waar, dat wij dóór een gezonde sexualiteit tot den arbeid geraken. De gemiddelde mensch zoekt niet naar de *verfijning,* maar naar de *bevrediging* zijner lusten. Het complex van bezigheid, blijheid en geslachtsuitoefening vormt een voldoende levensvervulling voor den een-

voudig in een eenvoudig gezin levenden, mensch. De arbeider kijkt zelden naar andere vrouwen, niet alleen wijl hij te vermoeid is om daar veel lust in te hebben, wanneer hij thuis komt van zijn werk, maar ook omdat zijn leven voldoende expansie heeft. Zelfs in de Mohammedaansche wereld maakt de eenvoudige geen gebruik van de daar geoorloofde polygamie. —

* * *

In de natuurlijke omarming van jonge menschen van simpelen huize kiemt het nest-verlangen. In den jongen man leeft even sterk de begeerte naar het vaderschap als in de jonge vrouw het verlangen, moeder te zijn. Het is de plicht van een gemeenschap, die niet wil ondergaan, de gelegenheid te scheppen tot de vorming van nesten. Maar wat hebben we gedaan? Wij hebben de jonge arbeidsters uit haar huizen gesleept naar de fabrieken, en haar meegesleurd in den waan eener overproductie, die thans de crisis heeft voortgebracht, en we hebben de arbeiderskinderen eerst opgeborgen in crèches, om ze daarna in fraaie kindertehuizen te plaatsen, een collectieve besparingsmethode, tenkoste van het moederschap. Thans geven wij de rijpere jeugd aan de luiheid prijs. De natuurlijke uitweg van den jongen levensdrang naar de gezinsvorming hebben wij afgedamd voor de duizenden jeugdige werkloozen, wier diepe nood door een ministeriëele radio-rede niet wordt gelenigd. Het lust-instinct hebben wij geprikkeld, want wat zal een leege geslachtsdrift anders doen dan zich leenen voor tijdverdrijf? Inplaats van de vreugde van jongen, gemeenzamen levensopbouw hebben wij aan de jeugd gegeven het condoom. Wie waagt het, hier aan de jeugd te verwijten, dat zij is, zooals zij is? Wie waagt het, den staf te breken over de jeugdvertwijfeling, die als een stom verwijt uit den afgrond van Europa omhoog staart, uit dien afgrond, waarnaar wij een vorige jeugd met granaten en gassen hebben gedreven? —

* * *

De zedeprekers verdienden opgehangen te worden aan een reeks van galgen, nu onze samenleving aan alle kanten bezig is, het verderf, dat haar zedelijke principes veroordeelen, te verspreiden onder een jeugd, welke zij den arbeid weigert. Aan alle kanten staan de cinema's open, en de nummers kunnen op zedelijkheid gewaarborgd worden door dominee Kersten in eigen persoon, om tòch de duizenden aanleidingen te vormen voor sexueele aandoening. Fijn vervlochten is het netwerk van sexueele associaties, vooral in den leegloopenden mensch, en het is het *motief* van het rolprentnummer, het zijn niet de meters naakt die door de behoedzame keurings-commissies worden verknipt, waardoor een indirecte sexueele drang wordt opgewekt. Het is het droom-verkeer in het halfduister van de bioscoopzaal, met verleidelijke vrouwen en poenige athleten met slobkousen aan en in smoking, dat de lusten prikkelt.

Wanneer ik van lusten spreek, dan bedoel ik de lusten niet, waartegen Alida Zevenboom's inwendige zendeling zijn veldtocht preekt. Als ik gewaag van sexueel verderf, dan spreek ik niet van de neigingen, die in menschen wonen als het sap in de bloemen. — Sexueel verderf is de sexualiteit, wanneer zij niet spontaan is, maar kunstmatig verwekt; is de sexualiteit, die buiten de volheid der aanleidingen zich ontwikkelt, welke geconcentreerd worden in een persoon, de sexualiteit die opgebouwd wordt uit verwijderde associaties. En tot die sexualiteit wekken vaak de droombordeelen op, die vele bioscopen zijn. —

* * *

Wij zien ook nu weer, nu wij de zonde beschouwen die maatschappelijk verval en overproductie van genotsgelegenheden begaan tegenover eene uit haar arbeid gestooten jeugd, — hoe het isoleeringsproces van onze dagen de grondoorzaak vormt van alle wee. Niet alleen wordt door een over-intellectualistische opvoeding individueel de geslachtsdrift gescheiden van het algemeene leven dat haar te dragen heeft, maar men ziet

hetzelfde als men de zaak maatschappelijk bekijkt. De werkloosheid en het vermaak dat dringt door de poriën van de ellende, vormen van de sexualiteit een afzonderlijk gebied, waar zij onttrokken is aan haar maatschappelijke consequenties. —

* * *

De legitieme eisch die de nog gangbare, maar uitgeholde conventie stelt aan het geslachtsverkeer, is hij nog vol te houden bij de huidige oeconomische omstandigheden? Is hij nog vol te houden, voor die duizenden verloofden uit den intellectueelen middenstand, die wel kunnen uitroepen: verliebt, verlobt, verloren, omdat zij geen uitzicht hebben op de financiëele mogelijkheden van een huwelijk? Ook ik acht de wettiging van sexueele verhoudingen door het huwelijk, dat verplichtingen vaststelt tegenover de nakomelingschap, een eisch voor het behoud eener geordende samenleving. Maar welke kracht kunnen wij aan dien eisch bijzetten, wanneer wij de huwelijkswet alleen maar verdedigen met moralistische predikaties? De samenleving, die van de liefde onderwerping aan de orde eischt, schept zij zelf orde? Geeft zij zelfs kansen aan twee jonge menschen, die bereid zijn tot een dagelijksche marteloefening op het huishoudboekje of tot het eten van droog brood? Gij kunt een auto koopen, op de auto-markt, voor veertig gulden, en gij kunt U voorzien van voorbehoedmiddelen in de Sanitas-winkels. En ge kunt wegsnellen in Uw auto naar een ver verwijderd oord, waar geen hotelhouder die behoorlijk voor zijn dividenden zorgt U naar Uw trouwboekje vraagt. Gij kunt gaan dansen in alle verlichte, kleurige, welige dancings van het land. Ik geef U radio's en bioscopen, ik voer U in touringcars over de Alpen, — maar ik weiger U een behoorlijke betrekking, waardoor ge het achtbaar huwelijk kunt sluiten dat ge wenscht. Dàt is het antwoord van onzen tijd op de vraag van soliede, christelijk-opgevoede, in Holland dat den oorlog niet kende, naar beproefde leerstellingen opgevoede, jonge menschen.

Onder zulke omstandigheden worden wettelijke eischen paradoxaal en ontstaan de nieuwe huwelijksvormen, waar een on-zedelijke gemeenschap de jeugd toe dringt! —

* * *

Zou het ook kunnen zijn, dat de nieuwe erotische leeringen zoo grif aanvaard en zoo graag besproken worden, omdat een ouder geslacht het vermogen verloren heeft der autoriteit? Wie kan er heiligheid preeken zonder heilig te zijn, wie kan de hiërarchie van het gezinsleven vasthouden, wanneer die hiërarchie geen steun vindt in de maatschappij? Wanneer de koningen op de vlucht slaan, dan krijgen de huisvaders een knak. Wie zal den invloed beschrijven van de ineenstorting van den ouden Duitschen Staat op het Duitsche gezin?

Wat werd beschouwd als werkelijkheid, is een fictie gebleken. De ideologieën, waarin ook de beheersching van het sexueele leven steun vond, hebben haar werfkracht verloren, omdat ze zich niet wisten te handhaven in de realiteit. Ze hangen in de lucht. Maar daarom *zijn* ze er nog wel! Zoodra de oude ficties verstorven zijn, grijpt de menschheid naar nieuwe. De roep om een dictator, die in het Westen weerklinkt, is de roep om een fictie. Zelfs de nuchtere Hollanders doen er aan mee.

Ik, die eer conservatief dan modern gericht ben, ook in sexueele zaken, — ik vrees dat wij in een nabijliggende toekomst van de huidige, officieus gebrevetteerde bandeloosheid zullen terugvallen in de benepenste hypocrisie. De menschheid, en vooral de huidige menschheid, neigt nu eenmaal naar uitersten, eer zij het midden vindt.

Maar voorloopig zie ik velen het kameraadschapshuwelijk nog voorstaan, omdat zij geen houding kunnen vinden, om het oude te verdedigen. Het is niet geheel ondenkbaar, dat de komende jeugd, ontwaakt uit haar roes, de ouderen zal dwingen tot het opnieuw stellen

van een conventie, waartegen de mannen met grijze haren thans in opstand komen. —

* * *

De jeugd zal het zelf doen, tenzij wij allen voor dien tijd ondergaan. In de belijdenis van Frank Matzke, dat het nieuw-opkomende geslacht geen gebazel meer wil, maar strakheid, en vooral in zijn belijdenis, dat zij niets meer zien wil door de oogen en langs de sentimenten van anderen, beluisteren wij een bronzen klank. Wij ouderen hebben, zooals Wasserman het geestig zeide, den brand, waardoor de jeugd verteerd wordt niet gebluscht met het water onzer hulpverleening, maar wij hebben hem willen blusschen, door een gelid van brandweermannen de formule H_2O te laten zeggen. Deze jeugd heeft inderdaad slechts zich zelf. Wellicht rijst uit de diepe wanhoop, waarin zij leeft een nieuwe kracht. Ik ken jongeren, die den moed hebben, als asceten te leven. —

HOOFDSTUK III

Onder de vele beschavingsfactoren, die gespecialiseerd zijn in onzen tijd, behoort de opvoedkunde. Zij is, als alles, een bepaald „vak" geworden en men schrijft, als over zooveel dat men niet oplossen kan, er bibliotheken over vol. Het gaat met de opvoedkunde als met de ziekenhuizen. — Eerst laat men de menschheid zich ziek maken, door de rust en bezonkenheid weg te nemen uit de wereld, door de groote steden te vervormen tot heksenketels van geluiden, door sport-overspanning of door — ziet hier de tegenstelling — het lichaam aan harmonische beweging te ontwennen, daar men een auto plaatst voor elke deur. En als men de menschen dan ziek gemaakt heeft, gaat men hospitalen bouwen, waarin de patiënten die gekweekt zijn, kunnen worden genezen volgens de vernuftigste methoden, omringd door de voortreffelijkste verzorging. — Dat noemt men doelmatigheid, evenals men het doelmatig geacht heeft, door het voortbrengen van reusachtige voorraden... de wereld te verarmen. —

* * *

Zoo bouwt men openlucht-scholen, zoo verrijst het eene onderwijs-paleis naast het andere, zoo peinst men zich af over nieuwe opvoedkundige methoden, en individualiseeren de lieden die 's ochtends een bestuursvergadering bijwonen van een Montessori-vereeniging en 's avonds een propaganda-bijeenkomst van Nederland-Nieuw-Rusland de kinderziel, terwijl zij voorstanders zijn van het collectivisme. — Men behoeft geen theorieën op te stellen over de absurditeit van deze rationalistische dagen, zij spreekt U in duizend talen tegen, wanneer

ge niet door het fanatisme der nuchterheid, maar door de nuchterheid zelve geleid, U tot het aanschouwen zet van wat er voor Uw oogen gebeurt. — Alles is doelmatig behalve het geheel, dat zichzelf weerspreekt. Misschien is er geen omslachtiger eeuw geweest dan deze eeuw van methodischen arbeid, die de menschheid niet tot geluk geleid heeft, maar tot ellende. En zoo, terwijl men scholen opricht en methoden uitdenkt, om de kinderziel te reinigen, brengt men die kinderziel allerwege in de nabijheid van het vergif. —

* * *

De liefde voor het kind heeft zich in deze eeuw van het kind tot de meest misdeelden uitgestrekt. Men wil het achterlijke kind opheffen en men wijdt zijn zorgen aan den jeugdigen psychopaath. — Maar terzelfder tijd, waarin men de wonden van de misdaad zalft, kweekt men de broedplaatsen van de misdaad. — Wat is het gevaarlijke van al die aanleidingen tot criminaliteit? Dat ze, in deze dagen van paradeerende openbaarheid en eerlijkheid, datgene wat verwarring en onheil sticht verborgen houdt achter de voorgevels van de wakende conventie. Geen keuringscommissie van het bioscoopwezen verdient het verwijt, dat zij haar werk verkeerd heeft gedaan. Er is medewerking, allerwege van bioscoopdirecties, bij het streven naar bewaking van de onschuld der jeugdige zielen. En toch kunnen de rolprenten, de onschuldige rolprenten, zooals ze dagelijks onder officieele sanctie overal vertoond worden, alle voorwaarden scheppen, waardoor de sfeer der misdaad gevormd wordt. Het is er precies mee als met de amusements-literatuur, die evenzeer verslonden wordt door een jeugd, die heden zonder uitzicht in het leven staat, als de rolprenten door duizend leege oogen worden bestaard. —

* * *

Ik handhaaf hier de meening die ik eenige jaren geleden uitsprak in een ander boek, en die ik thans over-

schrijf [1]). Het grondgevaar van deze literatuur — en van haar complement: de vermaaks-film — is, dat zij van het leven af voert, dat zij het merk der beuzelarij draagt en het leven tegelijkertijd miskent en beleedigt. Want zij ontmergelt de groote levensvraagstukken tot loos spel, zij leidt binnen in een narcose en ze verploert het volk door haar oppervlakkig internationalisme, ze vergiftigt het volk door haar zijdelingsche, erotische toespelingen. Ze is verkwisting van volkskracht, omdat die volkskracht in onzen tijd te zwak is, zich verstrooiïng te scheppen uit een gezonde werkelijkheid. Haar verweekelijkende gevolgen zijn ernstiger nog dan haar verderfelijke poging om de lezers vertrouwd te maken met criminalistische gewoonten. Zij vormt een afdeeling van het zich nimmer bezinnende, technische leven, — zij is de laatste rotte vrucht van een intellectualisme, dat cynisch tot de bevrediging der massa een werktuigelijke romantiek gaat construeeren voor eene menschheid, wier zieleleven het sprookje verloren heeft. —

* * *

De voornaamste psychologische eigenschap van de detective-literatuur is, dat de psychologie bij de beschrijving ten eenenmale ontbreekt. Die figuren zijn poppen, zooals ze ook op de kleurige en schreeuwende omslagen staan afgebeeld. Het zijn functies in de technische dramatiek van het verhaal, anders niet. Is van een karakter-aanduiding geen sprake, een karakter-ontleding behoort tot de volstrekte onmogelijkheden. Er wordt in de detective-romans alleen daarom geschermd met *namen,* wijl er geen flauwe verbeelding in voorkomt van karakters. Dit moet aldus verstaan worden, dat het bizondere eener persoonlijkheid altijd, het sociale karaktertype meestal ontbreekt. Wanneer er karakterbeschrijving voorkomt, is het de beschrijving van een sociaal, niet van een persoonlijk type. Maar in de uit-

1) De Sociale beteekenis der Amusements-literatuur. No. 3 der Serie „Praktisch Christendom." Uitgave van G. J. A. Ruys' Uitgevers-maatschappij.

beelding van dat sociale type verschijnt nooit eenige afwisseling, en ook de functies die het in het maatschappelijk leven vervult, zijn nimmer gespecialiseerd. *De* gentleman-detective (Lord Lister), *de* rijkaard, die wordt bestolen of vermoord, *de* schoone vrouw, die aan nachtelijke beroovingen bloot staat. —

* * *

Deze eigenaardigheid, algemeene en niet persoonlijke typen te schilderen, verleent aan den detective-roman wel zeer sterk zijn primitivistische natuur. — Men behoeft maar tot het primitieve heldendicht terug te gaan, om een volkomen analoog verschijnsel te ontmoeten. Zelfs de epitheta ornantia, waar Homerus beroemd om is, — men vindt ze terug in den detective-roman. Met één groot verschil, waarop ik met niet genoeg scherpte kan wijzen. In het klassieke en middeleeuwsche heldendicht, gevoelen wij de tragiek, dus de levensdiepte in het lot en de bewegingen der scharen; de standaard-typen zijn figuren die oprijzen uit het tragisch en diepzinnig epos der menigte. Die menigte is afwezig in den detective-roman. Hier dient het standaard-type voor de beschrijving van individueele gevallen. En de eigenaardige functie, waartoe het standaard-type zich laat benutten, om telkens, op den roep des schrijvers te compareeren in verschillende verhalen, verheft in het heldendicht dat standaard-type tot heros, doet het, door de rhythmische herhaling zijner verschijning aldaar een zinnebeeld worden van volksbegeerten en idealen, terwijl in den detective-roman de gemakkelijke hanteerbaarheid van den standaard-held gebezigd wordt voor commercieele doeleinden; men kan de reeks romans, waarin hij verschijnt, beginnen en eindigen waar men wil, en als men voldoende genoegen heeft beleefd aan zijne zinneprikkeling, dan vindt men, onderaan de bladzijde een anderen roman vermeld, waarin deze „van ouds bekende" figuur ons nieuwe, huiverige vreugden zal laten beleven. —

* * *

De detective-roman is het heldendicht op de machine, en het is niet toevallig dat hij opgeld doet in dezelfde periode van de wereldgeschiedenis, waarin muziek, ontvloeid aan levende handen, vervangen is door radioklanken en gramofoon-concerten, waarbij die levende handen lui rusten in den schoot.

De ontkenning der psychologie treedt bij den detective-roman niet alleen naar voren in het gemis van karakter-beschrijving der handelende personen, die, indien hun eigenschappen zijn toebedeeld, uitsluitend eigenschappen vertoonen van uiterlijk en verstand, nimmer van gemoed, van ziel, van diepere menschelijkheid, maar zij openbaart zich eveneens in de wijze, waarop de misdaden en verschrikkingen terugwerken op de omringende personen. Nimmer krijgt men den indruk, — juist door de groote, niets zeggende exclamaties, die met vervelende regelmaat terugkeeren, — dat er tengevolge van de toch inderdaad uitzonderlijke en afschuwelijke gebeurtenissen iets eigenlijks in het zieleleven van omstaanders of slechts van slachtoffers gewijzigd is. Zij laten het gruwelijkste aan zich voorbijgaan als in een droom. Alle contact met het werkelijke leven, alle reacties, waarmede het normale menschengemoed, op moorden en verschrikkingen zou antwoorden, blijven uit. De personen in den roman *ondergaan* de dramatische gebeurtenis op dezelfde wijze als de menschen, die den roman lezen: passief. Van de bijzonderheden van elk medegedeeld feit ontgaat hun alles. En hier nu komen wij tot een wonderlijke ontdekking. Eigenlijk zijn de slachtoffers in den detective-roman slachtoffers van de sfeer, niet van hen, die den dolk hanteeren of de revolver of, moderner, het cyaangas. —

* * *

Er is een merkwaardige correlatie tusschen de toeschouwers der gebeurtenissen *in* en *buiten* den roman. Het auditorium vóór het tooneel ondergaat het lot der figuranten, het wordt gepakt door de droomwereld. Suggestief is niet de moord, maar suggestief werkt het

besef dat men aanwezig is in een wereld, waarin telkens moorden mogelijk zijn.

Er is een stemming van onwaarschijnlijkheid om het detective-verhaal heen, die zijn gebrek aan stemmingskunst ruimschoots voor zijn lezer vergoedt. En het is den lezer onverschillig, of hij al die verhalen vergeet, als hij die stemming maar proeft. Ziet hier een der noodlottigste gevaren van deze lectuur. — De eerste indruk, die bij den gemiddelden lezer achterblijft is vaag, verward dikwijls. De eigenlijke beïnvloeding geschiedt in de herinnering, die daarna komt. Maar terwijl na lezing van den goeden roman in de herinnering de nevelen optrekken, en het levensbeeld, — ook al zou men zich de namen der personen niet nauwkeurig voor den geest kunnen brengen — een duidelijke omlijning verkrijgt, zien wij bij den lezer van den detective-roman juist het omgekeerde geschieden. Het herinneringsleven wordt onrustig en troebel gemaakt door een verwarring van beelden. Aanstonds, na lezing, keert men weer van het „jenseits" in het „dies-seits" terug, in de nuchtere wereld, die te akeliger en nuchterder verschijnt, omdat haar diepere aard in de atmosfeer van wellustige griezeligheid onverklaard bleef. — Men kan onmiddellijk aan zijn werk en aan zijn zaken gaan, zonder dat er eenige begeleiding is van een verre en teedere stem, die uit een goed boek ons blijft tegenklinken. Maar de vluchtige en onwezenlijke verschijningen, waarmee men te kwader ure heeft verkeerd, blijven rondfladderen langs den bodem van het onderbewustzijn, en roepen, juist wijl zij zich niet als voltooide levensverschijnselen aan ons hebben geopenbaard, een eindelooze dorst in ons op naar hun avontuurlijke sfeer. —

* * *

Waarom kwam ik met deze korte herhaling mijner psychologie van den detective-roman bij U aan boord? Omdat ik erdoor wil laten zien, hoe juist datgene, wat wij de jeugd aanbieden, aan welker zielezorg wij elders op onze volgens modernste methoden ingerichte scholen

verfijnde aandacht wijden: hoe juist avonturen-roman en avonturen-bioscoop, — de geschenken zijn, die zij niet moeten hebben. In het ledig der werkloosheid laten wij onze bioscopen draaien. In de toekomstloosheid van het leven der jeugd brengen wij de spookbeelden eener verhitte verbeelding. — Dat is ons antwoord op den drang naar actie, van de jeugd voor de gesloten fabriekspoort en voor het kantoor, waar de beste rapportcijfers haar geen werk kunnen geven. — Terwijl tientallen Staatsorganen en vereenigingen veel vergaderingen beleggen, om de jeugd-criminaliteit te weren, — geleiden wij den drang naar actie bij de gezonde jeugd in eene richting die de ordelijke samenleving verstoort. —

* * *

De toenemende sensatiezucht der journalistiek verschijnt als machtige bondgenoote van een verwildering, welke wij met officieele, deftige gezichten toelaten. Waarom gaan de rechtbankzittingen in bijna alle couranten de rol vervullen van tooneelvertooningen? — De heldenvergoding van den misdadiger, de eenig-overgebleven vertegenwoordiger van de romantiek in onzen, (evenzeer als alle tijden waarin menschen leefden) naar romantiek hunkerenden tijd, vindt haar kans op het witte doek, dat voor die roode bloedvlek is uitgespannen. Maar ook vindt zij haar kans in de rechtszaal, welker symbolische beteekenis als plaats waar de Overheid haar gezag doet gelden ten aanzien van wie zich vergrepen aan de gemeenschap, geheel verbleekt, nu de pers haar ombouwt tot een oord van luguber amusement. Er is misschien maar één rubriek in de courant, die met de criminalistische concurreeren kan: de Sport. — De koppen der misdadigers en de koppen der filmsterren en sporthelden, zij vormen de brandpunten der belangstelling van een publiek, dat de couranten tegenwoordig meer bekijkt dan doorleest. —

* * *

Moet men het de bioscopen, de uitgevers, de couranten kwalijk nemen, dat zij doen zooals zij doen? Geen tijd was commercieeler dan de onze, die zwelgt van demokratische leuzen. Alle bedrijven, die amusement geven, moeten hun productie richten naar den smaak van het publiek. In een nauwkeurige analyse van het gemiddelde der volkspsyche is onze psycho-technische tijd ten achter. — Men stelt een hypothese op omtrent de gemiddelde volksmeening, en meent aan den veiligen kant te zijn, wanneer men de oppervlakkigste en primitiefste voorkeuren bij zijn publiek vermoedt. — Zoo gaat de vicieuze cirkel aan het draaien. — De organen die leiding moeten geven, zoeken leiding bij den ondermensch, die op den zetel klimt van redacteur of bioscoopeigenaar en de fijner-bewerktuigde lezers en kijkers voegt naar zijn wil. —

* * *

Intusschen is er nog ééne omstandigheid, die in de met kiemen der misdaad bezwangerde samenleving de criminaliteit verhoogt. Niet alleen verheft de gretige bemoeienis van pers en lichtbeeld en literatuur de tragische gestalte van den misdadiger tot die van een ijdeltuit, — maar in een tijd, waarin het Gezag, door onmacht tot ordening al meer zijn gezag verspelen gaat, wordt het Gezag nog eens extra aangetast door het psychologisme.

Wij wenschen de oude justitieele leer van „oog om oog" en „tand om tand" niet terug. — Wij juichen de neiging toe van de moderne strafrechtswetenschap en de moderne strafrechtpraktijk, om zich te concentreeren op het misdadige individu. — Maar verzwakt deze humanitaire richting niet al te zeer de symbolische werking van den Staat, die de Gerechtigheid handhaaft? Evenals bij het vraagstuk der sexualiteit dwalen wij hier in een doolhof. Slechts weinigen wenschen de oude vergeldingsleer terug. Maar velen — ik beken, dat ik er zelf aan mee deed — maken den misdadiger interessant, en verzwakken daardoor de orde. Wij weifelen

tusschen twee overtuigingen. Wij wenschen de humaniteit, die na veel strijd haar intocht deed, niet prijs te geven. Maar wij weten tegelijkertijd, dat slechts een ijzeren arm ons redden kan.

Het is de slechtste tijd om revolutie aan te kweeken, en toch zijn wij er mee bezig door veel te weinig te letten op de verstrooiïngsmethoden van een leegloopende jeugd. Want eenmaal breekt de vertwijfeling los in daden. Dat zullen revolutionnaire daden wezen. En iedere revolutie beteekent ondergang. —

* * *

Maar ik hoor daar stemmen mompelen, dat er omhoogheffende krachten zijn. Dat ik eenzijdig-romantisch aan het doorslaan ben, dat ik vol ouderwetsche vooroordeelen zit. Hebben wij niet onze machtige, naar vele zijden zich ontwikkelende jeugdbeweging, die aan de kerken nieuw leven in blaast, die de stuwkracht vormt van een geordend proletariaat, dat in zijn vakvereenigingen langs evolutionnairen weg de arbeidersklasse in haar strijd wil steunen? Hebben die jeugdbewegingen geen invloed ten goede? —

Ik moet over de jeugdbeweging eenige woorden spreken, die mij al lang lagen te branden op het hart, maar ik wil vooraf de resultaten meedeelen van een onderzoek naar toestanden bij de jeugd, waartoe een beperkt maar essentieel contact met menschen die het weten kunnen, als daar zijn de functionarissen van voogdijraden, mij leidde. —

* * *

Toen ik op die kantoren, die tevens laboratoria zijn van geschoolde en humane onderzoekers der volksverwildering vroeg naar den sexueelen toestand van de jeugd, werd mij verzekerd, dat die er somber uitziet. —

Wat mij het pijnlijkst trof in hetgeen men mij mededeelde, was, dat het schaamtegevoel bij de vrouwelijke jeugd, ook in ons land, sterk schijnt te verminderen. — Wanneer het vroeger voorkwam, dat een meisje

zwanger was buiten echt, dan was de bekentenis er slechts met de grootste moeite uit te krijgen. Tegenwoordig stappen de meisjes met opgeheven hoofde het kantoor binnen van de inrichting, die ze op eenigerlei wijze moet steunen, en vinden haar toestand de natuurlijkste zaak van de wereld. „Natuurlijk" is hij dan ook, ongetwijfeld, maar of de algemeene ineenstorting van zelfbeheersching en kuischheidsdrang bij onze jeugd en het terugloopen van den leeftijd, waarop zij kennis maakt met de sexueele daad niet een verontrustend verschijnsel is, dat is een dringende vraag, en ik betwijfel of onze moralisten en hygiënisten een uitkomst weten. Het bedenkelijke van dezen toestand is, dat in verschillende gevallen liefdesdrang is uitgesloten. Mij zijn gevallen bekend van jonge vrouwen van beschaafden huize, die zwangerschap ontdekten, en niet konden aangeven wie de vader was van hun kind. Zij hadden zich overgegeven aan eene reeks van mannen, tusschen 20 en 60 jaar, gehuwd en ongehuwd, en vonden heur situatie alleen maar lastig, doch niet zoo bijzonder onteerend. — Dat de misdadige praktijken van abortus onder deze omstandigheden tieren, — het laat zich begrijpen, en mijns inziens is het een dringende eisch van den tijd, dat die moordpraktijken nog veel sterker met straf bedreigd worden, dan het in onze huidige wetgeving geschiedt. —

Ik wil geen blaam werpen op ons corps vrouwelijke studenten, en ik ben ervan overtuigd, dat de overgroote meerderheid van dat corps uit eerbare jonge vrouwen bestaat. — Maar gevallen, die mij werden meegedeeld en die op de werkelijkheid berustten, getuigden van verwildering van zeden, ook in de sferen onzer intellectueele burgerklasse, van het doorvreten van perversiteit in kringen, die er vroeger slechts uiterst zelden door werden aangetast [1]). —

* * *

1) Aan den anderen kant is men er vaak verwonderd over, hoe volkomen kuisch en koel jonge menschen, van verschillend

De groote vraag luidt, of de jeugdbeweging in staat is, het proces van verwildering en vertwijfeling, dat onze dagen vertoonen, te stuiten. — Men moet m.i. tegenover de jeugdbeweging van alle fanatisme en van alle scepticisme afstand doen. Haar ten troon verheffen beteekent haar onbeschermd laten tegen de gevaren die haar in eigen boezem besluipen. Haar verwerpen beteekent een samenleving in kentering te berooven van een heilzaam houvast. — De menschen zouden geen menschen zijn, indien deze idealistisch-opgezette gemeenschappen niet de gebreken vertoonden van iedere menschelijke collectiviteit. —

* * *

De sexueele perversie, waartoe het dagelijksch samenzijn van oudere en jongere ongehuwde mannen of ongehuwde vrouwen leidt, en die de gezondheid op kostscholen, in legerverbanden, op schepen vergiftigen kan, waarom zou zij aan de jeugd-vereenigingen voorbijgaan? — Men kan van harte instemmen met doel en praktijk der padvinderij, zonder als ouders, in speciale gevallen te verzuimen op zijn hoede te zijn. — Het kind overgeven aan den jeugdbond, van welken aard die ook zij, beteekent de zorg en verantwoordelijkheid voor het kind over te dragen. Een ouder, die zijn plicht tegenover het kind verstaat, draagt het niet over, zonder dat hij de menschen, die de leiding van hem overnemen kent en doorschouwt. En principieel zijn altijd inlichtingen geboden, zelfs tegenover de meest betrouwbare organisaties.

Gemengde jeugdvereenigingen bergen weer andere gevaren. Een mijner zeer ondeugende en zeer conservatieve vrienden, placht altijd uit te roepen, wanneer

---

geslacht, aan wie alle vrijheid gegeven is, die de moderne opvattingen hun toestaan, met elkander verkeeren. Met elkaar praten, het honderd uit! Met elkaar op reis gaan, zonder dat er eenige sexueele daad geschiedt. Een jeugd van uitersten. Volkomen argeloos en kuisch, of volkomen op hol. Maar flirten . . . zelden. —

wij dit onderwerp gingen benaderen: „daar komen kraamkamers van." — Ik geloof, dat de kraamkamer niet geheel uitgesloten moet worden als consequentie van de gemengde jeugdbeweging, maar ik geloof ook, dat er niet meer kraamkamers van komen, dan van tennis- en dansclubs of zangvereenigingen. Ik heb den indruk dat de leiding der verschillende jeugdbewegingen de sexueele gevaren wel onderkent, hoewel het volstrekt niet zeker is, dat ook hier de algemeene losmaking van historische zeden haar werking nalaat. Dat een der groote jeugdvereenigingen een tijdlang propaganda maakte door een plaat, waarop een jongen en een meisje in verliefde houding stonden afgebeeld, die tezamen optrokken, het licht tegemoet, lijkt mij een fout. Men zal het Ideaal, wil men jonge idealisten kweeken, rauw moeten stellen, en zonder lokmiddelen die aan het Ideaal vreemd zijn. —

* * *

De hoofdzaak bij de jeugdbeweging ligt in den eisch der activiteit. Te veel beschouwelijkheid is funest. Het is best mogelijk, dat de jeugd door al te veel ethiek even grondig vergiftigd wordt als door te veel bioscoop. Waar is de grens tusschen metaphysische of religieuse begeestering en de erotiek in den gemengden religieusen jeugdbond? „Van het eene voelen komt het andere voelen," placht Bolland zeer drastisch te zeggen, wanneer hij op zijn colleges een zijsprong nam van de wijsbegeerte naar de muzieklessen door mannen aan vrouwen of door vrouwen aan mannen gegeven. — Men kan het verhevener zien. Men kan van oordeel zijn dat het oneindig beter is voor jonge menschen, elkander lief te krijgen in de sfeer der hoogste levenswaarden, dan op het tennisveld of in het danslokaal. Vele vroegere huwelijken zijn kerkhoven geworden door wederkeerig gemis van inzicht, bij beide partijen, in elkanders karakter en zieleleven, en ik geloof toch dat een man en vrouw, die in gewijde sfeer elkaar hebben ontmoet, eerder den strijd zullen aandurven voor het herstel

eener gebroken gemeenschap, dan de jongens van vroeger, en de aardige „bekjes", waarmee zij van het avondfeest dansten naar het stadhuis. —

* * *

Toch is de politiedienst der geestelijken — en de geestelijken verrichten hem voortreffelijk en met veel tact! — in die religieuze jeugdbeweging onontbeerlijk, wil de heele religieuze beweging — de kerkgeschiedenis levert ons voorbeelden! — niet in haar tegendeel overslaan. Het is gevaarlijk werken met gevoelige materie, en het is onjuist, dat het spreken over de innerlijkste levensgebieden gemakkelijker geschiedt in de collectiviteit dan in het individueel onderhoud. — Of het ontaard, collectief bedreven, in een spel van abstracte formules, dat van het leven is losgerukt, of het ontaardt in een pijnlijke dweeperij, die mij deed wegvluchten uit Barchem [1]), toen er een half uur collectief gezwegen werd. De Katholieke eeredienst, die voor de collectieve samenkomsten zijn eeuwenoude vormen en formulieren heeft, waarin het sentiment der geloovigen geheel wordt geobjectiveerd, en voor de persoonlijke belijdenis het sacrament van de biecht, die onder vier oogen geschiedt, lijkt mij, ook psychologisch juister, dan het Protestantisme, dat maar zelden voor zijn innerlijkheid een uitbeelding heeft. —

* * *

Het heeft mij daartegenover getroffen, met hoeveel tact, zielkundig inzicht en argeloosheid de protestantsche leiders van religieuze jeugdbijeenkomsten waken tegen de gevaren eener overdreven mystiek. Telkens wanneer die gevaren dreigen, onderbreekt de sport of de humor de religieuze overpeinzing. — Maar deze waardeering leidt mij naar het kern-bezwaar, dat ik tegen de religieuze en in het algemeen tegen de

---

1) De plaats der bijeenkomsten van de religieuse vereeniging der Woodbrookers.

idealistisch-getinte jeugbeweging koester: het is alles al te opzettelijk. — Men gaat niet schertsen of voetballen omdat men er lust in heeft, en zelfs indien men er lust in heeft gaat men het doen met de bijgedachte, „dat er een rem moet zijn tegen het al te eenzijdig geestelijke." In het ouderwetsche gezin geschiedde alles zonder bijgedachte. Het leven, lichamelijk leven en geestelijk leven ontsproot aan spontane neigingen en gezindheden, hier, in de jeugdbewegingen, is al wat geschiedt, tot in zijn argeloosheden toe, overdacht. En de volkomen ongedwongenheid die ik op sommige jeugd-conferenties ontmoette, verheelde toch nooit den plan-matigen opzet. — Ik ga veel te ver in wat ik nu ga neerschrijven, maar men zou toch de vraag kunnen stellen, of zèlfs de jeugdbeweging, die een der geestelijke aspecten van onzen tijd vertegenwoordigt, niet het machinale, het technische karakter heeft dat onzen tijd eigen is, — tegenover het natuurlijke, spontane, omslachtige, gezond-absurde van het huisgezin? —

* * *

Het is toch eigenlijk wel ver met de kerken gekomen, dat zij, nu zij uit het gezinsleven onvoldoende belangstelling puren, jeugdverbanden gaan construeeren, om zich te vullen met nieuw bloed. En zoo doen ook de kerken mee aan het isolatie-proces. Niet meer het gezin als organische maatschappelijke eenheid, maar de jeugd, uit de gezinnen geknipt, en in verbonden samengevoegd, is een afzonderlijke factor geworden in het kerkelijk leven.

Wanneer er morgen een nieuwe profeet opstaat, die zegt dat wij de gezins-fictie maar moeten afschaffen, omdat de maatschappij zich al praktisch in andere vormen heeft georganiseerd, dan zal hij niet veel wederspraak vinden. Wij bezwijken tegenwoordig onder de bonden, die allemaal zooveel van onzen tijd vergen, dat het familiehuis zich eenzaam en verlaten bevindt achter het bezig bewegen van onze dagen. De grootste paradox, die in den laatsten tijd is uitgevonden, is de Ver-

eeniging van Huisvrouwen, Een huisvrouw leek ons, toen wij, die ons nu tusschen de veertig en vijftig bevinden, kinderen waren, het uniekste van alle wezens. De menschen van onze generatie hebben niet *een* moeder, maar „Moeder" gehad. En zij was, tot op onzen rijperen leeftijd, het uitgangspunt en het middelpunt van ons zieleleven. Kunnen „huisvrouwen" zich principieel „vereenigen?" — Ik zou zoo zeggen, dat een vereeniging van huisvrouwen even dwaas is als een vakbond van koningen. — In de praktijk is het daar echter een gemoedelijke beweging, waar een sfeer van gezelligheid woont en uitnemende thee wordt geschonken. Maar als de dames vergaderen, wat wij haar overigens gunnen, — wordt die gezelligheid onttrokken aan evenveel milieu's als er gezelligheidsmiddelpunten in de vergadering aanwezig zijn. —

* * *

Het eigenaardige bij al die verandering van zeden en gewoonten is, dat de industrie er oogenblikkelijk gebruik van maakt. Er kan niet de geringste wijziging in de gewoonten der menschen ontstaan of de industrie is er bij. De daling van de Indische fondsen, de dienstbodennood, de Sanitas-winkels, die ons van de ouderwetsche, groote gezinnen hebben beroofd, de auto en het onafscheidelijk aan den modernen mensch verbonden vereenigingslidmaatschap, dat ieder individu, zooals de koeien die ter slachtbank worden geleid een brandmerk hebben op hun achterste, de drager doet zijn van een of ander mallotig insigne, — dat alles te zamen stelde den eisch van kleine woningen. Men beweegt zich zoo snel en zoo vaak door de wereld, dat het nest maar klein behoeft te zijn. — Er kwam de eisch der kleine woning en de bouwvereenigingen en bouwindustrieelen waren er als de kippen bij. Er moeten uitbreidingsplannen gemaakt worden voor onze groote steden; kleine gemeenten met historische gewoonten en overblijfselen worden vanzelf door de groote gemeenten opgeslokt, nadat de autowegen en afbraken heur typisch schoon hebben vernield en heur

dennenbosschen zijn gedegradeerd tot omrasterde tuintjes. — Tegelijkertijd staan er heele binnensteden te huur of te koop. Men wordt uiterlijk niet meer aan het Huis, de Familie herinnerd.

Nu vertoonen onze moderne, kleine woningen, centraal verwarmd, laag van verdieping, bezet met lenige, gemakkelijke ligstoelen en met zolderingen, waarin de electrische verlichting glanst in een lamp als een edelsteen, inderdaad een maximum van gezelligheid. Maar het is de gezelligheid van het oogenblik, de woning is een wachthuis, men toeft er even, en men gaat weer heen. Een blijvend rustpunt is de moderne woning niet. —

* * *

Ik zou echter niet schrijven over de moderne woningen, doch over de moderne jeugdbeweging. Behalve mijn grief tegen haar opzettelijkheid, loop ik met nog twee grieven jegens haar in het hart. — De eerste is deze: doordat de religieuze jeugdbewegingen niet kunnen uitmonden in een positieve daad, doordat ze dus onvoldoende doelmatig zijn, en doordat zij, aan den anderen kant, willen ze heur algemeen en populair karakter niet verliezen, zich moeten blijven onthouden van een methodisch wijsgeerig of godgeleerd onderzoek van de transcendentale problemen, — moeten zij heur kracht zoeken in een sterke beweeglijkheid harer programma's. Men neemt er te veel, men neemt er haast alles onder de loupe. Ik geloof dat onze geestelijke leiders er te verstandig voor zijn, maar stel eens, dat het vraagstuk van proefhuwelijken en zich zinnelijk uitvierende verlovingen in een gemengde studentenconferentie onder de religieuze belichting werd gebracht. — Ik vrees, dat mijn ondeugende, conservatieve vriend gelijk ging krijgen! —

* * *

Het reusachtige gevaar van het praten om de dingen heen, wordt, zooals ik reeds uit deed komen, door confe-

rentie-leiders over het algemeen beseft. Toch wordt er nog altijd veel te veel om de dingen heen gepraat. — Het is de hoofdzonde der Hollandsche natie dat zij zwetst. Onze babbelzucht is onze grootste nationale onkuischheid. Die babbelzucht uit zich bij de buurvrouwen en bij de familieleden der volksklasse die elkander uitgeleide doen aan de stations, in kwaadsprekerij of zinledige kletspraat. Bij de jongere intellectueelen hier te lande uit zij zich hierin, dat zij in alles problemen ziet. Als ik de Nederlandsche Mussolini word (wat ik niet begeer), dan schaf ik voor vijf jaar alle problemen af. — En ik stel voor die problemen iets anders in de plaats: nauwkeurigheid in werken en leven. Vraagt U eens aan de vereenigde professoren der vereenigde faculteiten van de vereenigde hoogescholen van Nederland, hoe ze denken over de precisie van het huidig studentengeslacht! Alweder het beruchte isolatieproces, waarover ik reeds vaker mijn wanhoop uitte. Ook de geest, de gedachte wordt geïsoleerd van de zaken waarmee zij bezig heeft te zijn. Een te veel van nadenken *over* de dingen, een gemis van nadenken *in* de dingen.

Ik heb eens dezelfde lezing gehouden voor een Vlaamsche en een Noord-Nederlandsche afdeeling van eenzelfde studentenvereeniging. In Vlaanderen trokken ze er na afloop op uit tegen de Fransciljons, in Holland ontspon zich, na afloop van mijn rede, een academische discussie over het probleem „de toestanden in het studentencorps." —

* * *

Dit redeloos redeneeren vindt zijn tegenpool in de redelooze daad. En hier puilt mijn tweede bezwaar tegen de jeugdbeweging uit mijn zak. Het is een bezwaar niet tegen de religieuze, maar tegen de politieke jeugdbeweging. — Ik vind het glad verkeerd, dat de jonge mensch, voor hij gelegenheid heeft gehad er zelf over na te denken, bij de een of andere politieke beweging

wordt ingedeeld. Dit bezwaar geldt tegen alle politieke jeugdbewegingen. Tegen de liberale en christelijke en fascistische net zoo goed als tegen de A.J.C. Ik zeg het weer iets te sterk, maar er ligt in dat meeloopen van jongens en meisjes in politieke stoeten achter leuzen die zij niet begrijpen, iets van roof aan de vrije persoonlijkheid. Zij weten niet wat zij doen. die jongens en meisjes. Geef mij een handig volksmenner, en ik laat ze allemaal stuivertje wisselen. In één jaar tijds loopen de fascisten onder de roode vaan, en dragen de rooden zwarte hemden! — De jeugd wil alleen maar actie. Maar laten wij haar toch niet in bepaalde dogmata wringen, alvorens haar zelfbewustzijn is opengegaan! —

* * *

Er zijn anno 1933 gelukkig nog genoeg huisgezinnen, ouderwetsche huisgezinnen in Nederland, om het huisgezin tot onderwerp te kiezen voor eene beschouwing. — Daarom begin ik thans, onder de drie sterren, die den lezer zooeven adem gaven, aan een opstel over het onderwerp: „Het huisgezin en de jeugdbeweging." — Laat ons beginnen met vast te stellen, dat de heele jeugdbeweging eigenlijk op dit beginsel berust, dat de ouders van nature de slechtste opvoeders van hun eigen kinderen zijn. Ik aanvaard die stelling gaarne, maar zij weerhoudt mij niet, een pleidooi te leveren voor het gezin. — Want ik ben van oordeel, dat het niet de opvoeding van de ouders, maar de opvoeding *in het gezin* is, die ons tot ware, menschelijke menschen maakt. Wat is het gezin? Een harmonie van wrijvingen. De scherpe tegenstellingen, waar men elders om smeekt, zij zijn in het gezinsverband aanwezig. Komt het vaak voor, dat de dominé of het bestuur of de inleider, na een referaat voor een religieuze conferentie zich uit moet sloven om uit de vergadering een vraag te krijgen of een tegenwerping, in het gezin staat de eigenwijze broer of zuster gereed, om de zuster of den broer, die een opvatting openbaart, in de haren te vliegen. In het gezin zijn spanningen, daar worstelt oud tegen jong, daar kan de

atmosfeer soms zoo ondraaglijk geladen zijn, dat de volwassen wordende jonge man of jonge vrouw er uit wil loopen, de wijde wereld in, — maar het zijn alle spanningen en conflicten, door de natuur gewild. Er is géén wijde wereld meer, als een lokkend perspectief, omdat wij de gezins-engheid hebben afgebroken. En er is geen troostpunt meer in de gedachten van den verloren zoon, die in Amerika moet bedelen aan den hoek van een straat, omdat wij bij zijn geboorte alle vier wanden van het gezin voor hem hebben opengevouwen. — Wie het gezin wil wegnemen, ontrooft de menschheid een stuk noodzakelijk leed, en een stuk onontbeerlijk geluk.

Ik geloof niet, dat er groote gedachten en groote daden kunnen ontkiemen uit de ideeënfabrieken der conferenties. Tenslotte houden ze maar gedistilleerd leven in, waaraan de worsteling, de reëele inhoud die het gezin verschaft, ontbreekt. —

* * *

En als wij nu terugkeeren tot ons uitgangspunt, en vragen, of wij inderdaad onze ouders maar moesten afschaffen omdat ze ons niet kunnen opvoeden, — dan antwoord ik, dat slechte opvoeders beter kunnen zijn dan goede opvoeders. Ik weet, dat er maar weinigen zijn van mijn generatie, in wie ouderlijk geweld niet kiemen van de persoonlijkheid heeft trachten te verstikken. — En tòch verkies ik een dogmatischen, autoritairen vader, vol machtsbewustzijn, een vader tegen wien wij in opstand komen, boven een vader, die alle problemen van de opvoedkunde heeft bestudeerd en zijn cum laude behaald heeft bij Professor Casimir.

De straffe opvoeder, mits hij een zedelijk levend man is, dien wij kunnen respecteeren, staalt het karakter. Onze weerbarstigheid dwingt ons tot vergelijking van zijne denkbeelden met de onze. Wij krijgen ideeën omdat de strijd der ideeën door ons heentrekt, en ons persoonlijk eigendom wordt. —

* * *

Persoonlijk eigendom! In mijn gedachten zie ik mijn vriend en tegenstander Constandse in de debatvergadering van de „Dageraad" naar voren vliegen op het podium, en mij het verwijt in het aangezicht slingeren, dat ik als verdediger van het huisgezin, verdediger ben van een zoo vervloekt iets als het bezit. Het huisgezin is kapitalistisch, het huisgezin berust op het erfrecht, het huisgezin kweekt egoïsme, verheerlijkt het eigen kind boven het vreemde. Ik geloof dat het erfrecht nogal onschuldig is ten aanzien van de overgroote meerderheid der gezinnen, die uit proletariërs en kleine burgers bestaan, en dat de crisis het erfrecht ook bij beter gesitueerden veel van zijn heerlijkheid heeft doen inboeten. —

Maar *is* het gezin egoïstisch? Deze stelling berust op een onjuist gezinsbegrip. Want wie over het gezin spreekt, spreekt niet alleen over de menschen, die dagelijks hun voeten onder dezelfde tafel steken, maar ook over de menschen die het doen om den anderen dag en ééns in de week. Wie over het gezin spreekt, spreekt over de buren, de klassieke hulpverleeners in de arbeiderswijken, de buren, die belangeloos zich beschikbaar stellen in de groote oogenblikken van het leven, bij geboorte en sterven. Wie over het gezin spreekt, spreekt over de vrienden en genooten, over de collega's, over de vakvereeniging, over allen wier belangen en nooden en verwachtingen samenstemmen met de belangen en nooden en verwachtingen dezer cel-gemeenschap. Alle krachten, die in den mensch leven, en al de uitbreidingen van zijn kunnen en zijn belangstelling, worden op natuurlijke wijze in het gezin gewekt en geprikkeld. In het gezin ontstaat de gemeenschapsmensch. —

* * *

Het woord „gemeenschap" is in onze dagen zoo vaak gebruikt, dat onze hersens het niet meer kunnen overdenken. Het is een verlamd begrip geworden. — In zooverre het echter bestemd is, om invloed te hebben op ons werkelijk leven, moeten wij het niet onderzoeken in

zijn begripmatige beteekenis, maar in zijn reëele mogelijkheid. — De gemeenschap, die ons stuwt, en die ons als zedelijke wezens wakker houdt is een strijdende gemeenschap. Zij ontstaat niet uit het zoetelijk onderteekenen van een ter vergadering vastgestelde leuze, — zij is een harmonie van tegenstellingen. Wat zij van den mensch eischt is een voortdurende offervaardigheid. Die offervaardigheid wordt mij niet duidelijk wanneer ik tien gulden geef voor de slachtoffers eener overstrooming in China, maar wèl, wanneer ik mijn leven in de waagschaal stel voor mijn buurman. — Niet alleen de geest, maar ook de menschenliefde wordt tegenwoordig geïsoleerd van haar reëelen inhoud. Zooals er ergens in de provincie, waar ik woon, een Centrale staat, waarop ik mijn electrisch lichtje inschakel, zoo zijn er vele humaniteitscentrales in de wereld, met heel veel functionarissen en vergaderingen en administratie, waar ik mijn tientje of mijn rijksdaalder of mijn dubbeltje inschakel. Waar is het verband tusschen deze gestandaardiseerde humaniteitsfabrieken en het menschelijk hart? —

* * *

Als wij gemeenschapsmenschen willen worden, dan moeten wij gemeenschap hebben met menschen. Er ontbreekt nog een schakel, zoo roepen enkele ongeduldigen onder mijn lezers uit. — Waar is de schakel tusschen de gemeenschapsidee en de gemeenschapswerkelijkheid? In het bloed. Er bestaat geen familie op de wereld zonder veeten. Er bestaat geen familie op de wereld, waar, tenslotte, de bloedsband het niet wint. Juist omdat de familie de mikrokosmos is van de strijdende menschheid, juist dáárom is de familie de eenig reëele verwezenlijkster van het „Alle Menschen werden Brüder". Ik heb mijn broeder lief omdat ik hem haat. Wien ik nooit zóó gehaat heb, kan ik nooit zóó lief hebben.

De vernedering tegenover het gezinslid is de diepste vernedering. Hij heeft ons in onze jeugd gekend, wij behoeven hem niets wijs te maken, hij kijkt door al onze maskers heen. — Maar omdat het de diepste vernede-

ring is, is het de diepste vermenschelijking. In het huis waar wij geboren zijn, staan wij naakt voor God. —

Ik moet mijn uitweiding voltooien. De triumf van de gezins-gedachte zal de triumf brengen van de vredes-gedachte. — Als niet meer de staten, waarin de diplomatie haar eigenbaat verhult (d.w.z.: de Abstracties), maar de volken, de rassen, de wereld zullen indeelen, dan zal de balans van dien vrede ontstaan, dien de imperialistische staten nooit zullen verwezenlijken, ook al gaan ze voort met nieuwe ontwapeningsplannen te bepraten. Achter al dat gepraat worden er op de werven nieuwe kruisers gebouwd. — Maar de rassen, Vlaanderen, Ierland, IJsland, zij bouwen geen kruisers, maar willen de Vredes-idee door de Vrijheids-idee benaderen. —

* * *

Ik kom weer op den grond en in het heden. Ik wou met al den omhaal mijner vorige volzinnen, die ik mij, als conservatief man veroorloofde, tenslotte tot dèze uitspraak komen: dat wat de jeugdbewegingen kunstmatig willen, uit het gezinsleven spontaan ontstaat. Wil ik daarmee de jeugdbewegingen veroordeelen? Ik wil ze niet veroordeelen, maar ik wil ze dichter brengen bij het gezin. Kunnen we, in plaats van in ziellooze lokalen, niet eens wat meer thuis bijeenkomen? En kunnen wij de jeugdbewegingen niet wat meer losmaken van de politiek? Het begint al te dagen. Tusschen de vrijzinnig- en orthodox-religieuze studentenbonden bestaat reeds een uitwisseling van sprekers en een groeiend contact. De Nederlandsche student moest, evenals zijn Duitsche collega trekt van universiteit tot universiteit, een wandeling maken van jeugd-centrale naar jeugd-centrale. De jeugd-centrales moesten meer observatie- en consultatie-posten zijn dan werf-instituten. Dan zou de jeugdige mensch, van het gezin als blijvend middelpunt uit, de wereld der tijdsideeën gaan overzien. Partijkeuze tijdens het incubatie-tijdperk lijkt mij grondig verkeerd. —

* * *

Maar ik mag deze beschouwingen niet eindigen, zonder een troostwoord te hebben gesproken tot mijzelf en andere vaders, die geen gezagsvaders meer kunnen zijn. Wat zoekt het kind in zijn ouders? Niet de materieele waarheid, maar de formeele. Den berg van ideeën zal onze jeugd, indien zij nog moed heeft, wel aanvallen met haar benijdenswaardig optimisme. Maar wat ze noodig heeft, is een duurzame, stille waarde, achter haar beweeglijke worsteling. En als ze vertwijfeld is, en niet meer kan worstelen, dan behoeft zij die duurzame, stille waarde nog meer. — Onze kinderen bestraffen, daartoe hebben wij het vermogen verloren. En ons gezag rechtvaardigen met een beroep op het geslacht, waartoe wij behooren, — wij kunnen het evenmin. — Dat geslacht heeft te veel verkorven, en te veel illusies ontroofd. Maar wat wij wèl kunnen, is: vader en moeder zijn, in alle pretentieloosheid. Vader en Moeder zijn, vol van dat bedaarde zwijgen, en vol van dien stillen humor, waartegen de steigerende ideeën het afleggen. Vader en Moeder zijn er als zoodanig, om onze kinderen een werkelijke, argeloos gereikte waarde in de ziel te leggen, en te trachten, eenvoudige, oprechte, goede menschen te zijn. Er is een vader- en een moederschap, dat den steun niet behoeft van een generatie, een vader- en moederschap, dat losstaat van de tijden, dat geboden is door den eeuwigen God. Dit vader- en moederschap zal zich lang bedenken eer het een huwelijk breekt. —

HOOFDSTUK IV

En zoo zijn wij dan gekomen, langs de vele kronkelwegen, waar een onderwerp, als wij aanvatten, en een behandelingsmethode, als wij aanwendden, toe leidt: tot het huwelijk in kameraadschap.

Ik kan mijn beschouwingen daarover niet losmaken van hetgeen ik over het boek van Dr. F. M. Wibaut en Mevrouw Wibaut—Berdenis van Berlekom, in mijn radio-rede voor de A.V.R.O. heb gezegd, te minder, wijl de auteurs van dat boek mij in hunne inleiding bij den Tweeden Druk de eer aandoen eener bestrijding, die op haar beurt weerlegging eischt. —

Ik heb bij de bespreking van het boek der Wibaut's op den voorgrond gebracht, dat zij zich, geheel vrijwillig, voor een der moeilijkste opdrachten geplaatst hebben, die menschen aan zichzelf kunnen stellen. Immers, er is wel geen betrekking denkbaar, die zóó diep grijpt in het leven van ieder van ons, als de huwelijksverhouding. Het is bijna onmogelijk, om hier het eenige standpunt in te nemen, dat voorgeschreven is bij de overdenking van een probleem: dat van het objectief onderzoek. Ieder, die getrouwd is, zal onwillekeurig geneigd zijn het huwelijk te beoordeelen naar eigen huwelijks-ervaringen en zijn inzichten door die ervaringen te laten beïnvloeden. — En zoo laat men zich van zelf verleiden tot een zéér subjectieve, een hartstochtelijk toejuichende of een hartstochtelijk verguizende beoordeeling van de conclusies waartoe de schrijvers komen.

De Heer en Mevrouw Wibaut hebben geen van beide beoordeelingen verdiend. — Zij hebben getracht eerlijk en objectief hunne meening te zeggen; zij, die een gelukkig echtpaar vormen, dat op gevorderden leeftijd tot

de geestelijke samenwerking in staat is, waarvan dit boek getuigt, hebben niet geschroomd het standaard-huwelijk van tegenwoordig aan felle kritiek te onderwerpen. Zij hebben dus eigen huwelijks-ervaringen als grondslag voor hunne beschouwing buitengesloten. Het is zonder twijfel moeilijker voor hen, die òngelukkig getrouwd zijn, de algemeene waarde van het huwelijk te erkennen.

Maar het voorbeeld der Wibaut's dwingt toch ook hèn, zich. ondanks eigen teleurstelling open te stellen voor de motieven, die de verdedigers van het huwelijk aanvoeren. —

Indien ik mij in meerdere of mindere mate in de rij dier verdedigers schaar, dan wensch ik voorop te stellen mijn eerbied voor den moed, de eerlijkheid en de kieschheid, waarmede de Heer en Mevrouw Wibaut een huwelijks-moraal verdedigen, die in strijd is met de opvattingen van de meerderheid van ons volk. Zij komen met nieuwe ideeën, en wie te goeder trouw, uit zedelijke overtuiging, een nieuw denkbeeld verdedigt, hij stelt zich bloot een bestrijding, maar heeft recht op gehoor en respect.

Waar ligt het uitgangspunt van de beschouwingen der Wibaut's? — In de ontwikkeling van de eigen persoonlijkheid der vrouw. Het zelfbeschikkingsrecht, dat de vrouw zich heeft veroverd in het publieke leven, en dat zij, zij het langzamer dan aan vele feministen lief is, ook bezig is in het privaatrecht, speciaal in het huwelijksrecht te bereiken, willen zij ook opeischen voor de vrouw in de intiemste van alle verhoudingen. Van een *recht* van den man op het bezit der vrouw mag in de moderne denkwijze, die de Wibaut's zijn toegedaan, geen sprake meer zijn en zij gaan zóó ver, dat zij zelfs de regeling van het kindertal in het huwelijk en de bereidheid kinderen het levenslicht te schenken van de beschikking der vrouw afhankelijk stellen. Wordt de vrije persoonlijkheid van de vrouw in het huwelijk aldus

door den man tot het uiterste geëerbiedigd, dan zullen de man en de vrouw, geoefend in zelfopvoeding, die gelukkige kameraadschap bereiken, welke thans in ettelijke huwelijken ontbreekt.

Aldus de gedachtengang van onze schrijvers. Ik moet hier aanstond opmerken, dat zij in conflict komen met elke religieuze levensopvatting, wanneer zij schrijven, dat zij als primairen eisch van het huwelijk stellen, dat de vrouw zeggenschap zal hebben over de vraag of zij kinderen wil krijgen, omdat haar, bij het proces van het verwekken van nakomelingschap, door de Natuur de zwaarste lasten zijn opgelegd. Orthodox-geloovigen, zoowel Katholieken als protestanten als geloovige Joden, zullen het *zonde* achten, dat een der echtgenooten of beide tezamen beslissingen nemen, die ingrijpen in eene goddelijke voorzienigheid, en vrijzinnige protestanten zullen zich wellicht iets anders verhouden ten aanzien van gezinsbeperking, maar ook zij zullen van oordeel zijn, dat een zoo tot in bijzonderheden reglementair geordende gezinsbeperking als de Wibaut's op verschillende plaatsen van hun boek voorstaan, niet is door te voeren zonder practijken, waartegen bij menigeen de geboden van religie en zedelijkheid zich verzetten.

Maar men behoeft niet eens het religieuze standpunt in te nemen, om principieele bezwaren te hebben tegen de voorstelling, die de Heer en Mevrouw Wibaut ons geven van het huwelijksbegrip. Op bladzijde 49 van hun schriftuur [1]) geven de auteurs dèze definitie van het huwelijk, dat het huwelijk zou zijn: in de maatschappij een oeconomische eenheid voor grondslag van het gezin, en daarnaast, een individueele verbintenis voor persoonlijk liefdeleven.

Hier openbaren zij den eigenlijken grondslag hunner overtuiging. Als ideëelen inhoud van het huwelijk vinden zij niets anders dan een individueele verhouding, een

1) 1e Druk.

individueele mogelijkheid tot geluk. Dat het huwelijk. afgescheiden van de vraag, of voorhanden echtgenooten in staat zijn elkander geluk te geven, een zedelijk beteekenis kan hebben in zichzelf, — die gedachte is in dit boek niet te vinden. Voor den Katholiek is het huwelijk een sacrament en onontbindbaar en dit wordt niet alleen als leer gesteld, maar door Katholieken, nog onlangs door van Duinkerken, op goede gronden verdedigd. Maar ook wanneer men *niet* die opvatting is toegedaan, indien men meent (en dat is *mijne* meening) dat er gevallen zich voordoen, waarin langer samenleven onhoudbaar is, dan mag men niet blind zijn voor dèze waarheid: als er misverstanden en karakterbotsingen in een huwelijk zijn, dan kunnen zelfs twee teleurgestelde echtgenooten, zijn zij zedelijke menschen, menschen van goeden wille, indien zij beiden den moeilijken weg begeeren te gaan van het elkander trachten te begrijpen, tot een verworven eenheid komen, die een buitengewone schoonheid en waardigheid vertoont.

In zekeren zin lieten ook de Wibaut's die mogelijkheid open. Zij zien haar in eene toestemming, die beide echtgenooten aan elkander zouden moeten geven, om hun liefdeleven tijdens het huwelijk uit te vieren met anderen, waarbij zij de verhouding met den derde of de derde aan elkaar eerlijk zouden moeten bekennen, ja, zelfs de ontmoeting en het vriendschappelijk verkeer met elkaars geliefde, de man met den vriend zijner vrouw, de vrouw met de vriendin harer man, niet zouden mijden. Bij het wederzijds toestaan van dergelijke vrijheden, zou in sommige gevallen het hoogstaand huwelijk kunnen geboren worden, dat de schrijvers zich als ideaal stellen. — Ik ben het met die opvatting niet eens. Ik laat nu geheel in het midden, dat, indien deze opvattingen in ons maatschappelijk leven werden aanvaard, aan menschen, die niet zéér hoog staan, een vrijbrief zou worden gegeven voor het verwekken van toestanden, die de algemeene moraal, zelfs de volksgezondheid zouden ondermijnen.

Ik wil uitgaan van hetzelfde standpunt, dat de Wibaut's innemen, — dat men de nieuwe huwelijksmoraal predikt voor zeer hoogstaande menschen. Maar dan vraag ik mij af: indien van de echtgenooten, ter bereiking van een gelukkig huwelijk wordt gevraagd, het offer te brengen van het dulden eener andere affectie, is het dan niet nobeler hun den eisch te stellen van het leeren begrijpen van elkaar? — Dat de meeste mannen en misschien ook sommige vrouwen polygaam zijn, is voor mij geen doorslaand motief. Want de huwelijksverhouding is, zooals iedere verhouding tusschen menschen, — een zedelijke verhouding, terwijl de polygame neigingen van vele individuën behooren tot het gebied van de natuurlijke instincten. Bij de beoordeeling van een zedelijke verhouding nu, gelden zedelijke, en geen natuurlijke maatstaven. — Maar ik meen. dat er nog fundamenteeler bedenkingen tegen de huwelijksmoraal der Wibaut's kunnen worden ingebracht.

De Wibaut's staan sceptisch tegenover de huwelijkstrouw. Zij meenen, dat er zeer vaak in het geheim tegen de huwelijkstrouw gezondigd wordt en verkiezen een eerlijke bekentenis tusschen de echtgenooten onderling, boven het geniepig gedoe van tegenwoordig, dat zich verbergt achter een voorgevel van conventioneele moraliteit. Ik ben dat met hen eens en ik waardeer in hun boek het daarin gevoerde pleidooi tegen de schijnheiligheid. Maar ik vraag mij af, of men op grond van een *verdekt* overspel, dat men onder het struikgewas van de officieele braafheid overal in onze samenleving aantreft, een openlijk geduld en door beide partijen aanvaard overspel als sociaal evangelie mag prediken. — Ik vraag mij af, waarom, als de trouw tusschen menschen overal nog geldt en zal blijven gelden als richtsnoer van onze gedragingen, het huwelijk van die trouw moet worden uitgesloten? De huwelijkstrouw is niet een zedelijk begrip op zichzelf, zij is een toepassing van het algemeen gebod van touw, dat voor zedelijke menschen geldt. Men is trouw aan zijn woord, trouw aan zijn

kameraden, trouw aan zijn vakvereeniging, trouw aan zijn politieke partij, trouw aan zijn echtgenoot. Men heeft met de(n) echtgenoot een overeenkomst aangegaan, om met elkander het intiemste leven te deelen. Tenzij die echtgenoot een onzedelijk of een onverdraaglijk mensch is en een scheiding voor de hand ligt, — is men gehouden den echtgenoot of echtgenoote in zijn of haar onaangename eigenschappen te dulden en te trachten in overeenstemming te blijven, of te komen. Zonder twijfel eischt het huwelijk een beperking van het leven der lusten en ongebreidelde neigingen. Maar is er eenige verhouding van trouw, die niet haar offers eischt?

De Wibaut's hebben zeer terecht gevoeld, dat de lichamelijke vereeniging tusschen de beide geslachten alleen zedelijk genoemd kan worden, wanneer zij het symbool vormt van een zedelijke samenleving en een geestelijke en psychische affiniteit. De schoonste bladzijden in hun boek zijn die, waarin zij zich richten tegen de huwelijken, die worden gesloten uit winstbejag, uit nuttigheidsoverwegingen (de weduwnaar die een huishoudster, de vrouw, die een maatschappelijke positie wil). Hun meest verklaarde tegenstanders zullen hun om die bladzijden dankbaar zijn. Maar juist omdat ik, met de Wibaut's, huwelijken tot stand zou willen zien komen alleen uit zuivere overwegingen, daarom zeg ik: het intiemste deel van het leven kan men maar hebben met één man, met ééne vrouw. Men zal zich geen anderen compagnon kiezen in zaken, wanneer men opeens ontdekt, dat een meneer, die men ontmoet, wellicht nog betere financieele talenten heeft. Men zal geen ambtenaar, die zijn plicht doet, afdanken en hem op straat zetten, omdat men iemand gevonden heeft, die de functie nog iets beter zou vervullen. En men zal de schoone intimiteit van een huwelijksleven niet onderbreken, omdat men neiging gevoelt voor een vrouw met een aardiger gezicht of een man met een krachtiger postuur. Zonder twijfel, iedere vrouw ontmoet mannen, iedere man ontmoet vrouwen, van wie hij of zij ver-

moedt, dat ze in geest of karakter beter bij hem of haar passen dan de eenmaal in den bloei der jaren gekozen echtgenoot.

Maar daarin ligt voor mij juist de waarde van het huwelijk, dat het dóór het leed, dóór de karakterworsteling de karakters vormt. Hetgeen beide echtgenooten, door zich aan elkander te toetsen, kunnen bereiken, is die duldzaamheid, die het schoonste en menschelijkste van het leven vormt, die een levenswijsheid geeft, welke een ongehuwde veel moeilijker bereikt. Zoolang de huwelijks-overeenkomst beteekent: zijn *lot* te verbinden aan dat van een ander mensch, kan er geen derde toegelaten worden, omdat de verbintenis dan niet meer is een lots-verbintenis, maar een verbintenis tot het beleven van momenten en het behartigen van zaken, waarin men zich sympathiek ten aanzien van elkaar bevindt. En nu weet ik wel, dat er onder mijne vrouwelijke en mannelijke lezers zijn, die mij dit alles hooren zeggen met een bitteren glimlach, maar hen roep ik toe: ik spreek niet over individueele gevallen, ik spreek over de norm. Ik zal mij erin verheugen, wanneer de wetgeving een betere oplossing geeft van veel ondraaglijk huwelijksleed. Maar heeft men zich vergist en blijkt een ander de gever of geefster van de bijna gemiste levenskans te zijn, dan reconstrueere men zijn leven, met dien ander samen: geheel. Het karakter van het huwelijk is heelheid, het partieele behoort niet tot het huwelijksbegrip. Een verhouding, waarin geen doordringing van alle levens-sferen mogelijk *is* of mogelijk *wordt*, is geen huwelijk. En omdat zulk een verhouding geen huwelijk is, is het offer om de derde toe te laten, geen offer, gebracht voor het slagen der huwelijks-verhouding.

* * *

Ik sta dus *tegenover* de Wibaut's, wanneer zij het huwelijk in kameraadschap, zooals Lindsey het betiteld heeft, verdedigen. Ik ben van oordeel, dat het zelfbeschikkingsrecht der vrouw dergelijke verhoudingen

niet gebiedt. Het zelfbeschikkingsrecht van de vrouw in de ethische sfeer van het huwelijk vordert van den man, dat hij niet noodeloos eischt, hààr liefde voor den echtgenoot vordert, dat zij niet harteloos weigert. Respect hebben zij te kweeken voor elkanders persoonlijkheid en dat brengt mede zoo mogelijk een dulden van elkanders karakter en een ontwikkeling van het wederzijdsch begrip van elkaar. —

Minder polemisch bevind ik mij ten aanzien van het tweede gedeelte van het thans behandelde boek. Ik meen met de Wibaut's, dat er in de erotische verhouding tusschen jonge menschen meer waarborgen moet liggen voor toekomstig huwelijksgeluk. — Of dat nu moet gescheiden op de wijze, door de Wibaut's aangegeven, is een tweede. Er zijn misschien andere middelen, dan het middel der illegitieme verhoudingen, dat zij min of meer in bescherming nemen. Ik voor mij geloof, dat het tot de slechte kenmerken van onzen over-nerveuzen tijd behoort, dat de sexueele prikkels te veel werken en dat het sexueele leven een te belangrijke plaats inneemt in de openbare belangstelling. Ik houd niet van struisvogel-politiek ten aanzien van dit vraagstuk, maar ik houd ook niet van een ongezonde, modieuze bemoeienis.

De Heer en Mevrouw Wibaut zijn ervaren sociologen. Maar het probleem van den sexueelen nood der jeugd kan nimmer doeltreffend worden opgelost zonder het onontbeerlijke advies van den medicus. Laten wij ons niet zoo door de sombere tijden laten verslaan, dat wij nalaten geestdrift voor sociale, religieuze, cultuuridealen bij de jeugd te wekken. Reeds eerder wees ik op den raad: verander hartstocht in geestdrift en gij zult den hartstocht veredelen.

Daarmede is het probleem volstrekt niet opgelost, maar er is wel een element aangegeven, dat niet over het hoofd mag worden gezien. — Wie beter dan de Heer en Mevrouw Wibaut, die de geëerde leiders zijn van een machtige sociale beweging in onze samenleving, zullen dat woord begrijpen?

Ik heb waardeering voor den moed en de nobele intenties van de schrijvers van „Wordend Huwelijk". Maar voor mij ligt het accent der huwelijks-hervorming niet in veranderde opvattingen, maar in diepere bezinning bij de menschen aan wie de innerlijke hervorming van hùn levenstaak is gegeven.

* * *

Ik ben thans in de gelegenheid, de inzichten, geopenbaard in de hierboven weergegeven samenvattende radio-rede, iets gedetailleerder te ontwikkelen. — Maar eer ik dat doe, zou ik toch gaarne den Heer en Mevrouw Wibaut antwoorden op de tegenwerpingen die zij aan mijn betoog in den weg legden. Zij beperken zich tot twee opmerkingen, waaraan ik recht wil doen, door ze woordelijk te citeeren:

„Eenigszins verwondert het ons," — aldus de auteurs van „Wordend Huwelijk", dat de criticus ontkent dat wij, die alleen den eisch stellen van het individueel geluk der personen, geen zedelijke beteekenis aan het huwelijk zouden hechten. — Wij meenen toch dat de normen die wij stellen: het wederzijdsch dienen, de offervaardigheid ten opzichte van elkaar, de eerbiediging van elkaars persoonlijkheid zedelijke normen zijn, niet minder zuiver dan de religieuze normen. En waar de spreker zegt dat teleurgestelde echtgenooten, indien zij willen trachten elkaar te begrijpen, tot een verworven eenheid komen, die een buitengewone schoonheid en waardigheid vertoont, daar stemmen wij ten volle met hem in."

De tweede opmerking ligt vervat in het thans volgende citaat: „Dr Ritter zegt, dat wij sceptisch staan tegenover de huwelijkstrouw. Dat is niet juist. Wij hechten alleen niet de allergeringste waarde aan trouw, die slechts conventie is.

Trouw, die niet volkomen vrijwillig aanvaard wordt, verdient niet den schoonen naam van trouw. Vrijwillige huwelijkstrouw zien wij als een hooge waarde. Maar wij meenen, dat ze standvastig kan blijven al wordt ze volgens traditioneele opvatting schijnbaar verbroken. Wij

hechten dus aan trouw een diepere beteekenis dan de algemeen geldige." —

Ik zou op de eerste opmerking mijner geachte tegenstanders willen antwoorden, dat het wederzijdsch dienen, de offervaardigheid ten opzichte van elkaar, de eerbiediging van elkaars persoon, van het huwelijk, dat de Wibaut's zich stellen als ideaal, zegenrijke „gevolgen" kunnen zijn. Maar daarmede is aan de doelstelling, die de schrijvers voor het huwelijk hebben gekozen, niets veranderd. Ook indien die doel-stelling: *„individueel geluk der betrokken personen"* de hoogste zedelijke gevolgen met zich meebrengt, dan is die doelstelling daarmee nog niet zedelijk. —

* * *

Laat mij een eenvoudig voorbeeld kiezen, om mijn bedoeling te verduidelijken. — Men kan niet zeggen, dat lust hebben in paardrijden een zedelijke doelstelling te weeg brengt. — Het brengt een natuurlijke doelstelling te weeg. — Toch kan het voldoen aan den lust om paard te rijden, zedelijke waarden teweegbrengen. Voor een goed ruiter is zelfbeheersching, soberheid, humane behandeling van het dier, noodzakelijk. Stellen wij het doel hooger dan paardrijden, stellen wij een gelukkig, door den geest vervuld leven als ideaal, of gaan wij zoover als Spinoza, die deugd en gelukzaligheid identificeert, dan brengen wij geen verandering te weeg in het beginsel. Het juist volgen van de leer van Epicurus kan ons eerder tot een goed mensch maken, dan een slappe uitoefening der christelijke geboden. — De consequentie hiervan is echter niet, dat de leer van Epicurus hooger staat dan het christendom. Geluk als levensnorm stellen, noemt men met een geleerd woord: „eudaemonisme". Gelukkig willen zijn is iets anders dan zedelijk willen zijn, al kan het streven naar geluk zedelijke waarden voortbrengen. —

* * *

Deze redeneering is niet spitsvondig. Zij bevat het kernpunt van hetgeen de Wibaut's en hunne ernstige tegenstanders verdeeld houdt. De Wibaut's willen rampzalige toestanden in het huwelijks- en liefdesleven opheffen. zij willen praktisch verbeteren, zij begeeren een eerlijke houding tegenover onwedersprekelijke feiten. Maar zij richten zich aldus niet naar de norm, die de ervaring te boven gaat, en die de diepste werkelijkheid vormt voor den mensch. De Wibaut's willen „gelukkige huwelijken". Daartegenover staat de opvatting van Keyserling, die mij de juistere lijkt: dat het huwelijk 's menschen onontkoombare tragedie is. Ziet men het zóó, dan kan geen gedulde verhouding met derden redding brengen. Zij beduidt een zich blinddoeken voor de levenswet.

* * *

Ook in de tweede opmerking mijner geachte tegenstanders openbaart zich een onoverbrugbare kloof tusschen hen en ons. Het is merkwaardig, ook hier weer het dualisme te zien te voorschijn komen, dat „Wordend Huwelijk" op vele plaatsen kenmerkt. Want eenerzijds is dit belangwekkend geschrift epicuristisch en eudaemonistisch gericht, streeft het naar menschengeluk, — anderzijds neigen de schrijvers er telkens toe, een zedelijken norm te vinden voor hunne theorieën, en doen zij uitkomen, dat de hervorming in huwelijks- en liefdeleven die zij wenschen, aan die erotische verhoudingen meer dan tot dusver zal verleenen: menschelijke waardigheid. Dat dualisme openbaart zich in de opmerking waarmee wij thans bezig zijn aldus, dat de schrijvers de trouw als een zedelijke waarde, erkennen, doch het voorbehoud stellen, dat die trouw vrijwillig moet zijn. Ik acht „vrijwillige trouw" een contradictie. Trouw is nooit vrijwillig. Trouw is: zich vasthouden aan een gebondenheid. Trouw heeft geen waarde als natuurlijke, alleen als zedelijke noodzakelijkheid. Aan iets waartoe men ons gedwongen heeft, behoeven wij niet trouw te zijn. Aan iets wat wij op ons genomen hebben „behooren" wij

trouw te zijn. Wanneer de schrijvers zeggen, dat zij aan trouw een diepere beteekenis hechten dan de algemeen geldige, dan zetten zij zich schrap, niet tegen de ethiek, maar tegen de moraal, niet tegen wat zedelijk is, maar tegen hetgeen door wet en fatsoen als zedelijk is vastgesteld. Hier speur ik een gevaarlijke verwarring. Indien men tot de verdedigers van het thans geldig huwelijk behoort, dan behoort men niet tot de verdedigers van de bestaande huwelijken. Ik eisch als moralist geen huwelijkstrouw uit hoofde van de wettelijke huwelijksvoltrekking, maar ik eisch huwelijkstrouw uit hoofde van de persoonlijke verbintenis tusschen de geliefden. Het huwelijk is eene openbare registratie van een bestaande zedelijke verhouding. Het is die zedelijke verhouding, welke wij, tegenstanders, in bescherming nemen. Wie ethische bezwaren doet gelden tegen het burgerlijk huwelijk, trekt te velde tegen een juridisch instituut, dat overigens zin heeft in zooverre het de toekomstige ouders tot zorg voor de nakomelingschap verplicht. — Ook de Kerk, in het bizonder de Katholieke kerk baseert de huwelijkstrouw niet op een conventioneel, maar op een religieus-ethisch principe. De persoonlijke verbintenis wordt bij haar bevestigd tegenover God.

* * *

Ik zou gaarne, tot goed begrip van al deze dingen, de diepe beteekenis in het licht stellen van de willekeurigheid bij de huwelijkskeuze. — Het is vrijwel ondenkbaar, en als het voorkomt een uitzonderlijk verschijnsel, dat men trouwt met zijn „Onsterfelijke Geliefde". De huwelijkskeuze, die meestal op jeugdigen leeftijd geschiedt, wordt bij de meeste minnenden niet door affiniteit van geest of karakter, maar meestal vooral door sexueele motieven bepaald. — Men kan en men moet trachten, de aanleidingen tot ontmoetingen tusschen beide geslachten te plaatsen in de geestelijke sfeer, maar ook dan zal het sexueele motief andere motieven verdringen. Het staat niet vast, dat de Natuur bij hare teeltkeuze zich rekenschap geeft van karakter-harmonie.

De teeltkeuze bepaalt voor een groot deel het samentreffen van de geslachten, ook al omhullen de meeste menschen, die kiezen gaan, het sexueel motief met een ideëele fictie, en al zullen zedelijk-gezonde menschen, bij alle karakterverschil geneigd zijn, zedelijk-gezonde wederhelften te nemen. Dat willekeurige van de keuze, op een moment, waarin de persoonlijkheden nog ongerijpt zijn, want de geslachtelijke rijpheid gaat aan de voltooiïng der persoonlijkheid lang vooraf, — dat willekeurige van de keuze geeft aan het huwelijk, begrijpt men het goed, — zijn onmiskenbare zedelijke beteekenis. Want in het huwelijk hebben man en vrouw zich aan en met elkaar te verheffen tot eene algemeene menschelijkheid. Zou de mensch het vermogen bezitten, zelf, welbewust zijn complement te kiezen, dan zouden de rijkste, vitaalste krachten van de menschelijke psyche ongebruikt blijven. In de volstrektste heterogeniteit der beide karakters, aan welke de eisch gesteld is der eenwording door offering van de subjectieve persoonlijkheid, ligt de eenige, waarachtige kiem van het gemeenschapsbesef. —

* * *

De Heer en Mevrouw Wibaut zullen wellicht hetgeen ik zooeven zeide. onderschrijven. Maar zij zullen zeggen: tot die offervaardigheid, die de eenheid tot stand brengt, behoort het offer, de wederpartij in het huwelijk de vrijheid te laten van de andere erotische verbinding, die zijn of haar persoonlijkheid eischt. Maar als zij dat zeggen, vergeten zij, dat die nieuwe verbinding nooit een eisch van de persoonlijkheid kan zijn. De beteekenis van het sexueele leven is, dat het den mensch inschakelt in het natuurlijke, om hem daaruit strijdend tot gemeenschapswezen te doen klimmen. Juist wijl het sexueele de voornaamste inhaerente aanleiding is tot de huwelijksontmoeting, maakt het het huwelijk tot een onverbreekbaarheid. — Het samenleven schept een bloedsband, en juist aan dien bloedsband, juist aan het lichamelijk ééngeworden zijn van man en vrouw hangt de tragedie van het huwe-

lijk, die noodzakelijke levenstragedie van de menschen, vast. Ik ben ervan overtuigd, dat ieder die overspel pleegt, al weet hij het ethisch voor zichzelf te rechtvaardigen, in de diepste regionen van zijn bewustzijn of onderbewustzijn een strijd te voeren heeft, die hem innerlijk verscheurt. Zelfs indien de verlaten echtgenoot de wanhoopbrenger en de nieuw-gevonden echtgenoot de gelukbrenger is. Omdat het sexueele de door de Natuur gestelde en ons absurd voorkomende aanleiding en tegelijkertijd het symbool van het huwelijk is, omdat het inhaerent is aan de huwelijksverhouding, kan ik niet aannemen dat het wederzijdsche offer, een derde te aanvaarden, een huwelijk redden kan. Een aldus van zin en karakter veranderd huwelijk is geen huwelijk in kameraadschap, maar in het beste geval een gebroken huwelijk, dat in een kameraadschap is overgegaan.

* * *

De volgende zinsnede uit het boek van de Wibaut's lijkt mij, op grond van het bovenstaande, grenzenloos naïef: „Voor ons is de „vrije verloving" een proefsteen ten opzichte van het huwelijk dat kan volgen. Biedt de vrije verloving sexueel geen redelijke voldoening, dan leidt zij allicht niet tot het huwelijk. Ontstaat in de vrije verloving de overtuiging, dat voor het huwelijk de grondslag voor bevredigend of gelukkig samenleven zou ontbreken, dan kunnen de verloofden afzien van huwen. Biedt de vrije verloving in beide opzichten grond tot goede verwachtingen, dan wordt zij aansporing tot een huwelijk."

Naar mijn inzicht zullen dergelijke overtuigingen in geen enkele „vrije verloving" kunnen blijken, op grond van het feit, dat die „vrije verlovingen" een sterk geaccentueerd sexueel karakter zullen hebben, hetzelfde karakter dat thans aan jonge huwelijken eigen is, die meestal zoo glanzend en gelukkig zijn, omdat in de eerste jaren de sexueele aantrekkingskracht de wederzijdsche kennisneming der persoonlijkheden verdringt. — Ook

door de „vrije verloving" ontkomt de mensch niet aan zijn huwelijksnoodlot.

De geciteerde passage geeft mij een overgang tot de bespreking van het tweede hoofdmotief van „Wordend Huwelijk". De schrijvers merken terecht op, dat er sexueele nood bestaat bij onze jeugd, omdat de paringsdrang zich eerder openbaart dan het tijdstip waarop de oeconomische mogelijkheid tot het sluiten van een huwelijk ontstaat. — En zij voegen aan die opmerking toe, dat het hun verkieselijker schijnt, dat jonge menschen in normale verhoudingen uit dien sexueelen nood trachten weg te komen dan zooals vroeger — tenminste de mannelijke helft deed — een uitweg te zoeken in de prostitutie.

Wij zijn het met die opmerkingen van het echtpaar Wibaut volkomen eens, en wij zijn er blij om, dat deze dingen eens openlijk zijn gezegd. — Het is de gebiedende plicht van ons ouderen, om naar eene oplossing te zoeken, waardoor die sexueele nood van onze volwassen kinderen gelenigd wordt. — Maar ik vraag mij af: is daarvoor het proefhuwelijk of de vrije verloving noodig? Is er geen andere weg om hen te helpen? En dan zou ik willen antwoorden: ja, er is een weg. Laat hen wettelijk trouwen, vroeg trouwen, en als zij geen geld hebben om dat te doen, laat ons, ouders, hen dan steunen.

* * *

Waarom kan, hetgeen in de arbeidersklasse b.v. bij zoogenaamde „gedwongen huwelijken" geschiedt, niet in de klassen van middenstand en beter gesitueerde burgerij worden doorgevoerd? Waarom kunnen wij onze gehuwde kinderen, als de geldmiddelen krap zijn, desnoods niet voorloopig laten wonen onder ons dak? En zeker is het beter, het financieele offer te brengen dat hier is vereischt, dan hooge kosten te maken om onze dochters te laten vergiftigen op een buitenlandsche kostschool, of onze zonen groote handgelden te geven, om ze zich aan jenever te laten bedrinken in een studen-

tenkroeg. Het jonge huwelijk geeft een niet genoeg te waardeeren prikkel tot inspanning, tot arbeid, tot verantwoordelijkheid. Het maakt van kokette nuffen en onwezenlijke droomers reëele, maatschappelijke menschen, en het kleine budget leert hun soberheid en spaarzaamheid. — Met de ontplooiïng en bevrediging van het sexueele verlangen gaat een ontplooiïng van de beste en nuttigste levenskrachten gepaard, en duizenden huwelijken worden behoed tegen mislukking, omdat de groote vereeniger van man en vrouw, de gemeenschappelijke nood, niet in den loop maar aan den aanvang van het huwelijk zijn intree doet. Waarom moeten nog altijd jonggehuwden uit den zoogenaamd gegoeden stand, ja zelfs uit de middelklasse, zoo weelderig zijn ingericht als tot voor kort het geval was? — Waarom kunnen zij het niet wat simpeler doen? Voor den duivel! de redding van jonge menschen uit een brandende hel van zinnenleven is toch meer waard dan een paar messenleggers, ja zelfs dan een stel stalen meubelen en een auto! —

HOOFDSTUK V

Wie zich in algemeene beschouwingen begeeft omtrent de liefde en het huwelijk, mag niet verzuimen den invloed te onderzoeken, die beide ondergaan hebben van de literatuur. Ik denk hier niet aan den invloed der pornografie op het zedenverval, maar aan den invloed der waarlijk literaire kunst op de nieuwe theorieën, welke, ten aanzien van liefde en huwelijk om geldigheid vragen. — Men moge vaststellen, dat de literatuur in onze dagen veel aan volksbeïnvloeding verloren heeft, maar dat kan het feit niet uitwisschen, dat ook thans, gelijk vroeger, de literatuur de nieuwe sociale leerstellingen heeft voorbereid. —

Een van de gevolgen van het Naturalisme, dat geen helden meer wilde beschrijven, die ten onder gingen door de acute werking van een bepaald aan hen gesteld levensprobleem, maar eerder de botsing wilde verbeelden tusschen het streven naar geluk van den alledaagschen mensch, èn de algemeene levenspositie, welke het dien mensch onmogelijk maakte zijn geluk te vinden, was: dat de literatuur bepaald werd door het psychologisch accent. Het naturalisme werd niet gedragen door een tragische, maar door een sceptische levensopvatting. Kenmerk van het tragische is, dat de in de kunst naar voren tredende figuur aan eigen verhevenheid te gronde gaat. — Maar de figuren, die, tijdens den nabloei van het naturalisme onze romans gingen bevolken, misten alle verhevenheid. Het waren kleine, onbelangrijke menschen, alleen belangrijk, in zooverre ieder mensch, als toepassing van psychologische wetten, belangrijk mag heeten. Toch bleef de tragische Idee, als transcendentale voorwaarde tot de literaire kunst haar geldigheid be-

houden. De naturalistische schrijvers werden, door het wezen zelf van de kunst, die zij beoefenden, gedwongen tot het construeeren van een tragische conceptie met geheel onverheven personen. — Zij konden die moeilijkheid alleen oplossen, door er hun toevlucht toe te nemen, het afwijkende te teekenen. De afwijkende figuur, de onder-normale, de mensch die met zichzelf geen raad weet, of die alle zelfbeheersching tegenover zijn hartstochten verloor, heeft met den tragischen held, die boven den norm leeft, het uitzonderlijke gemeen. De nieuwere romankunst werd een tragiek op haar kop. De pathologische mensch werd de plaatsvervanger van den verheven mensch, het conflict der handhaving van een zedelijk beginsel tegen een noodlotsbestemming, werd vervangen door het conflict eener abnormale geaardheid met het normale leven. —

* * *

Om den uitzonderlijken mensch gestalte te geven, behoefde het naturalisme het uitzonderlijk geval. Een bepaald menschentype is alleen te construeeren uit een bepaalde situatie, en zoo kon de nieuwere, naturalistisch-psychologistische romankunst het normale huwelijk niet gebruiken. —

Niets is gemakkelijker voor den romanschrijver dan in het huwelijksleven aanleiding te vinden voor het uitbeelden van een conflict, omdat er nergens op de wereld zulk een natuurlijke broedplaats voor conflicten bestaat dan in het huwelijk. — Het huwelijk is, wanneer men het niet zooals Vader Vondel of zooals Verlaine deed (Sagesse), in zijn eindpunt en bestemming, maar in zijn wording beschouwt, bijna niet anders dan een keten van conflicten. Wat ligt den literair-psychologischen geest gemakkelijker, dan de natuurlijke tegenstelling in het huwelijk aanwezig, te verscherpen, en aldus een dramatisch gegeven op te bouwen tegen een tragischen achtergrond? —

* * *

De schakeeringen van deze huwelijkstragedies zijn eindeloos. — Het oudste, en meest versleten motief is, dat tegenover de voosheid van het conventioneele huwelijk het geluk en het natuurlijke evenwicht eener buiten dat conventioneele huwelijk ontloken liefde wordt geplaatst. — Andere uitwerkingen van het zoogenaamde driehoeks-motief zijn: de teleurstelling, ondervonden in de verhouding met den derde, het terugstooten of terugtreden van den derde, omdat de echtgenoot of echtgenooten op zien tegen het verbreken van den, ondanks alles, om hunne levens geslagen band. En zelfs behoeft de derde niet eens in het huwelijksconflict te compareeren, is het den schrijver mogelijk zich tot de uitvezeling der huwelijksdisharmonie, die in verschil van levensopvatting, in verschillende beoordeeling van de kinderen, in verschil van levensdiepte of egoïsme van een der partijen tot uiting komt, te bepalen. — Het eind van het lied is echter altijd, zelfs wanneer aan het slot van het boek een eerbaar huwelijk wordt gehandhaafd, waartegen de fatsoenlijke burger geen enkel bezwaar in het midden kan brengen, dat het booze huwelijk zwijgend in staat van beschuldiging wordt gesteld. —

* * *

Ofschoon ik niet blind ben gebleven voor hetgeen ik in mijne omgeving zag, meen ik toch, dat een groot deel van de huwelijks-ellende, die goed-bedoelende hervormers tot de prediking van nieuwe huwelijkszeden drijft, op rekening te stellen is van de moderne romankunst. — Indien deze zich er toe zou hebben gezet, een volledig huwelijk, met al zijn conflicten en teleurstellingen uit te beelden, inplaats van segmenten te snijden uit bepaalde huwelijksverhoudingen (het isolatie-proces, waarvan ik meerdere malen in dit boek gewaagde), dan zou de algemeene waardeering van het huwelijk anders gericht zijn dan op het oogenblik. — Het is de onverwelkbare verdienste van Ina Boudier—Bakker, dat zij, in de beschrijving der verhouding tusschen Frederik Craets en Annette Godeweyn, in „de Klop op de Deur", de para-

doxaliteit van een goed huwelijk eens en voor altijd heeft uiteengezet. Want Frederik Craets en Annette Godeweyn zijn twee menschen, die elkaar in diepste wezen *niet* begrijpen. Frederik Craets, de echtgenoot heeft nooit de plaats van Karel de Roos, den „onsterfelijken geliefde" kunnen vervullen. — Toch verblijft het laatste woord in dit boek aan het gevoel van onverbreekbare samenhoorigheid tusschen Craets en Annette, aan het altijd samengaan, in lief en leed, een waarde van het leven zelve, die aan het sterfbed van Craets wordt vastgelegd, en die de herinnering aan de dieperschijnende affiniteit tot Karel de Roos verdringt. —

* * *

Maar wat Ina Boudier deed, hebben weinigen gedaan. De meeste huwelijksromans hebben de ellende als inhaerentie van het huwelijk, het gemis aan wederzijdsch begrijpen gedemonstreerd aan een huwelijks*geval,* zonder het huwelijk te zien als orgaan van het algemeene leven. Kan het zijn, omdat onze moderne romankunstenaars, intellectualistisch als zij van oorsprong en aanleg zijn, hun buitengemeen ontledingsvermogen hebben gericht op de levensverschijnselen, zonder van den waarlijk humanen geest doordrongen te wezen, die den kunstenaar eigen wordt, zoodra hij zich richt op het leven in zijn totaliteit? — Het kan niet dikwijls genoeg herhaald worden, dat *juist* de tegenstelling, dat *juist* de strijd tot het wezen van het huwelijk behoort. Hoe inniger de verhoudingen zijn, hoe pijnlijker ze worden. Welke chef ter wereld verwenscht niet in zijn diepste binnenste zijn ondergeschikte, welke subalterne loopt niet met een getemperde haat rond tegen den meest geliefden chef? Welke collega is er, die werk van zijn ambtgenoot niet, als hij volkomen eerlijk zou moeten zijn, een reeks van stommiteiten acht? Kent U de schuwe haat, die duizenden beweldadigden tegenover hun weldoeners vervult, is U ooit een broeder tegengekomen, die in het diepste van zijn hart, niet zijn broeder verwierp? — En al

deze menschen leven en werken toch samen, zij werken samen zonder te huichelen, zij vormen gesloten eenheden tegenover de wereld daarbuiten, en als de nood tot aan de lippen reikt, zoeken ze elkander en niet den mijnheer, met wien zij zooeven een hoogst beschaafd en opwekkend gesprek hebben gehad. De humaniteit bij al dergelijke verhoudingen ligt in het vrijwillig aanvaarden van de levensnoodzakelijkheid, ligt in het aanvaarden van het feit, dat deze „intiemen" ons kennen in onze geestelijke en psychische armoede, dat zij ons de vernedering brengen, die de ware leefstof is voor de ziel.

Zoo is het ook in de intiemste van alle samenlevingen, het huwelijk. Het eenige verschil is, dat niet alleen de levenstakt en verdeemoediging, maar ook de sexualiteit hier de smalle, maar afgrondelijk-diepe klove overbrugt, de sexualiteit, die in een waarlijk *wordend* huwelijk het moment der verdeemoediging beduidt.

Ik meen met dit alles allerminst de beestachtige naturen in bescherming te nemen, die echtgenooten psychisch mishandelen. Ik meen echter wel te spreken tot die harmonieerende menschen, die van goeden wille zijn, en elkander als menschen kunnen eerbiedigen. —

* * *

Eene beschouwing van de moderne romankunst wilde ik niet achterwege laten, omdat juist in den laatsten tijd, de moderne roman ten aanzien van het huwelijksvraagstuk nieuwe banen betreedt. —

Dat komt op merkwaardige wijze uit, wanneer men die nieuwe romans nader bekijkt, die in den laatsten tijd in het Nederlandsch verschenen zijn. Ik bedoel het boek van de Schartens, Jhr. Mr. James de Beyll „Minister van Nuttelooze Zaken", de roman „Offers" van Top Naeff en „Huwelijk" van Eva Raedt de Canter.

Deze drie boeken, die alle zijn verschenen in dezelfde periode, komen, hoezeer zij onderling verschillen, in één opzicht met elkaar overeen: het huwelijk

blijft er formeel onaangetast, het overspel vormt geen beslissenden factor in het conflict.

De overeenkomst tusschen het boek van Top Naeff en dat van de Scharten's is wel zeer sprekend. Beide boeken behandelen het motief van een liefde, die offers brengt aan de sacramenteele opvatting van het huwelijk. In het boek van de Scharten's, zoowel als in het boek van Top Naeff, wijst de geliefde vrouw, in trouw aan den echtgenoot, de genegenheid van den minnaar die van buiten het huwelijk tot haar komt, af. Natuurlijk is het alleen mogelijk dit motief te ontwikkelen, indien er geen wezens-eenheid is tusschen de echtgenooten, die het bedreigde huwelijk met elkander hebben gesloten. — In het boek van de Schartens verschijnt ons Jhr. Mr. James de Beyll, het afzichtelijke mannetje dat doolt om het beeld zijner jeugd-liefde, Constanza Forteguerri, als het voorbeeld van een verloren minnaar, die zich aan de vlam zijner passie verbrandt. Het boek van de Schartens laat het karakter van het huwelijk, dat Constanza Forteguerri heeft gesloten, vrijwel in het vage, zoodat de nadruk van het verhaal valt op de Platonische noodzakelijkheid van de Beyll's genegenheid. De vrouw zijner liefde is voor de Beyll een ideaal, dat nimmer werkelijkheid wordt, Constanza is voor de Beyll een Beatrice-figuur, aan welker aanbidding hij bezwijkt.

* * *

Rechtstreekscher en dieper gaat Top Naeff in op het centrale levensprobleem van het huwelijk. De huwelijksverhouding tusschen Otto en Madeleine van Twist wordt ons duidelijk voorgesteld als een verhouding, waarin de eenheid der zielen volkomen ontbreekt. Otto van Twist is een ietwat oubollige, gemoedelijke, maar uiterst oppervlakkige figuur.

De minnaar, Lodewijk de Bordes, een fijngevoelig man, kunstzinnig, bereisd, en met een idealisme in zijn ziel, dat tegen al zijn aangeleerd pessimisme bestand blijkt.

Lodewijk de Bordes, archivaris in hetzelfde provincie-

stadje, waar Otto van Twist directeur is bij een levensverzekeringsmaatschappij, komt bij de van Twisten in huis en peilt het onwezenlijke van hunne huwelijksverhouding. Onmerkbaar en geleidelijk ontstaat er tusschen de Bordes en het jonge vrouwtje Madeleine, een heimelijke verstandhouding, waartegen beiden zich, uit eerbied voor elkander en voor de heiligheid der conventie verzetten, maar waartegen zij moeten strijden met al de zelfbeheersching, die in hen woont. Een kwaadaardige intuïtie doet de zuster van Lodewijk de Bordes bij gelegenheid van een liefdadigheids-bazar een soort tooneelspel opvoeren, dat een gefingeerd huwelijk tusschen beiden voorstelt. En zoo worden beiden door een wreed noodlot naar elkaar toegesleurd. Deze beide menschen uit het Noorden verliezen echter hun zelfbeheersching geen oogenblik. Zij nemen zich voor elkander in acht op de gevaarlijkste momenten, en heel de diepe liefde, die er tusschen hen groeit, culmineert in een kus. Dan ontvlucht Lodewijk de Bordes de plaats zijner marteling. Hij gaat twee jaar reizen, buiten Europa. Als hij op den terugweg is, in Afrika, verneemt hij plotseling haar dood. Het blijkt later dat Otto van Twist minder gevoel had voor de huwelijkstrouw, dan zijn volkomen smettelooze vrouw en dat hij reeds tijdens zijn huwelijk verdachte reisjes naar Londen maakte, met een andere jonge vrouw, die hij al van plan is te trouwen, terwijl de rouwbedankbrieven, na den dood van Madeleine, nog op zijn schrijftafel liggen. En het blijkt ook... hartverscheurend gegeven — dat Madeleine zich, tijdens de afwezigheid van Lodewijk, zelve van het leven heeft beroofd. Zoo hebben deze beide menschen, Lodewijk en Madeleine een bloedig offer gebracht, uit het hoogste wederzijdsch respekt, een offer dat tenslotte nutteloos blijkt, omdat de man, die het huwelijk met Madeleine deelde, dat offer niet waard was.

* * *

De groote gewetensvraag, die dit boek ons noopt te stellen, is de vraag of de offers dezer twee menschen

werkelijk nuttelooze offers zijn? Wanneer wij ons plaatsen op het hedonistische standpunt, dat ieder mensch recht heeft op een zoo groot mogelijk quantum geluk, dan, inderdaad, is er door deze offers een misdaad begaan. Want de verhouding tusschen Madeleine en haar echtgenoot was een verhouding, die de moreele basis van affiniteit en gelijkwaardigheid der echtgenooten miste, terwijl ons, daartegenover, de verhouding tusschen Lodewijk en Madeleine als een verhouding van nobele en geestverwante zielen wordt gekenschetst. — Wie niet verder gaat dan eene bemoeienis met het individueele geval, dat ons hier wordt geschetst, hij zal dit boek qualificeeren als het uitermate bekwaam geschreven verhaal van een dom noodlot. Maar men kan den zin van dit verhaal tot zich laten doordringen met een algemeener dispositie. Men kan zich afvragen, of niet juist dit schijnbaar nuttelooze offer gebracht is voor iets, dat zich boven den schijn verheft. Of niet juist het feit, dat er voor de Idee van het huwelijk zoo nameloos wordt geleden, dat huwelijk als een moeilijk aan te tasten waarde plaatst in een tijd, die geneigd is zijn waarde te ontkennen. En of niet deze rampspoed de prijs is voor de Idee?

* * *

Het valt te betwijfelen of de schrijvers van tegenwoordig dóór willen gaan met de in gebrekestelling van het huwelijk. Of het niet veeleer de bedoeling van onze romankunst wordt, zooals zij bezig is te kenteren, om het karakter van het huwelijk, anders dan voorheen, te accentueeren. Aldus: dat het de verwezenlijking is van 's menschen levenstragedie. — Ik zie in den roman „Offers" van Top Naeff niet eene poging om den lezer te suggereeren: „wat had kunnen zijn", indien Lodewijk en Madeleine man en vrouw waren geworden, maar: „wat nooit mogelijk is" tusschen zoo beschroomde en fijngevoelige menschen als ons hier worden geteekend. — Ik zie dat zoo, omdat een schrijfster als Top Naeff, nooit de autrice was van strekkingsromans, maar altijd

heeft getracht het zuiver-tragische te verbeelden. Welnu, de figuren van Lodewijk en Madeleine zijn volkomen tragische figuren. Men doet onrecht aan deze kunst, door die beide figuren te beschouwen als slachtoffers van ongunstige omstandigheden. Hier, bij Top Naeff, beantwoordt de kunst volkomen aan het Kantiaansch criterium, dat zij is „doelmatigheid zonder doel", omhoog strevende gezindheid, die in zichzelf verheven is, zonder dat er een zedelijk richtpunt wordt gesteld. Juist wijl de beide offers nutteloos blijken, vertoonen deze beide figuren, die ieder „aan eigen verhevenheid ten ondergaan", een vlekkelooze schoonheid. Het oude beeld van de middeleeuwsche legende, dat er twee koningskinderen waren, die elkander zoo lief hadden, maar elkander niet krijgen konden, omdat het water veel te diep was, is het oerbeeld van het liefdes-ideaal tegenover de liefdeswerkelijkheid. — Zoodra het schoone Beeld der liefde, de vereeniging van zielen buiten de sexualiteit, wordt verwerkelijkt, verliest het zijn beteekenis. Zoodra het het vleesch en het bloed krijgt van den werkelijken mensch, heeft het opgehouden zijn idealiteit te vertolken. Daarom is het altijd onjuist begrepen van een romanschrijver, de ware liefde te verbeelden in de gestalte van een actieven (overspeligen) minnaar of minnares. De minnarij vormt niet de Idealiteit tegenover het huwelijk, maar de vervanging van het huwelijk. Zij is een huwelijksvermenigvuldiging. In de verhouding tot den minnaar, of de minnares, die de(n) medegeliefde uit de kluisters van een rampzalig wettelijk huwelijk verlost of poogt te verlossen, ligt weer een nieuwe vorm van samenleving, van symbiose, die aan de ideëele liefde vreemd is. Want de ideëele liefde is de individueele aanraking van den mensch met de liefdesgedachte, de reëele liefde in de sexualiteit is de sociale aanraking. —

* * *

Niet door lief te hebben, maar door de liefde te verwerkelijken, worden wij gemeenschapsmensch. — Wij

allen hebben diep in onze herinnering de gedachte bewaard aan een eerste geliefde. Die liefde heeft het in de meeste gevallen niet eens gebracht tot een kus, en die liefde geldt een ander dan onze echtgenoote. Ook wanneer onze echtgenoot onze eerste goddelijke geliefde was. Want dan is die echtgenoot noodzakelijk veranderd van gestalte. Het Danteske Beatrice-ideaal is van essentieel andere gedaante dan het ideaal van Verlaine, het ideaal van den „gouden bruiloft", dat hij in zijn onsterfelijk gedicht „Sagesse" heeft doen oprijzen. — Het Beatrice-ideaal is individueel, aan den anderen kant kosmisch, het ideaal uit „Sagesse", het ideaal van Philemon en Baucis is sociaal. De schoonheid van het volkomen geslaagde, dat wil zeggen van het volkomen doorleden huwelijk is een *ideaal van* en daarom een *voorbeeld voor* de gemeenschap. In het huwelijk sterft de mensch, zoo het huwelijk gelukkig is, *in* de gemeenschap, zoo het ongelukkig is, *aan* de gemeenschap.

Zoodra de zuivere liefde eener onaantastbare genegenheid tegenover de rampen van een wettelijk huwelijk wordt gesteld, als een reëele figuur, dan verliest de zuivere liefde haar normatieve kracht. Juist wijl wij de volkomen liefde nimmer kunnen verwerkelijken, blijft zij het richtpunt van de onvolkomen sexueele verhoudingen, waarin wij leven.

* * *

Het lijkt mij volkomen onlogisch om, zooals de Wibaut's dat doen, te gelooven aan een herstel en opbouw van een volmaakt psychische verhouding tusschen man en vrouw, door hen wederzijds deelgenoot te laten worden van elkanders reëele liefden tot anderen. En wel uitsluitend hierom, wijl zij ten aanzien van elkander een reëele verhouding vertegenwoordigen. Ik zou mij een dergelijk „huwelijk in kameraadschap" kunnen voorstellen, wanneer de beide partijen van den aanvang hadden besloten als kameraden met elkander te leven. Maar dan is er geen huwelijk, doch enkel kameraadschap. Het wil er bij mij niet in, dat eerlijkheid en

wederzijdsch mededoogen voldoende geneesmiddelen zijn, bij hoogstaande menschen, om de psychische gebrokenheid, die in de diepste, onderbewuste lagen van ons wezen door de verzaking van de huwelijksverhouding ontstaat, te heelen.

Bij lager-staande menschen lijkt mij de praktijk van het huwelijk in kameraadschap zonder effect. — Ik ben ervan overtuigd, dat Otto van Twist, in Top Naeff's „Offers", hoewel hij zelf snoepreisjes maakte met een andere vrouw, — indien Madeleine hem haar liefde voor Lodewijk de Bordes had geopenbaard, van deze daad van eerlijkheid niets had begrepen, en op het bezit zijner wettige vrouw zou hebben gestaan. — Ik ben volstrekt niet zoo'n maniakaal voorstander van het wettige huwelijk à outrance, dat ik een scheiding in dergelijke ondraaglijke gevallen, geen dringende eisch zou achten, — wanneer echter een hoogstaand, fijngevoelig mensch door een wettig huwelijk is geklonken aan een beest of een bruut, dan geeft, naar mijn inzien het huwelijk in kameraadschap geen oplossing meer, maar kan alleen het chirurgisch mes van de scheiding den toestand zuiveren. —

* * *

De lezers eischen een duidelijk antwoord van mij, op de vraag, of men, indien men, wat ons allen kan overkomen, als getrouwd man of getrouwde vrouw door een late liefde voor een derde wordt bevangen, de eerlijkheid jegens den echtgenoot of de echtgenoote moet prijsgeven, en een beangstigende verhouding moet aangaan in het duister. Neen, dàt moet men *nooit* doen. — Men moet altijd zuiver en eerlijk blijven. — Maar er staan in dat geval maar twee wegen open: of een afscheid van de(n) oude(n) geliefde, een afscheid voor goed — òf een afscheid van de(n) nieuwe(n) geliefde, een afscheid voor goed, en met den ouden levensgezel het smartelijk gebarsten samenleven weer op te nemen.

Een eenmaal door bloedsmenging geboren huwelijksverhouding kan nimmer terugvallen in kameraadschap.

Nochthans ken ik één situatie waarin het afscheid van de wettige vrouw en een wettig huwelijk met de nieuwe geliefde een eisch is der zedelijkheid. Het is, wanneer de illegitieme verhouding, tijdens het huwelijk aangegaan, nakomelingschap ten gevolge heeft. De weerlooze on-geborene heeft altijd de voorkeur. Hij heeft recht op den wettigen staat, op den volledigen wettelijken staat die volgens de vigeerende wetgeving aan kinderen uit een wettig huwelijk blijft voorbehouden. — De kinderen uit het eerste huwelijk bezitten dien staat, zoodat hun niet tekort wordt gedaan. Ik ga zoover, dien eisch van hertrouw te stellen, niet alleen aan den overspeligen man, maar ook aan de overspelige vrouw. Zij verspeelt haar moederschap ten aanzien van de vroegere kinderen; zij heeft feitelijk den bloedsband met hen verbroken en door haar daad den bloedsband met de nieuw verwekte kinderen gelegd. De vrouw, die zich aan een anderen man geeft, is als moeder voor haar vroegere kinderen gestorven. Die kinderen toch, dragen in hun trekken het beeld eener samenleving, die niet meer bestaat. —

* * *

Maar ik dwaal af, en gij verlangt van mij, dat ik terugkeer tot mijn beschouwingen over de modernste romankunst in verband tot het huwelijk.

Het derde voorbeeld dat ik noemde van een hedendaagsche Nederlandsche schrijfster, die het huwelijk ànders behandelt dan de reeks harer voorgangers en voorgangsters is Eva Raedt—de Canter. Ook zij laat het verouderde en sterk-individualistische motief van huwelijksrampspoed, die gekruist wordt door nieuwe liefdesmogelijkheid, rusten, en ook zij beschouwt het huwelijk op zichzelf.

Ik kan tegen Eva Raedt—de Canter allerminst het bezwaar doen gelden, gericht tegen de erotische literatuur onzer dagen, — dat zij het sexueele element afscheidt van het levensgeheel en aldus een daad pleegt, die zoowel volgens schoonheidsnormen als volgens zedelijkheidsnormen niet te verdedigen valt.

Eva Raedt—de Canter is lyrica. Ik ken weinig auteurs uit den laatsten tijd, die zoo subjectief zijn als deze schrijfster. — Maar het is een subjectiviteit, die zich volkomen aan het leven overgeeft, het is een subjectiviteit, die de eigen persoonlijkheid verbrijzelt, om haar te geven aan het leven. Een volmaakte deemoed is de kern van deze eerlijke kunst. En zoo tracht Eva Raedt's immer over het leven zich verwonderend bewustzijn, zich rekenschap te geven van die dwaze mislukkingen, waartoe de duurzame, regelmatige verhouding tusschen een man en een vrouw, die toch meenen elkaar hartelijk lief te hebben, kan leiden. — Het tragische dat haar treft in de huwelijksverhouding is, dat in zoovele huwelijken, de groote en felle liefde, die er in de jonge jaren tusschen de echtgenooten ontstond, — ook zonder dat er een derde in het spel komt — uitdooft en vernietigd wordt, doordat de verhouding verzakelijkt in den nood van het leven. — Een van de laatste hoofdstukken van haar boek, getiteld: „Huwelijk" behandelt een reisje dat twee, jaren lang met elkaar getrouwde echtgenooten maken. — Opeens, tijdens dat reisje, in de vrijheid van het zonder maatschappelijke banden samenzijn, ontbloeit de genegenheid. De auteur laat de vrouw, wier levensgeschiedenis zij ons verhaalt, uitroepen: „hoe kon het reeds verschrompelde weer ontbloeien?" „Hoe kon ik ooit vinden," zoo denkt die vrouw, verteederd door het nieuwe van het oude leven, over den echtgenoot, — „dat zijn geest zoo als geolied papier was — zoo mat, zoo moe, zoo dof... Hij is nu als... als de diepblauwe lucht boven het straatje wel eens zijn kon... de lucht, die mij blij en vrij kon maken en waar ik de vervulling droomde van de wenschen, die het leven niet bevredigde." — Intusschen, wanneer de reis door geldschaarschte verloopt, komt de oude, grijze stemming weer terug.

HOOFDSTUK VI

Ik geloof, dat Eva Raedt—de Canter beter dan wie ook, het meest-voorkomende huwelijksconflict begrepen heeft. — Want ik zie, ondanks de „verwording der tijden", — een uitroep, waarmee wij wellicht al te vaak onszelf een suggestie opleggen, — het huishoudboekje en den slager met de rekening aan de deur en de teleurstelling over een gemiste maatschappelijke kans, als grooter vijanden van het huwelijk dan den minnaar. — Ik heb het ontelbare echtgenooten hooren zeggen, dat, als zij de minnaar of de maîtresse van de eigen vrouw of den eigen man waren gebleven, — zij een opperst en duurzaam liefdesgeluk zouden hebben gesmaakt. — Het is uiterst zelden, dat huwelijken mislukken door felle ideeën-botsingen, het komt herhaaldelijk voor, dat ze mislukken op een verschil van opvatting over de keuze van een leverancier of de plaatsing van een meubel. — Duidelijker dan vele diepzinnige filosofieën geeft de tragi-komische anecdote van het geschil, dat twee echtelieden hadden aan den vooravond van hun zilveren bruiloft, een verklaring van de veelvuldigheid der echtscheidingen. — Diep ontroerd stelde de man vast, dat hij en zijn zilveren bruid zulk een gunstige uitzondering vormden op de groote meerderheid der gehuwden. Hun huwelijk was gaaf en goed gebleven, en zonder treurige tegenstelling. — Daar hadt je de buren, die gaven het voorbeeld van een slecht huwelijk. Gisterenavond hadden ze nog zulk een ruzie gehad, dat de man de vrouw met een mes te lijf was gegaan. „Neen, lieve jongen, je vergist je een klein beetje," zei toen de bruid; — „het was niet met een mes, het was met een schaar." — Over de vraag of de buren elkander met een

mes of met een schaar te lijf waren gegaan, ontstond, zoo vertelt de legende verder, zulk een conflict tusschen de echtelieden, die vijf en twintig jaar in goede harmonie met elkaar hadden geleefd, dat de zilveren bruiloft niet kon worden gevierd. De bruid was in het water gesprongen en de bruigom haar achterna. Toen zij beiden op het punt van verdrinken stonden, maakte de vrouw met haar vingers boven water het gebaar van een knippende schaar, terwijl de man zijn wijsvinger als een mes in de hoogte stak. Deze charge heeft een kern van waarheid. Het is niet alles met iemand, wie ook, dagelijks samen te zijn. En dáárom is in een huwelijk de sexualiteit zulk een onontbeerlijk element, omdat alléén de sexualiteit in staat is, den weerzin telkens weer op te heffen, die altijd tusschen twee menschen ontstaat, die zeer dicht bijeen moeten samenwonen of samenwerken in éénzelfde verband. — Dáárom is het in sommige gevallen niet het verstompen van de geestelijke waardeering, van de ziels-affiniteit, maar alleen en uitsluitend het tot een gewoonte worden van het sexueele leven, dat tot het mislukken van huwelijken leidt. — Echtgenooten, die vergeten, dat de bijslaap de regelaar is van hunne karakterconflicten en dat er daarom van den drank van den wellust een uiterst spaarzaam gebruik moet worden gemaakt, verderven, — naar het inzicht van velen, die de psychologie van het huwelijk hebben bestudeerd — hun geluk.

De bijslaap is het overblijfsel van de persoonlijk-erotische verhouding in de algemeen-sociale verhouding van het huwelijk. — Het huwelijk is geen verlengstuk van de erotiek, maar een nieuwe menschelijke verhouding, waarvan de erotiek een — uiterst voorzichtig te verzorgen — element is. —

* * *

Ik kan mij daarom begrijpen, dat sommige echtgenooten het betreuren, niet hun leven lang elkanders minnaars te kunnen zijn, zonder huishoudboekje, zonder belastingbiljet en zonder slagersrekening. Zij vergeten

daarbij echter, dat elke duurzame liefdesverhouding met regelmatig geslachtsverkeer dezelfde bezwaren gaat vertoonen als het huwelijk. In het geslachtsverkeer, buiten hartstocht voortgezet, vernielen de partijen elkaar. Het verlangen naar de eeuwige liaison is het verlangen naar de eeuwige extase. De wederzijdsche verklaringen die geliefden elkander in het oor fluisteren, zouden echter, indien zij gepubliceerd konden worden, de schoonste verzameling fraseologie vormen, die men zich kan bedenken. — Fraseologie die niet beklijft in het huwelijk, maar die, op het oogenblik waarin zij wordt uitgesproken, oprecht wordt gemeend. Inderdaad willen geliefden voor elkander sterven. Maar gehuwden zijn niet geroepen voor elkander te sterven, maar met elkander te leven. — Het huwelijk geeft niet het eenige voorbeeld van de levenswet, dat wanneer wij geneigd zijn het groote te offeren voor een medemensch, dat niet wil zeggen dat wij tot het kleine offer voor hem bereid zijn. — Wanneer wij vandaag een medemensch, met gevaar voor ons eigen leven, redden uit een brandend huis, dan zullen wij ons morgen, wanneer wij dienzelfden medemensch ontmoeten aan de andere zijde van een restaurant-tafel, — nameloos ergeren over de wijze, waarop hij zijn vork hanteert. De vrouw, voor wier bezit wij onze heele carrière offerden, zullen wij vervloeken om de manier, waarop ze met haar servet zit te spelen, of om een dom gezegde. — Ik ben ervan overtuigd, dat de maîtresse, die haar minnaar lief heeft, alles, — haar geld, haar goed, haar aanzien voor hem ten offer brengt. — Oneindig grooter is dat offer, wanneer het in het huwelijk geschiedt, — omdat dit groote offer met een reeks van kleine offers gepaard gaat. —

* * *

Echtelieden zijn van nature niet geneigd, voor elkander te offeren. Dat offeren wederom te leeren, is een der doeleinden van het huwelijk. De openbaarmaking hunner liefdesverhouding geeft aan de echtgenooten een „positie", zij berooft hunne handelingen van het geheim, onder welks bekoring wij, menschen, alleen tot groote

en felle daden in staat zijn. Wat de echtgenooten moeten leeren ten aanzien van elkaar, is eigenlijk precies hetzelfde, als wat wij allen moeten leeren in de groote gemeenschap: niet voor onzen voorman dringen bij het loket aan het postkantoor, rechtshouden met onze fiets, ook als we links een aardig paadje zien. — Over het moeras van kleine ergernissen, over het prikkeldraad van duizenden kleine moeilijkheden moet de hooge brug der huwelijksliefde worden gebouwd. Zij is iets anders dan een permanente erotiek, zij is een monument van verheven menschelijkheid. —

* * *

Hetgeen de situatie in het huwelijk extra bemoeilijkt, is, dat „huisvrouw"-zijn een vak is, dat de vrouw, zonder door iets anders dan de erotiek tot de zakelijke huwelijksverhouding te zijn opgeleid, na het huwelijk in een volkomen zakelijke verhouding tot den man treedt, voorzoover het haar „vak" betreft. De verkeerde neiging van verloofden om elkander, in hun sexueel begeeren, alles te vergeven, en een atavistisch begrip omtrent de maritale macht bij den man, en... bij de echt-vrouwelijke vrouw, maken den toestand nog ingewikkelder. — Er komt nog bij, dat de vrouw op de oplossing van praktische moeilijkheden een anderen kijk heeft dan de man. Is er een behoorlijk vermogen aanwezig, dan lossen die moeilijkheden zich wel op en ondersteunt de wensch naar een rustige huiselijke sfeer de neiging, elkander concessies te doen. Maar hoe, indien er geen geld is? Veel vlijmende conflicten tusschen noodlijdende echtgenooten zijn tot niet anders te herleiden dan tot wanhoopsuitingen over den oeconomischen toestand van het gezin. Waartegenover, merkwaardigerwijs! zich het feit stelt, dat scheidingen in vermogende kringen meer in zwang zijn. Waarschijnlijk, omdat men daar in staat is, het „elkander niet verdragen" te betalen, terwijl het in noodlijdende gezinnen tot een bitter zwijgen verstart. —

* * *

Een andere, bijna onoverwinnelijke moeilijkheid in bijna elk huwelijk, is de verschillende houding, die man en vrouw aannemen tegenover het gezelschapsleven. Het sociale leven is voor den man het leven van plichten. — Hij heeft in de gemeenschap zijn werkkring, zijn openbare functies en aanrakingen, die zijn sociale behoeften volkomen bevredigen. Komt hij thuis dan haakt hij naar rust, naar verstrooiïng, naar eigen studie. In onzen tijd verslinden de sociale plichten den werkenden man zoozeer, dat hij thuisgekomen, bijna geen kracht meer heeft om zijn sociale plichten te vervullen tegenover de kleine gemeenschap van zijn huwelijk. — Hij wil eindelijk zichzelf, hij wil eindelijk individu zijn. Maar de vrouw wil uit. Zij is heel den dag individu geweest, — zij was alleen met hare eigen, kleine beslommeringen. Zij haakt naar de gezelschappen, naar de concerten, de theaters. Pijnlijk conflict, waarbij men geen van beide partijen veroordeelen kan. —

* * *

Er is veel gesproken en geschreven over de zelfstandigheid van de gehuwde vrouw, zelfstandigheid tegenover den man, zelfstandigheid ook in het maatschappelijk leven, waartoe de diploma's, die zij sedert de vrouwen-emancipatie kan verwerven, haar de mogelijkheid bieden. Zal de gehuwde vrouw, naast den man een betrekking vervullen in het maatschappelijk leven, zoodat de figuur der huisvrouw — waartoe iedere vrouw die verliefd werd en trouwde, zonder er altijd de geschiktheid voor te hebben, tegen wil en dank werd bevorderd — uit onze samenleving verdwijnt? Met de huisvrouw verdwijnt het gezin. Van het samenwonen, gedurende enkele uren van den dag, van een mannelijk en vrouwelijk sociaal werker, al dan niet door nakomelingschap omringd, is de ijzeren consequentie het gemeenschapshuis. En ik vrees dat van de algemeene aanvaarding van het gemeenschapshuis de verdwijning der individualiteit wederom de ijzeren consequentie is. Wanneer het gezin valt als orgaan van het volksleven en als tus-

schenvorm tusschen individu en gemeenschap, dan wordt het onmiddellijk aan de gemeenschap vastgeklonken individu, een mechanische factor van den Staat, zooals dat op het oogenblik in Rusland het geval is. Want de onpersoonlijke Staat mist het vermogen, de individuën *persoonlijk* te verzorgen, — hij bezit uitsluitend het talent om te kazerneeren, of dat kazerneeren nu in groote grijze gebouwen of in liefelijke speelplaatsen met bloemetjes gebeurt, de idee blijft dezelfde: van individualiseeren, zooals dat in gezinnen vaak verkeerd gebeurt, maar toch gebeurt, kan daar geen sprake zijn.

Van de beslissing der gehuwde vrouw, — of zij huisvrouw wil blijven, dan wel gemeenschapsvrouw wil zijn, hangt daarom in laatsten aanleg de toekomst af van de persoonlijkheid, wat zeggen wil: van het karakter onzer geheele Westersche beschaving, die, hoezeer die gedachte gemitigeerd zij, nog altijd op de gedachte van de persoonlijkheid berust.

Hoe deze opvatting der vrouw zich zal ontwikkelen ligt nog in het duister, maar ik geloof toch, dat er bij moderne vrouwen, die heur taak zien liggen in het gezin, een begrip aan het ontwaken is omtrent de wijze, waarop het moderne leven aan eene herleving van het gezin kan worden dienstbaar gemaakt. —

* * *

Indien wij het moderne technicisme om vele redenen moeten veroordeelen, dan is er niettemin één winst, die eenigszins opweegt tegen de vele verliezen. Wij zijn zakelijker, dat wil zeggen objectiever geworden in ons denken. Er groeit meer doelmatigheid in geest en ziel van den modernen mensch. — Terwijl wij de doelmatigheid van het groote oeconomische leven zagen uitloopen op een doellooze verspilling, zagen wij de doelmatigheid, toegepast op het individueele leven tot resultaat hebben, dat vele individueele levens methodischer werden ingericht. Reeds door den nood van den tijd werden velen gedwongen, dweeperij te ver-

vangen door daadkracht, vaag geproblematizeer door concreet werken. Er is maar één middel om iets te leeren: het te doen. Er is maar één middel om een onderdeel van wetenschap te beheerschen: het te objectiveeren in een arbeid, waar men zelf wat aan heeft, een werkstuk, waarvoor men wordt betaald, of waardoor men een bevoegdheid verwerft. Onze geestelijke werkers, ook de middelmatigen, zijn van het idealiseerend zwammen gekomen tot het concrete handelen. Wetenschap, die niet dynamisch is, heeft geen zin meer in onzen tijd. —

* * *

Door die revolutie in het geestelijk leven, zijn onze geesten en harten zuiverder geworden. Wij weten niet waar wij heen gaan, maar in ons persoonlijk leven zijn wij vaak gaver. Onze arbeid wordt een stuk van het leven in huis. Er is niet: werken op kantoor, en plezier hebben thuis, maar er is: een stelselmatig ingedeelde dag, waarin wij datgene, waarmee wij onzen geest vermooien of verstrooien, eveneens een essentieele waarde willen geven.

Men vraagt zich wel eens af: construeeren wij het moderne wereldbeeld wel goed? Is het waar, dat het huiselijk interieur verdwijnt in de gemeenschap, komt niet vaak, andersom, de gemeenschap binnen in het huiselijk interieur? Ik geloof dat de radio een goed deel van het gezinsleven heeft hersteld, en ik zou de auto willen noemen: het moderne gezin op wielen. Wij kijken wel eens teveel naar de concentratie, die de techniek op haar geweten heeft, de techniek was toch ook de oorzaak van decentralisatie. Nu de stem der gemeenschap kan doordringen door den aether in onze huiskamer, nu is het, dat wederom de problemen van de gemeenschap in de huiskamer onderwerp worden van gesprek. Er behoeft maar één ding te gebeuren: n.l. dat de omroepbedrijven het radio-ontvangtoestel niet meer zoo sterk tot speeldoos degradeeren als op het oogenblik het geval is. —

* * *

Maar wat heeft dit alles te maken met de verhouding tusschen man en vrouw?

In de eerste plaats, dat ook de vrouw is opgenomen in de algemeene doelmatigheid van het denken. Zij kan den man beter begrijpen dan vroeger, omdat zijn leven meer eenheid vertoont, omdat zijn „zaken" niet meer als vroeger, een onbegrepen mysterie zijn, maar een levens-sfeer, die zij doordringen kan. Ook heeft de ontwikkeling der techniek haar de afleiding gebracht, die zij behoeft. Het gemeenschapsleven komt in *de huiskamer* en des Zondags voert de auto, zonder dat het gezin verbroken wordt, allen te zamen naar andere omgevingen, waardoor het leven der gehuwde vrouw minder egaal en spanningloos wordt, dan het vroeger was. Tenslotte, heeft de techniek de huishouding aanzienlijk vereenvoudigd, en de vrouw, die de stofdoek voor goed heeft afgeschaft om er den stofzuiger voor in de plaats te nemen, kan in haar overzichtelijke flatwoning alles gemakkelijker beheeren en daardoor aan haar huisvrouwelijke taak meer geestelijken inhoud geven, dan zij dat vroeger ooit vermocht. —

* * *

De techniek in onze woning heeft de huisvrouw vrijgemaakt voor een buitengewoon belangrijke sociale en geestelijke taak. Nù kan zij de boeken lezen, die ze haar kinderen geeft, nù kan zij de resultaten harer academische studie aanwenden, om haar kinderen betrouwbaren steun en contrôle te geven bij het huiswerk, nù kan zij alle liefde en zorgzaamheid, die in haar hart woont aanwenden om de harten harer kinderen te verwarmen en te begrijpen. Nu kan zij, instede van wat haar grootmoeder deed, die pantoffels breide, door haar algemeene ontwikkeling doordringen in de beteekenis van het werk harer echtgenoot, en zal het huwelijk, ook zonder dat de gehuwde vrouw een andere taak verricht dan de huisvrouwelijke, beter dan ooit die harmonische uitwisseling van denken en begrijpen kunnen brengen,

welke aan het oude huwelijk tusschen den huistyran en de huissloof vreemd was. —

* * *

Men moet er zich over verwonderen, dat juist in een tijd, die het „elkander van goeden wille zijn" zoo aanmoedigt, omdat, veel meer dan vroeger, het algemeen menschelijk begrip doordringt, en de mensch den medemensch beschouwen gaat, los van stands- en sexe vooroordeelen, de individualistische opvatting van liefde en huwelijk terrein wint, zóó, als wij het in de individualistische periode nooit hebben gezien. Bij de onjuiste norm-bepalingen, waartoe het psychologisme aanleiding heeft gegeven, heeft de studie der psychologie ons toch wel dit *voordeel* gebracht, ons te leeren inzien, hoe de menschelijke ziel volgens algemeene wetten is ingericht. Indien wij de wetmatigheid van het menschelijke zieleleven hebben leeren kennen, dan komen wij ook tot het inzicht, waarom dèze bepaalde mensch — die dan toch zooveel aantrekkingskracht voor ons gehad heeft, dat wij ons aan hem of haar verbonden hebben — zóó is, als hij is. Ik kom daaruit tot de gevolgtrekking, dat onderling elkaar begrijpen en misverstanden oplossen, tusschen normale menschen in de meeste gevallen mogelijk is. Dus ook tusschen normale gehuwden. Slechts het conflict tusschen een normaal mensch en iemand die afwijkt, is onoplosbaar. — Maar het staat vast, dat twee redelijke menschen zonder romantische ontploffingen kunnen komen tot een rationeel afscheid. —

* * *

Het is echter opmerkelijk, dat de apostelen van het huwelijk in kameraadschap zich in hunne beschouwingen zoo concentreeren op het openen eener expansie-mogelijkheid, met wederzijdsch goedvinden, van het sexueele leven der echtgenooten, terwijl zij zich om het even vaak voorkomend karakterverschil, als aanleiding tot huwelijksmoeilijkheden, veel minder bekommeren.

Hier raken wij het moeilijke vraagstuk der sexueele ongelijkmatigheid van man en vrouw in het huwelijk. Feitelijk zijn over dat vraagstuk geen verstandige woorden te zeggen zonder medische voorlichting. Maar er is toch wel dit over te zeggen, dat het sexueel elkander niet begrijpen, waardoor de begeerte ontstaat naar compensatie, maar zelden voorkomt in huwelijken, die berusten op persoonlijke affectie. Dat sexueele misverstand zal het gevolg zijn van huwelijken, uit oeconomische — of standsoverwegingen gesloten, — niet van huwelijken, bij welker ontstaan de drang der zinnen gesproken heeft. De teeltkeuze werkt feilloos, en de sexueele aantrekking zal hare functie behoorlijk blijven verrichten, indien zij maar tijdens het huwelijk met beleid wordt aangewend. — Daartegenover meen ik, dat in vele overmatig-sexueel georiënteerde huwelijken de honger ontstaan zal naar geestelijke affiniteit, en dat „de derde" in veel gevallen de bevrediging heeft te bieden niet van een lichamelijke, maar van een geestelijke behoefte. In al die gevallen stort de gedachte van het „huwelijk in kameraadschap", dat bij een geestelijke eenheid tusschen man en vrouw de sexueele afwijking gedoogt, bij hare basis ineen. —

* * *

Alvorens ik dit hoofdstuk sluit, moet ik mij nog uitspreken over drie punten, die van groot belang zijn bij eene beschouwing der nieuwe huwelijksmoraal en waarover ik in de voorgaande bladzijden alleen maar zijdelings kon gewagen. Het eerste punt is: de onafhankelijkheid der vrouw; het tweede punt is de vraag, in hoeverre het geluk der menschen door de nieuwere opvattingen wordt gediend en het derde punt is de invloed der nieuwe leerstellingen op de volkspaedagogiek.

De zorg voor de onafhankelijkheid der vrouw is de hoeksteen der revolutionnaire huwelijksethiek. Men stelt zich voor, dat vele vrouwen nog altijd zuchten onder een al te rigoureuze uitoefening der maritale macht, een macht die zich niet zou bepalen tot het volkomen en uit-

sluitend beschikkingsrecht van den man over het huwelijksvermogen, maar ook tot een voortdurend en ten allen tijde opeischen door den man van het lichaam zijner echtgenoote. — Tegen deze voorstelling is veel in te brengen. Allereerst dat zij schrikkelijk eenzijdig is. Ik geloof niet, dat er één beschaafd, menschelijk-voelend man in de wereld is, die het zal nalaten de persoonlijkheid en de gevoelens van zijn vrouw bij het sexueele verkeer geweld aan te doen. — In een tijd, die de vrouw op geestelijk en maatschappelijk gebied een ongekende ontwikkeling zag doormaken, in een tijd, die mannen en vrouwen voor het huwelijk op vele plaatsen als gelijkwaardige samenwerkers bijeenbrengt, in een tijd die hervorming der huwelijkswetgeving stelt als eisch van de volksovertuiging, is het ondenkbaar dat de algemeen-beschaafde man zijn echtgenoote, met wie hij oneindig meer dan vroeger geestelijk verkeer heeft, — in de slaapkamer overvalt, zooals een verkrachter dat zijn weerlooze prooi doet in de eenzaamheid van een bosch. En ik weiger eveneens te gelooven, dat eenige moderne vrouw, dergelijke roofpraktijken zou dulden [1]). —

* * *

Een tweede quaestie is echter of, indien wij, moderne mannen al zulke barbaren zouden zijn, de vrouw die niet echtgenoote is, maar minnares niet op dezelfde, ja op een nog bedenkelijker wijze aan de mannelijke overweldiging zou zijn onderworpen. In die vrije verhouding is zij, met het oog op de zorg voor haar natuurlijke kinderen, nog veel meer van den man afhankelijk. En nu nòg een vraag. Indien er een huwelijk in kameraadschap wordt gesloten, dan onderstelt dat, volgens zijn verdedigers, een nobele verhou-

1) Ik kom hier niet in strijd met hetgeen ik in den aanvang van dit boek zeide omtrent het roof-karakter van de mannelijke sexualiteit. Dáár beschouwde ik de situatie in haar biologisch-atavistisch karakter. Hier heb ik het over cultuurmenschen, die de macht hebben veroverd, dat atavistisch karakter te verdringen. —

ding van wederzijdsch begrijpen. Welnu, in zulk een verhouding is de sexueele gewelddaad uitgesloten te achten. En indien men *niet* met een dergelijke verhouding te doen heeft, — dan geeft het huwelijk in kameraadschap ook geen bescherming. —

* * *

Maar ik bestrijd, dat men de onafhankelijkheid en zelfstandigheid der vrouw hier in het geding kan brengen, omdat de sexueele verhouding, nòch voor den man nòch voor de vrouw een onafhankelijke en zelfstandige is, maar altijd een van onderlinge regeling. Man en vrouw zijn, volgens de oude opvatting, „elkanders" bezit. De rechten, die een brute man ten aanzien van een fijne, teedere vrouw zou doen gelden, zou een over-hartstochtelijke vrouw ook kunnen doen gelden op een stillen, over-geestelijk levenden man. — Ik zie als middel om de vrouw tot grootere onafhankelijkheid te brengen, een doorvoering van haar maatschappelijke rechten, bijvoorbeeld door voltooiïng van haar privaatrechterlijke bevoegdheden. Maar haar van het eene paar armen naar het andere paar te laten verhuizen, — dat is m.i. niet de weg. De quaestie der onafhankelijkheid van de vrouw ligt naar mijn oordeel op een ander plan van beschouwing dan het huwelijk in kameraadschap. —

* * *

Het tweede punt dat mij rest te bespreken, is de vraag, of de aanmoediging van de vrije liefde tijdens het huwelijk, „geluk" brengt. Geeft zulk eene verhouding — afgezien van onze zedelijke waardeering — bevrediging? — Waarop baseert zij zich? Op het verlangen van ons allen naar bevrijding van banden, op ons verlangen, weg te vluchten uit het leven, op onze romantische gesteldheid. — Zooals deze vrije liefden, beginnen alle gewettigde liefden. Zij vormen een losbreken uit de als benauwenis gevoelde sfeer van het ouderlijk huis naar een stil en heimelijk en onafhankelijk verschiet. In waarheid ontwikkelen zij zich allen naar de stichting van een nieuw ouderlijk huis, dat aan het oude identiek is, naar

een aanvaarden van zwaarder banden dan die waarmee het ouderlijk huis ooit heeft gekneld. — Is het voor den rijpen, op sociale doeleinden gerichten mensch een wijze politiek, om deze romantische onbestendigheden in zijn leven toe te laten, in een levenstijdperk, dat om bestendigheid vraagt? Is niet elk liefdesavontuur op rijperen leeftijd een roof van krachten, die voor den dienst der gemeenschap gegeven zijn? —

* * *

En nu, ten slotte: de invloed van het nieuwe evangelie op de volkspaedagogiek! — De Heer en Mevrouw Wibaut hebben in hun geschrift nadrukkelijk gezegd, dat zij het gave, niet door derden onderbroken huwelijk stellen als hoogste ideaal. Maar waarom dan, hetgeen zij toelaatbare uitzondering achten, gesteld als norm? — Geheel in strijd met de bedoeling der schrijvers heeft dit boek van Wibaut een funesten invloed op de jeugd. Een bijna potsierlijken invloed! Ik ken kringen, waar het gewoonte is geworden, dat een jonge man die verliefd is op een meisje, niet aan het meisje vraagt of zij zijn vrouw wil worden, maar of zij een huwelijk met hem wil sluiten in kameraadschap. Hetgeen reeds tijdens de verloving het dulden meebrengt van neigingen voor anderen, ja zelfs van sexueel verkeer met anderen. Onnoodig te zeggen, hoe de voorwaarden tot een gelukkig huwelijk, hoe de voorwaarden tot een elkander kennen en doordringen, voor men den levensweg met elkaar gaat bewandelen, op deze wijze worden ondermijnd. De gedachte aan het latere huwelijk in kameraadschap verstoort bij de jonge menschen zelfs het proefhuwelijk dat de Wibauts eveneens propageeren.

Laat ons den toestand zien zooals hij is. Dit alles voert, bij de roekelooze expansie en publiciteit der Nieuw-Malthusiaansche middelen, tot een ongezond en voorbarig sexualisme bij jonge menschen, tot een oud en verlept en levenswijs zijn voor den tijd, tot een concentratie van de jeugd op het erotische, waardoor de opbouw der krachten, die zoo hoog noodig zijn om onze samenleving te herstellen, wordt vernietigd. —

HOOFDSTUK VII

I

Welke grondgedachte heb ik in de vorige bladzijden willen aangeven? Dat de drang der zinnen in onzen tijd maar ééne, algemeene oorzaak heeft. Dezelfde oorzaak, die aan alle ellende ten grondslag ligt, waarin wij zijn vervallen: dat de mensch is losgemaakt van het organisch levensgeheel. Sexueele begeerte is op zichzelf volstrekt geen teeken van ongezondheid, maar de vlucht eener gemechaniseerde samenleving in de erotiek is een teeken van diep verval. De losheid van zeden, die de maatschappij heeft aangegrepen, maakt indruk, omdat ieder er, ver of nabij, mee te maken heeft. Maar zij maakt deel uit van een complex van verschijnselen. De reusachtige ontwikkeling der techniek heeft de overgroote meerderheid der menschen, gedurende het overgroote meerendeel hunner uren veranderd in machinedeelen en gedurende de rest hunner uren tot vermaak-dieren. Dat het mechaniseeren van den mensch geleid heeft tot een wraakzuchtige woekering zijner natuur-instincten, waaruit men zich thans door allerlei theorieën tracht te redden, kan ieder die even nadenkt, duidelijk zijn. Maar één ding is ons niet meer duidelijk, omdat wij het vermogen om tot den oorsprong van onze zonde terug te keeren, zijn gaan verliezen en omdat heel de toestand, waarin wij ons bevinden zijn oorzaak vindt in een breidellooze overheersching van het intellect. Techniek is verstaald intellect. Wij zijn bezig verslonden te worden door de krachten die wij hebben opgeroepen, toen wij den tol vrij gaven aan gedachte en onderzoek en het zwijgen oplegden aan de ziel. — Nu stokt het

heele apparaat. Van de heerlijkheid van de technische eeuw is niets meer over dan waardelooze schatten temidden eener verhongerde wereld. Is niets meer over dan het vermaak, het waardelooze dessert van den feestmaaltijd van den Vooruitgang, waaraan wij ons mogen vergasten, nu er geen brood des levens meer is. In dat licht bezien, wordt de over zijn krachten getilde sexueele drang van onzen tijd een teeken van zijn schrikkelijken nood. Omdat wij nauwelijks meer antwoord weten te geven op de vraag, hoe duizenden behoorlijke huisvaders, die niet anders willen dan een gezond, arbeidzaam leven met hun vrouw, van wie ze vanzelf en zonder bijgedachten houden en met hun kinderen, die ze behoorlijk willen opvoeden, aan brood kunnen geholpen worden, — daarom gaan we filosofeeren over het recht van echtgenooten op erotische omzwervingen. Omdat wij voor tienduizenden jonge menschen, die hard geblokt hebben voor hun examens en die vooruit willen, de wereld in, geen plaats open hebben, daarom gaan wij theorie houden over proef-huwelijken. — Is ons gesexualiseer geen struisvogelpolitiek? — Hebben wij ons niet op de erotische problemen geworpen, omdat wij voor het heele probleem, hoe we onze samenleving weer gezond moeten maken, geen oplossing weten? — Indien de prealabele vraag wordt opgelost, verliest het sexueele vraagstuk veel van zijn beteekenis. Als de menschen weer werk hebben, als ze bevrijd zijn uit den doem van den rijkdom door koortsige productie, die ziellooze levens geschapen heeft, als ze bevrijd zijn uit den doem der werkloosheid, dan laten zij hun gedachten niet afdwalen naar sexueele geluks-schakeeringen, dan zijn ze gelukkig, thuis, bij hun wijf. —

* * *

Dit klinkt uiterst simplistisch, maar ik ben ervan overtuigd, dat het slotwoord van dezen tijd, wanneer al de breedsprakige boeken, waaronder het mijne, vermolmd zullen zijn, uiterst simplistisch zal wezen. Tenzij wij

ondergaan, zal het ethisch slagwoord het slagwoord der reclame vervangen.

Waarom leeft, tegenwoordig, het slagwoord der reclame op aller lippen, terwijl de leuzen der politiek niet meer in staat zijn, ons Westersch parlementarisme te redden? Omdat de slagwoorden der reclame een reëelen inhoud hebben, en de leuzen der politiek verschaalde suggesties zijn. Neem welke leuzen ge wilt. De leuze der christelijke politiek: antithese; maar de orthodoxe dominé zit met zijn modernen collega te spreken over den religieuzen afval in beider gemeenten. De leuze der liberalen: vrijheid, welvaart, arbeid. Er is geen vrijheid, er is geen welvaart, er is geen arbeid in onze samenleving. De leuze der sociaal-democraten: een donderend halt toeroepen aan de reactie! Ach, de mannetjes, die het voor de zooveelste maal gehoord hebben, rollen hun verregende vaandels op, en gaan voortsukkelen op hun magere salarisjes. Het Socialisme is een zoo ver verwijderd ideaal geworden voor zijn verburgerlijkte aanhangers, dat zij het niet meer zien. De leuze der fascisten: Een sterke man! Wie kent hem in Nederland? Ik niet. En ik vind, dat al dat geroep om den sterken man van een povere zwakheid getuigt.

Neen, C. en A. zullen het U beter vertellen. Zij verkoopen jassen. Zij zeggen U wat, dat zij „voordeeliger" zijn, want gij hebt het koud en gij hebt niet veel geld. Zij beloven U goedkoope omhulling. Alleen kunnen die jassen de harten die er onder zitten niet verwarmen en de oogen die hun taille bestaren, niet den glans geven van het geloof aan een toekomst der menschheid. —

* * *

Tegenover de krisis, die wij doormaken heeft nog niemand het slagwoord gegeven. De Ministers trekken sombere gezichten en jammeren door de radio. De zakenmenschen trekken bedenkelijke gezichten, de oeconomen trekken gewichtige gezichten en debatteeren over den gouden of zilveren standaard en vinden den toestand even interessant als de Duitsche professor in de meteo-

rologie, die bij weerkundige waarnemingen tijdens een onweer in het gebergte door den bliksem getroffen werd, en wiens laatste woorden luidden: „Ein ganz interessantes Gewitter". Sommige guiten verlustigen zich in galgenhumor, en roepen uit: laten we de heele krisis vergeten, laten wij doen of hij er niet is! — En de rest vergadert, en praat. Dit boek is geen steen der wijzen, en daarom behoor ik, die eveneens aan mijne lezers de oplossing onthoud, tot een der bovenvermelde categorieën. —

Maar ik zie toch wel één licht in de duisternis. Wij leggen ons niet bij de krisis neer, wij zijn anders dan de markiezinnen van de Fransche achttiende eeuw, die zich vergenoegden met den uitroep, dat na haar de zondvloed wel komen zou. — Wij worden er door gefolterd. Wij ervaren de krisis niet alleen als de wankeling van ons oeconomisch bestaan, wij ervaren hem als een kouter, dat gaat door onze levende ziel. Zóó heeft de machine ons nog niet vermalen, dat wij het vertwijfelen hebben verleerd. En misschien deed de metaphysische behoefte van het menschelijke hart zich nooit zoo angstig gelden als in deze dagen, nu onze stalen afgod ons begeeft. Ik spreek met opzet van metaphysische behoefte, niet van wijsgeerige bezinning. De wijsbegeerte sluit de metaphysica buiten haar methodologie, maar het menschelijk hart kan niet zonder metaphysica. En het kan ook niet zonder religie. De Russen kloppen zich op de borst, zooals zij vroeger deden bij religieuze plechtigheden en ze roepen daarbij de uitspraak van Marx na: godsdienst is opium voor het volk. Niettemin leeft dit millioenenvolk, dat zich altijd bevindt op den rand van den honger en onder het loerend oog van de G. P. U. van een godsdienstige voorstelling. Misschien is er sedert de kruistochten nimmer zulk godsdienstig fanatisme in de wereld geweest als dit geloof aan een toekomstigen heilstaat, dat duizenden blij maakt ondanks de verdrukking en de grootste natie der wereld bereid doet zijn tot dagelijksche offers. Dit a-theïsme geeft aan zijn God een anderen naam. De onzienlijke macht, die de

Russen aanbidden en die de Sovjettistische Staatskerk venereert, heet: het Vijfjarenplan, of de Wereldrevolutie, of de Gemeenschapstoekomst. Maar dat wat stuwt is het Geheim. Met skepsis bouwt men evenmin een Sovjettistischen Staat op als eenigen anderen Staat. De Russische Staat, die geen brood geeft, weet de duizenden te organiseeren, ondanks gebreken en fouten en gewelddaden aan duizend kanten. De Westersche parlementaire demokratie, die wel nog brood geeft, wordt met den dag onmachtiger. Geen samenleving kan zonder een geloof. Het Sovjet-geloof zal sterven, zoodra gebleken is dat het een fictie beduidt. Het Sovjet-geloof zal opium blijken voor het volk. Tegenover het sterk geloof van een religieuze fictie, dat den Sovjet-Staat omhoog houdt, staat het zwakke geloof, maar dat gebaseerd is op een hechte, beproefde traditie van onze Westersche Europeesche maatschappij. Niet van de Amerikaansche. De tegenstelling tusschen den Amerikaanschen en den Russischen godsdienstvorm ligt hierin, dat de Amerikaansche godsdienst fetichisme is, en de Russische op het Onzienlijke zich richt. Amerika vergoodt de machine, het voorwerp, en de mascottes, die in de auto's meerijden zetten dat fetichisme tot in het kinderachtige door. Deze tegenstelling verklaart de tegenstelling tusschen het Russische en het Amerikaansche industrialisme. Het Amerikaansche industrialisme is doel, het Russische uitingsvorm. Het religieus fanatisme, dat tot de uitvoering der groote werken van het vijfjarenplan dringt, komt voort uit een immaterieele gezindheid. Het fanatisme der Amerikaansche trusts is leeg. Het heeft geen anderen oorsprong en geen ander doel dan zichzelf. —

* * *

Wij, hier in Europa weten, dat het Christendom de eenige macht is, die ons van den afgrond verwijderd houdt. Het praktisch Christendom moge zijn plicht hebben verzaakt, maar de christelijke inslag op de kapitalistische schering vormt de eenige oorzaak van het feit, dat de overproductie ons tot geen nog grooter

ellende bracht. De waarden, die ons dierbaar zijn, en die wij nu humanitair noemen, omdat wij te verlicht en te laf zijn om ze te herleiden tot heur oorsprong, zijn allen van christelijke afkomst. Dat hier de kreet van de persoonlijkheid nog wordt vernomen tusschen het geweld der machines en het gestamp van de Jazz-bands, het is alleen een gevolg van de taaiheid onzer christelijke traditie. —

* * *

Een vereenvoudigde, maar bezonnen samenleving, die wij, in het beste geval tegemoet gaan, zal moeten terugkeeren tot de christelijke beginselen. Zij zal sober moeten zijn, menschlievend en kuisch. Zij zal zeer dicht moeten staan, niet alleen bij den geest, maar ook bij de voorschriften der Evangeliën. Zij zal blind moeten zijn en levenswijsheid niet langer moeten omspinnen met webben van redekunst. — Meer christendom moeten wij hebben en minder theologie. —

Is het zoo klaarblijkelijk, dat er een toekomst is voor de ziel, zoo valt de twijfelgrage mensch, die de West-Europeeër in mij is, mijzelf in de rede. Komt niet de schemer van toekomstverwachting, die ik zie aanbreken, wanneer het huidig geslacht, onder eindelooze beproevingen zal zijn te gronde gegaan, voort uit een natuurlijke auteursneiging, om zijn beschouwingen te sluiten met een blijmoedig gezicht? —

Alles wat immer de wereld veranderd heeft, is dááruit voortgekomen, dat de menschheid haar wil geplaatst heeft tegenover een fataliteit. Ik beweer niet, dat het noodlot niet telkens heeft overwonnen, maar ik beweer wel, dat die menschelijke wil even onsterfelijk bleek. Ook in onzen tijd zal de Prometheus in ons niet ten onder gaan. In de realiteit van het heden stellen wij onzen eisch. —

Maar in onzen uitroep: „het kan zoo niet langer!" ligt reeds een kiem van optimisme. Deze veldslag van het menschelijk vernuft tegen de menschelijke ziel en de menschelijke natuur gaat eindigen. De techniek gaat

zichzelf vermoorden. Thans reeds bewijzen in New York Uw voeten U grooter dienst dan een auto, die in de verkeerskluwens blijft vastgeplakt. Als er weer een korte opleving zal komen na deze krisis en de ondernemingen gaan weer koortsachtig produceeren en machinaliseeren, dan zullen de menschen hun eigen machines vernietigen. De kreet van de toekomstige arbeidersbeweging zal niet een kreet zijn om minder arbeid en meer loon, eischen die Ford haar reeds met een buiging heeft ingewilligd, maar het zal de kreet zijn, om de machine weer te vervangen door den mensch. —

* * *

Maar ik zal mij niet langer verliezen in speculatieve beschouwingen. Ik zal, nu ik als mijne overtuiging heb uitgesproken, dat de religie een onontbeerlijke voorwaarde is voor een gezonde gemeenschap, met U samen onderzoeken, hoe het met de religie staat, en in hoeverre de religieuze verschijnselen door den zinnendrang worden beïnvloed of gekruist.

Ten aanzien van de religie vertoont zich, naar mij voorkomt, hetzelfde isoleeringsproces, dat wij overal waarnemen. — Er is een splitsing tusschen religieuze vorm en religieuze beleving en zelfs zou er een grond kunnen worden aangevoerd, om onzen tijd te vergelijken met de periode, die onmiddellijk aan de Reformatie voorafging. —

HOOFDSTUK VIII

Wie zich de vraag stelt, in hoeverre religieuze verdieping den drang der zinnen in onzen tijd kunnen matigen, stelt eigenlijk geen religieuze, maar een paedagogische vraag. — Hij begaat dus een fout. De religie is alles behalve paedagogiek, zij is de tegenstelling der paedagogiek. — Zij houdt zich niet bezig met het probleem, hoe men de menschen opvoedt tot goede staatsburgers of tot voor zichzelf-behoorlijke lieden, maar zij predikt het gebod der bekeering. Tegenover het heel de ziel in vlam zettende vuur der wedergeboorte, verschijnt de paedagogiek als een smeulend potkacheltje.

Het religieuze bewustzijn is een genade, geen object van menschelijke doelstelling. — Men kan de ziel voor het Godsbesef ontvankelijk maken en voorbereiden, — men kan er haar niet toe opleiden. Het leeft, onbewust, in duizenden lieden, die niet bij de kerkgenootschappen staan ingeschreven; het is afwezig bij honderdduizenden, die voorgeven, God te aanbidden. Op dit levensgebied is het den mensch onmogelijk zijn medemensch te doordringen, tegenover de religieuze aandoening staat de psychotechniek machteloos. Religie is het geheim tusschen den mensch en zijn God. —

* * *

Daarom is onze tijd zoo a-religieus. Omdat in onzen tijd de mensch zijn medemensch wil doordringen, en daardoor het vermogen tot de aanvaarding van het mysterie heeft verleerd. Zoodra de moderne mensch is getreden uit kantoor of fabriek, wacht hem het psycho-technisch of het psycho-analytisch onderzoek. Het rationaliseeringsproces, dat zijn daverenden gang

neemt in het geruisch der motoren, zet zijne werken voort in de stille binnenkamer, waar de psycholoog zijn ontleedmes hanteert. Hij mag bogen op ver-strekkende resultaten, hij heeft de ziel ontleed tot in haar fijnste vezelen, zoodat ze grafisch kan worden voorgesteld en ten nutte van analoge gevallen als een legkaart kan worden herbouwd. — Maar evenals de anatomen den lichamelijken mensch kunnen reconstrueeren,... met uitzondering van het leven, zoo kunnen de psychologen den geestelijken mensch reconstrueeren; met uitzondering van de persoonlijkheid. — Omdat die persoonlijkheid aan God behoort, daarom is zij uit deze goddelooze wereld gevlucht. —

* * *

Al deze feiten doen mij sceptisch staan tegenover den invloed van een religie, die zich tot zedemeesteres verlaagt. Tegenover de hel van den oorlog en de woestijn der werkloosheid is de „opleiding tot christelijke en maatschappelijke deugden," een ridder van de droevige figuur... En de kerk, niet in zooverre zij zich door God bezield weet, maar in zooverre zij de herinnering aan die bezieling in menschenwerk wil verwezenlijken, zal steeds voor een eindelooze reeks teleurstellingen blijven staan. Zijn die teleurstellingen ook te boeken ten aanzien van haar strijd tegen het moderne zedenverval? — Ongetwijfeld. De gegevens, welke ik van deskundige zijde ontving omtrent de religieuze of a-religieuze gezindte, waartoe de losbandige jeugd van heden behoort, wezen uit, dat de losbandigheid geenszins aanzienlijk geringer is bij de lidmaten der kerken, dan bij de godsdienstloozen.

Wij behoeven echter niet bij den uiterlijken, statistischen kant van het vraagstuk stil te blijven staan. — Wij kunnen iets weten omtrent de moeilijkheden, waarmede elke religieuze overtuiging ten aanzien van den drang der zinnen te kampen heeft. Daarbij zullen wij niet denken aan de leden van kerkgenootschappen die, ondanks belijdenis en kerkelijke tucht, tot bandeloosheid

zijn geraakt. Hoevelen van hen zal de kerk, wanneer zij oordeelt volgens haar innerlijke normen, als haar eigenlijke leden willen erkennen en hoevelen van die als bandeloos-geregistreerden zijn niet morgen vlak bij God? — Niet onder de Phariseeërs, maar onder de meest verworpenen, telt het Geloof zijn wezenlijke aanwinsten. —

* * *

Neen, wij willen een oogenblik trachten door te dringen niet in de tegenstelling, maar in de verhouding tusschen geloofs- en zinnenleven. Waarom neemt het geloof telkens opnieuw zinnelijke vormen aan? Waarom kan de geloofsoefening zoozeer een uitweg geven aan de diep in het onderbewustzijn woekerende sexualiteit, dat psychologen als Freud zelfs geloofsvoorstellingen met sexueele voorstellingen hebben geïdentificeerd? —

Omdat geloof en zinnen tegengestelde polen zijn. Het religieus bewustzijn is anti-sexueel. Niet de vereeniging met den mensch, maar de Vereeniging met den Geest, met den Heiligen Geest, vormt den eisch van het religieuze bewustzijn. Het leerstuk der onbevlekte Ontvangenis is van het anti-sexueele der religie een over alle eeuwen heenstralend getuigenis.

Maar omdat het geloof de versterving en niet de vervulling der zinnen predikt, daarom plegen de zinnen op het geloof hun heimelijksten aanval. —

Wie voor een afgrond staat, klampt zich aan menschen vast. Hij is niet geneigd tot groote daden en groote gedachten, hij zoekt het kleine, het welige, het alledaagsche. Ginds, op het veilige hotelterras, achter de beschutting van de balustrade, onder het genot van een koelen dronk, zal hij denzelfden afgrond bewonderen, waaraan hij duizelend vertoefde. —

* * *

Wat doen de zinnen, de dragers en voortzetters van het natuurlijke leven anders, wanneer wij ons bevinden voor den afgrond van God? — Wij duchten de zelfver-

brijzeling, die alleen tot een eeuwigheidsbeleving ingang geeft en wij gaan de Eeuwigheidsgedachte vertijdelijken. Godsdienst geeft, zoo heet het dan: „houvast". Men verwart daarbij de tijdelijke met de eeuwige zekerheid. Men wil het bedreigde bestaan den steun geven van het diepst ervarene, dat echter in de herinnering wordt vervormd. — Hetgeen vele menschen godsdienst noemen, is niet anders dan eene poging, de tijdelijke bewustzijnsvorm, die onherroepelijk tot verdwijning is gedoemd, te bestendigen in een gefingeerde eindeloosheid. Vandaar de jacht op het „Namaals" van vele zielen, die te klein zijn voor God. Transcendentaal egoïsme, noemde een mijner schalksche vrienden die neiging. Religie geeft echter geen eindeloosheid, maar eeuwigheid. Zij laat den mensch nooit „eender", zij maakt hem „anders". God is de „Andere", Hij ligt buiten de dimensies die ons instinct-wezen ervaart.

* * *

De zinnen hebben dus, in den strijd tusschen mensch en God de beteekenis van voortdurende vermenschelijking der religieuze affecten. Feller bestoken zij hier den tot zichzelf inkeerenden mensch, dan op het gebied van het verstand en van de zede. Verstand en zinnen kunnen elkander beperken of doordringen. Het verstand kan het zinnenleven breidelen of verfijnen, naarmate het gezond is of ziek. De zedelijkheid kan met de zinnen een overeenkomst sluiten, in zooverre zij de heerschappij aan de zinnen laat, daar waar de zinnen als natuurlijke krachten werken en zich niet begeven in eene aantasting der persoonlijke waardigheid. — Maar de religie en de zinnen zijn elkanders onverzoenlijke vijanden, omdat de kruisiging zich niet met de zinnenuitleving laat vereenigen. Daarom is de religie in haar praktische verwezenlijking, die al een begin van uittocht uit de religie vormt, van zinnenleven doorvlochten. Als een milliardenleger van bacteriën vallen zij aan op het gave lichaam van den heiligen geest. — De zinnen vertegenwoordigen

hier het leven, dat tegen zijn eigen Bestemming, zijn Versterving, in opstand komt. Zij zijn zoo hevig, omdat hun vijand, de Eeuwigheid, zoo onoverwinnelijk is.

Wat versta ik onder den aanval der zinnen op het religieuze bewustzijn? Ik versta er alle bevredigingen en geruststellingen onder, die de Cultus geeft. Wie stemming ontvangt of zielevrede van den Cultus, miskent reeds daardoor de waarde van dien Cultus: Opdracht aan God. En ik, niet-Katholiek, heb het altijd als een grove heiligschennis beschouwd, wanneer ik een Kathedraal binnentrad, om haar aesthetisch te bewonderen. —

* * *

In onzen tijd, die Gods aangezicht nog maar zelden ziet, vertegenwoordigt het zinnenleven, zooals het zich in de religieuze aandoening uit, bij uitstek de functie van plaatsvervangende religie. Wij zijn weer tot de primitiefste religie teruggekeerd. Wij zijn fetischdienaren, die den zelfgemaakten god willen bezweren. Wij vallen te voet voor den auto, die ons snel vervoert, of voor de relatie, die ons carrière bezorgt, of voor den maatschappelijken hervormer die ons „geluk" wil brengen. Of voor onze eigen geluksbegeerte.

Zoodra de historische godsdienstvormen, die de Eeuwige Waarheden hebben gesymboliseerd, aan onze deur verschijnen en ons den uitweg toeschijnen uit onzen nood, dan gaan wij ons begeven in eene vereering hunner symbolen, niet in de overwegingen waarvan die symbolen voorstellingen zijn. Godsdienst is geen opium voor het volk. Maar de Gods-ontkenner, die dat woord uitsprak, heeft de zweep gelegd over de wijze waarop de Gods-bevestigers God meestal dienen. Het a-theïsme, dogmatischer dan de stijlste confessie, vormt het levend geweten voor den religieuzen mensch. Ik heb nooit grooter honger naar God gevoeld dan in de a-theïstische vereenigingen en ik wilde dat die honger onze altijd opnieuw zich materialiseerende kerken kon doordringen. Niet zij, die Hem met den mond loochenen, beleedigen

God, maar zij, die Hem met den mond beprevelen en ver van Hem weg leven met de ziel. —

* * *

Waarom, mijn lezers, ga ik zoover met U van huis? — Ik heb de gedachten, die ik hierboven neerschreef als eene inleiding in mij voelen opkomen tot eene beschouwing van een concreet, religieus verschijnsel: de liturgische beweging in de Protestantsche kerken. — Vindt deze beweging haar oorsprong in een armoede of in een rijkdom van het geloovige hart? — Beteekent zij het einde der kansel-welsprekendheid, die machteloos tegen de problemen der tijden, in een aesthetisch blokhuis is gevlucht, of wel beteekent zij een door het Katholicisme van zijn aanvang beleden en thans ook tot het Protestantisme doordringende overtuiging, dat voor den dienst van God diè religieuze uitingsvorm de waardigste is, waarin de subjectiviteit van het individu volkomen vernietigd ligt voor Gods onaantastbare objectiviteit? De verwarmende, stichtende welsprekendheid van den kanselredenaar wekt een gevoel van bevrediging bij de schare, zelfs indien de redenaar de schare gegeeseld heeft. Welsprekendheid is altijd een kunst van verbeeldingskracht, van massa-suggestie, de strakste en ernstigste welsprekendheid berust evenzeer op effecten, als de klaterendste demagogie. Daartegenover vertegenwoordigt de liturgie een zwijgen voor God. De zin der liturgie is, tegenover de schare, — haar af te leiden van eigen zinnen- en zieleleven en haar te verdeemoedigen. — Hare eentonigheid, haar formulieren en refereinen zijn zuiverder getuigenissen van boetedoening, dan de „mooie preek", waarover men na afloop, bij een geurige kop koffie spreekt. Ook de zondige zelfvergoding van den prediker, door Anker Larsen in zijn „Steen der Wijzen" zoo striemend getuchtigd, is bij den bedienaar eener liturgische godsdienstoefening buitengesloten. — Hij is hier in waarheid dienaar van het Goddelijk woord, ambtsvervuller, functionaris van het heilig Officie en de woorden, die hij spreekt, vormen de door de eeuwen

zich voortzettende continuïteit van hetgeen de Zoon Gods, de Apostelen, volgens de overlevering eenmaal hebben doen hooren.

De liturgie is een zuivering. Hier wordt het woord in waarheid vleesch. Hier wordt het Woord incarnatie van lijden en, omringd door de Stilte die de Eeuwigheid om dit rampzalige en potsierlijke leven heeft gebouwd, hier wordt het Woord de boetedoening voor de millioenen woorden, die dagelijks nutteloos worden gesproken en die niet eens laster behoeven in te houden, maar slechts beuzelpraat behoeven te zijn, om God te beleedigen. —

* * *

Indien wij aldus de liturgie beschouwen, dan ligt daarin begrepen, dat wij die liturgie als heiligschennend moeten afwijzen, welke uitsluitend uit aesthetische motieven in een modezucht, die niet anders is dan zinnendrang, ontstaat. Ik acht daarom de liturgische beweging voor hen, in wie de zinnendrang het hevigst leeft, voor de jeugd, een gevaarlijke oefening. Er is geen vorm van godsdienstige belijdenis, die dieper ernst en ernstiger voorbereiding eischt dan de liturgie. En allen die een liturgische godsdienstoefening bijwonen, omdat zij haar interessant vinden, moesten met lange zweepen uit de kerk worden gejaagd. —

* * *

Intusschen is er ééne omstandigheid, die ons de ernstige gezindheid der huidige Protestantsche liturgische beweging waarborgt. — Zij ligt hierin, dat die beweging gepaard gaat met een streven naar Katholiciteit. Dat streven bindt de liturgie aan de traditie, omdat een waarlijk Katholieke kerk teruggrijpt naar de bronnen van het Christendom. In deze beweging, die in Söderblom haar grooten voorganger vond, ligt in principe besloten, dat de feitelijke tegenstelling tusschen kerk en menschheid zal worden opgeheven en hoewel ik de onmogelijkheid eener vereeniging met het Roomsch-

Katholicisme, waarvan het Protestantsche Katholicisme nog door dogmatische verschilpunten is gescheiden, betreur, beteekent deze beweging toch ongetwijfeld een verdieping en herleving van de Kerk in een tijd zonder God. —

IV

Deze verdieping en herleving heeft de Kerk niet kunnen bereiken, zonder vernieuwing van haar taak. En hier stuiten wij op het tweede machtig religieuze verschijnsel onzer dagen, de luid-verkondigde en vrijwel algemeen-aanvaarde leuze, dat de Kerk, zooals Prof. Heering het geformuleerd heeft, wederom moet worden het maatschappelijk geweten. Deze roeping is niet nieuw, maar hernieuwd. Zij was de grondslag van de macht der Kerk in de middeleeuwen, en bepaalde de positie van de Kerk tegenover den Staat. — In zijn scherpzinnig betoog, dat is uitgegroeid tot zijn geschrift over „De Zondeval van het Christendom", heeft Prof. Heering aangetoond, hoe de Kerk in den loop der eeuwen is verstaatst en hoe zij, bij die „verstaatsing", haar goddelijke opdracht heeft prijs gegeven. Thans wil men weer terug naar de oude tijden en verlangt men van de Kerk, dat zij den Kruistocht tegen den oorlog predikt, zooals zij vroeger den Kruistocht predikte ter herovering van het „Heilige Graf". — De kreet: „God wil het!" klinkt sedert eeuwen wederom door de wereld. Maar nu is die Wil van God niet een verovering van het heilige graf, maar eene overwinning op den onheiligen Oorlog. —

* * *

Welke gedachte ligt er aan deze beweging ten grondslag? — Dèze gedachte, dat de menschheid hare zonden evenzeer heeft te boeten als de mensch. En als het maatschappelijk voorschrift bij dien enkelen mensch in strijd komt met de zedelijke overtuiging, dan zal de Kerk wederom over martelaren beschikken. De dienstweigeraar van heden vervult dezelfde rol, die twintig eeuwen

geleden, de eerste Christenen vervulden en die voor de Reformatie vervuld werd door de slachtoffers der Inquisitie.

Wie het karakter der Kerk doordenkt, kan niet ontkomen aan eene erkenning der consequentie harer huidige leiders. Inderdaad ligt het op den weg der Kerk de naast voor de hand liggende zonde het eerste te bekampen en zou zij haar invloed hebben verspeeld, indien zij op den jammer van den wereldoorlog met niets anders geantwoord had, dan met een theoretisch protest. —

Toch schijnt haar vredesroep, ondanks den machtigen partieelen invloed dien hij heeft, vooral op de bevolkingen der neutrale landen [1]), in den wind te verklinken en zien wij niet alleen gebeuren dat tijdens ontwapeningsconferenties kerkgetrouwe, conservatieve Ministers kruisers laten bouwen, maar ook dat principieele ontwapenaars de landsverdedigingen voortzetten, zoodra zij plaats hebben genomen op het groene kussen. — Waar ligt de oorzaak, dat de Kerk niet meer wordt gehoorzaamd, hoewel heel Europa naar vrede snakt? Het antwoord ligt hier, dat zij, ondanks haar verzet tegen den Staat, nog altijd in het Staatswezen is en blijft opgenomen. Zonder volkomen scheiding van Kerk en Staat over de heele wereld, zal de kruistocht nooit worden gewonnen. Wij beleven de vreemde controverse, dat de bedienaren van de Instelling, die nog steeds, omdat zij de orde predikt, als de machtigste steun van het Staatsgezag wordt aangemerkt, in hun ideeën en in hun praktische geboden tegen den Staat revolteeren, terwijl hun Instelling oeconomisch van den Staat afhankelijk is.

Geen Protestantsch geestelijke heeft de bevoegdheid een gemeentelid te excommuniceeren, omdat hij den Staat, wanneer die oorlog gaat voeren, wil dienen. Excommunicatie, dat wil zeggen de vaststelling dat iemand door de belijdenis der gemeenschap niet te

---

1) Emil Ludwig verzekerde mij, dat Zwitserland even pacifistisch is als Nederland.

deelen, zichzelf buiten die gemeenschap heeft geplaatst, is trouwens in de meeste Protestantsche kerken geen erkend instituut. — En hierdoor zijn de geestelijken, die den heiligen oorlog tegen den oorlog prediken, genoodzaakt tot het bouwen van vergelijken tusschen de individueele meeningen hunner gemeenteleden, terwijl dan de leer van: „de kerk, als maatschappelijk geweten," ietwat in het vage blijft. Zoolang het vredes- en ontwapeningsbeginsel geen dogma wordt en zoolang de Kerk niet volkomen revolutionnair zich plaatst tegenover den oorlogvoerenden Staat, kan zij haar kruistochtgedachte nimmer verwezenlijken.

Bovendien: zij heeft tijdens den wereldoorlog de roeping, welke zij zich thans bewust is, verzaakt. Hadde zij toen de kracht gehad van den opstand „om Godes wil", Europa zou niet een hel geworden zijn en daarna een kerkhof en thans een woestijn van levensgeluk, waarover de Jazz-bands loeien als het gebrul van roofdieren. — Zij staat schuldig aan een „te laat", op een oogenblik, dat Zweig genoemd heeft: een „Schicksalsstunde der Menschheit". —

* * *

Ook wil het mij voorkomen, dat haar huidige leer te eenzijdig en onrechtvaardig is, om allen die God willen dienen en niet de stikgassen, die Satan vervaardigt, te overtuigen van de simpele waarheid harer grondgedachte. — Want is de vredes- en ontwapenings-idee tot op den bodem gepeild? — Kan men de vredesgedachte prediken, zonder dat men het correlaat van die gedachte tevens stelt als zedelijke eisch: de bevrijding der volken uit de slavernij, waarin hen de diplomatie aan het eind van den oorlog liet? — Niet alleen roepen de duizenden dooden om delging van het kwaad hun aangedaan, maar de duizenden der levende volken, die worden gekneveld onder de kreten van een formeel pacifisme, roepen om bevrijding uit een goddeloos onrecht. Mag de Kerk een stuk snijden uit den eisch van liefde en gerechtigheid, die leeft in deze verwilderde wereld en ont-

wapening prediken, terwijl zij niet luistert naar den kreet om bevrijding?

Hier kruisen de twee groote idealistische bewegingen van onzen tijd elkaar, de internationaal-pacifistische, en de nationalistische. Indien er onder de nationalisten van Europa zijn, die de wapenen niet willen versmaden bij den strijd van hun volk om de vrijheid, dan is dat niet wijl zij medemenschen willen vergassen, maar wijl zij bereid zijn te sterven voor de vrijheid en traditie hunner nationale gemeenschap. — De groote oorlog, een oorlog van leiders, aan de volken vreemd, die met den dood van duizenden hun expansiezucht wilden betalen, doch die thans... aan ons allen den Dood heeft gebracht, — keek naar het verdelgingsmiddel. Het nationalisme van heden, dat uit de volken zelf oprijst, uit het verdrukte Vlaanderen, kijkt niet naar verdelgingsmiddelen, maar naar eene Idee. Vijanden *vermoorden* was de praktijk van het imperialisme van voor (en na) den oorlog. Tot den dood *bereid zijn* voor de nationale gedachte, die bijna overal met de Rijks- en Staatsgedachte contrasteert, is het bewustzijn van de nationalistische bewegingen.

Niet alleen de formeele bestrijding van den oorlog, maar daarnaast het vinden der synthese tusschen de beide ideëele bewegingen onzer dagen, behoort tot de roeping eener Geestelijke Macht. —

HOOFDSTUK IX

Wie zal ontkennen, dat de drang der zinnen tenslotte is: een drang naar de daad? De waarheid van deze stelling laat zich ten duidelijkste demonstreeren aan de jeugdbeweging, waarover ik al uitvoerig sprak in de voorgaande bladzijden, maar die ik hier nog eens in het bijzonder wil toetsen aan de nieuwe positie van de Kerk. Ik zie in den drang tot daden der jeugbeweging ongetwijfeld een zeer reëelen uitweg voor den zinnendrang. Juist wijl die jeugdbeweging zich voortdurend tegen de overweldiging der zinnen moet beveiligen, is strenge discipline haar levensvoorwaarde. Men kan de jeugdbeweging, zooals elke militaire beweging, noemen de uiterste spanning tusschen zinnendrang en dadendrang. Neemt men de tucht weg, dan spuit de sexualiteit naar buiten, uit die dichte concentratie van jonge kracht. Juist omdat de tucht als een suggestie over haar ligt, houdt zij het sexueele leven in bedwang. Laat men de tucht los, schilfert men iets af van het idealistisch fanatisme, dan valt het geheele, tegelijk zeer krachtige en zeer labiele organisme in elkaar. Ik beweer volstrekt niet, dat de jeugdbewegingen bewust geschapen vormen zijn van sexueele therapie. Maar ik beweer wel, dat zij feitelijke oplossingen van het sexueele vraagstuk bij de jeugd in zich houden gevat. Wie zelfbeheersching zonder meer aan de jeugd voorhoudt, zooals men dat vroeger deed in de moraliseerende tractaatjes, de „brave Hendrikken" voor bijna volwassenen, doet eigenlijk niet anders dan het zwoele verbeeldingsleven extra voeden. De moraliseerende zelfbeheersching is de moeder der onanie of van nog gevaarlijker uitspattingen. — De eenige doelmatige bestrijding van het zinnenleven is de daad, ver-

richt in organisatorisch verband. Voor wie het met de denkbeelden eens is, die ik geleidelijk in dit boek heb ontvouwd, is dat zeer begrijpelijk. — Ziet men het geslachtsleven in zijn gezonden oorsprong als een onbewusten drang naar het sociale leven, dan is die drang, in het organisatorische verband, veelvoudig vervuld. Zooals een redenaar op het hoogtepunt van zijn oratie bijna lichamelijk een is met zijn gehoor, zoo is de mensch, die in het gelid marcheert, lichamelijk één met zijn verband. — Hier ontwaart men, hetgeen men ook in de sexueele vereeniging aanschouwt, een willig weggeven en ook een willig wegvloeien van de persoonlijkheid. En lichamelijk en geestelijk is hier hetzelfde doel gesteld en bereikt, als op het sexueele gebied: de socialiseering van het individu, zijn verlaten van de afzonderlijkheid. — Het optreden in verband geeft daarbij behalve het gevoel van lichamelijke eenheid met de collectiviteit, een lichamelijk behagen, dat wel van anderen aard is dan dat der sexe, maar dat toch eveneens, — men denke aan de krachtige beweging in de open lucht — bevrediging geeft aan het expansie-verlangen. —

* * *

Daarbij verschaft het deelgenoot-zijn aan een beweging, waarmee te dweepen en waarvoor te lijden is, de weelde van teederheid, die ook de erotische verhouding biedt. Zonder eenigen twijfel heeft bijvoorbeeld de geestdrift, die ieder ondergaat, wanneer hij geestdriftig is met eene menigte, duidelijk aan te wijzen sexueele wortels. — En ik zou bijna zeggen, dat de hartstochtelijke kuischheid, die men als regel aantreft bij de fanatieke aanhangers eener geestelijke en sociale beweging, een van de gelukkigste vormen is van vervanging der sexualiteit. Met dien verstande, dat in het individueel-erotisch leven de zinnendrang door het zinnelijk verkeer gevoed wordt, zooals de melkwinning door het zoogen wordt bevorderd; terwijl bij het collectief-erotisch leven, als hoedanig het geklonken zijn aan een gemeenschapsverband is aan te merken, door de hartstocht voor de

idee juist het kuischheidsleven van het individu, op dezelfde wijze ontwikkeling vindt. Men mag nooit vergeten, dat de lichamelijke vereeniging met de menschen in een collectief gemeenschapsleven voortdurend aanwezig is, terwijl in de individueel-erotische verhouding die lichamelijke vereeniging steeds opnieuw moet worden tot stand gebracht.

De sexueele eenheid met de massa is daarom nooit erotische eenheid. Zoodra er erotische verhoudingen komen tusschen individuen, die de massa samenstellen, bijvoorbeeld tusschen jongens en meisjes in een gemengden jeugdbond, is het leven der collectiviteit aangetast. Leidt de individueele sexueele vereeniging naar de breedere gemeenschap, vóór alles naar het gemeenschapsleven van het gezin, wanneer de individueele sexueele vereeniging in een reeds voltooide gemeenschap verschijnt, dan beteekent zij een uittreding, een afzondering, een overwoekering van deelen, een gezwel. Treedt eenmaal individueele sexualiteit in een collectieve gemeenschap op, dan wordt zij spoedig epidemisch, en raakt de gemeenschap snel tot ontbinding. —

* * *

Zeer eigenaardig is het, op te merken, hoe eigenlijk de moderne jeugdbonden een terugkeer vormen naar het oorspronkelijk militairisme; zij openbaren eigenlijk een militairisme zonder oorlog, de pacifistische en antimilitairistische even goed als de fascistische. — Uiterlijk is dit al terstond waarneembaar: gelederen, trompetten en trommels, metrisch handelen en wandelen, geloften of eeden bij de intreding, strenge consignes, onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de leiders, fanatieke strijdlust tegen de gedachte van de andere partij. Onder den indruk van de zinlooze en zedelooze moord-orgie, die tusschen 1914 en 1918 op onze planeet heeft gewoed, hebben wij oorlog en militairisme met elkaar verward. Wij hebben daarbij vergeten dat het militairisme, zooals de Spartanen en de Romeinen uit den tijd der republiek het hebben gekend, niet een ontaarding was, maar een

gezonde eigenschap van de menschelijke natuur. Ontaarding en perversie zijn opgetreden, zoodra dàt militairisme was verdwenen, en de wederopleving van dat militairisme is een voorwaarde voor die soberheid, waaraan onze samenleving zoo dringend behoefte heeft, en die ons tegelijk, zoowel de oeconomische als de zedelijke, redding moet brengen. Dat natuurlijk militairisme is in den oorlog misbruikt en verziekt. De oorlog is een slavernij geworden, die met het in de menschelijke natuur aanwezig militairisme niets had uit te staan. Wanneer, zooals in den oorlog het geval is geweest, de Overheid bordeelen gaat openstellen voor de georganiseerde, strijdende massa, dan kan men zeggen, dat die georganiseerde strijdende massa reeds vernietigd is. — Wat zullen wij echter thans zien gebeuren? — Nu de oorlog, die een doodvonnis beteekend heeft over millioenen onschuldigen, is geliquideerd, nu gaat het oude, natuurlijke militairisme zijn rechten hernemen. Aan den eersten eisch van dat militairisme is reeds in de jeugdbewegingen voldaan. — Hare leden zijn niet opgecommandeerd door den Staat, maar vrijwillig bijeengekomen. Hier ligt de kracht van het fascisme, dat daarin het volk tot Staat is geworden, niet, omgekeerd, het volk door den Staat is gekluisterd. Ook aan den tweeden eisch van het natuurlijk militairisme voldoen de jeugdbewegingen. Zij vinden heur weerslag in het individueel gemoedsleven. — Het Staatspatriottisme is nergens meer bij machte de scharen voor zich te winnen, het groeps- en volkspatriottisme, dat tegelijkertijd democratisch is èn aan de traditie gehecht, — krijgt telken dage grooter invloed in Europa. —

* * *

Hier vind ik een punt om tot den oorspronkelijken opzet van deze paragraaf terug te keeren: de jeugdbeweging en de Kerk. —

Het nieuwe pacifistische Evangelie, dat de Kerken prediken, kan niet zijn taak vervullen, indien het niet door de jeugdbeweging gedragen wordt. — De drie grondslagen der nieuwere religieuze beweging zijn onaf-

scheidelijk aan elkander verbonden. De vredesgedachte als verwekker eener betere wereld (de Vader), de Jeugdbeweging, die de draagster is van deze gedachte (de Zoon) — zag Herman Kutter niet in het socialisme de nieuwe gestalte van Christus? zoo vraag ik in dit verband — en ten slotte de Algemeene, de Katholieke Protestantsche Kerk (de Heilige Geest), die in de liturgie haar verzinnebeelding vindt. —

Deze Kerk nu, is, overeenkomstig haar traditie, internationaal. Dat zij de volken wil vereenigen is niet anders dan dat zij de eeuwenoude roepstem van het Christendom volgt. — Maar zooals het Apostolaat als roeping van de christelijke leer verschijnt, nadat de religieuze en ethische inhoud van die leer is opgebouwd, zoo verschijnt de kerkelijke vredesgedachte in onze dagen als einde van een ontwikkelingsgang, waarin zij gesproken heeft tot den individueelen mensch en tot de kleinere volksgemeenschap. — Indien de Kerk, zooals Professor Heering het ziet — zich alleen maar aan de Staatsmacht had overgeleverd, dan was het probleem van de hernieuwing der kerkelijke taak eenvoudiger dan het op het oogenblik aan ons verschijnt. — Maar de Kerk heeft niet alleen in het verleden met de Staatsmachten een accoord gesloten, — zij heeft iets anders gedaan, — zij is doorgedrongen in de zielen der volken en zij is in den loop der tijden vervlochten geraakt met de nationale tradities. — Zij heeft inhoud gegeven aan de werkelijkheid van het volksleven, en indien zij den Staat gesteund heeft en de kanonnen gezegend, dan kòn zij dat omdat zij eene macht was in het volk. — De Kerk heeft de hiërarchische gedachte, de gedachte van gezag en gehoorzaamheid, vastgeankerd in het individueele- en in het volks-bewustzijn, zij heeft die gedachte in verband gebracht met Eeuwige Waarden en Waarheden, en daardoor de volken gebracht tot een vrijwillig aanvaarden van Staats-plichten. — Zoo heeft zij de misdaad op haar geweten van mèt den Staat, de scharen de loopgraven in te jagen met een beroep op het volkspatriottisme. De moderne, imperialistische Staten hebben op

vloekwaardige wijze het natuurlijk gevoel van den mensch voor zijn geboortegrond geëxploiteerd. De Duitsche jongen is niet in den oorlog gegaan voor de Oost-Elbische jonkers of voor de suprematie van de Duitsche boven de Engelsche industrie, maar voor zijn „Deutsche Erde", hetgeen beteekent voor het beekje langs den berg, waar zijn huis stond of voor het haarvlechtje van zijn zusje. Het ploertigste materialisme heeft zich bediend van het subtielste sentimentsleven in het volk. Maar het eind van den oorlog is geweest, dat in de verarmde Staten, in door hun vijanden tot den rand van den ondergang gebrachte Staten als Duitschland, tegenover de Staatsgedachte de volksgedachte, die sedert eeuwen was weggedrukt, weer heviger dan ooit is ontbloeid, en juist in de stormtroepen van jonge menschen een nieuw ideaal heeft gewekt. —

* * *

Na de diepe zonde van haar verbond met den Staat, voor en nog tijdens den oorlog, is de Vrede-prekende Kerk opeens gekomen voor een bijna onontwarbaar dilemma. Want zij wil nu den Vrede tusschen de volken, zij wil nu ontwapening, maar zij staat voor de moeilijkheid, dat die Vrede en die ontwapening vrij ledige vormen zijn, bleek internationalisme inhouden zonder veel zin. Over de wijze waarop die idealen bereikt moeten worden, wordt er zoo weinig gezegd. De gehechtheid echter van de volken aan hunne, mede door de Kerk gebouwde en gehandhaafde tradities verzet zich bewust of onbewust tegen dat bleeke internationalisme. Zoo wordt de Kerk, in haar Kerk- en Vredebeweging, die eigenlijk den naam moest dragen van Kerk en Ontwapening, alleen maar de feitelijke bondgenoote en drijvende kracht van een internationaal pacifisme, dat zich democratisch noemt, maar tot dusver voornamelijk leege leuzen tot zijn beschikking had.

Niettemin is deze moderne ontwapeningsbeweging, door een menigte Protestantsche geestelijken te goeder

trouw en met nobele bedoelingen gesteund, er in geslaagd, aan de verspreide en bedrukte en vragende jeugd vorming te geven en idealisme. Na den oorlog stond zij verbijsterd tegenover de wereld en aanvaardde elken inhoud, dus ook een inhoud die weinig concreet was en vooral negatief in zijn bedoeling. Wie onpartijdig wil zijn in de beoordeeling van historische feiten, mag aan de leegheid en vormeloosheid der leuzen, die pacifisme en demokratie aanhieven, niet de conclusie ontleenen, dat deze beweging geen doel heeft gehad. Wie zal het zeggen of niet, door den luiden roep om Vrede en verbroedering, thans een begin van uitvoering der vredesgedachte tusschen de Staten begint te naderen, al is er dan een wereldcrisis voor noodig geweest, om de diplomaten dien roep te doen verstaan.

* * *

Maar de democratisch-pacifistische jeugdbewegingen zijn gestuit op een nieuwe macht, die, evenals zij, uit een jonge generatie, die de daad eischte, is omhooggegroeid. Tegenover de internationalistisch georiënteerden kwamen zij, die in dat vage internationalisme geen steun vonden en die den strijd voor de volkseigenheid schreven in hun banier. — Aangezien in elke jeugdbeweging het natuurlijk militairisme leeft, een militairisme dat zich bij de Nooit Meer Oorlog groep in Nederland wel eens hierin heeft geuit, dat zij een spreker, die positie nam tegen de ontwapening, van het spreekgestoelte jaagden, en bij de fascistische groepen in het beverven van socialistische verkiezingspropaganda of het in stukken werpen van een „rooden" microfoon, — aangezien dat natuurlijk militairisme, of men voor of tegen den oorlog ageert, in elke jeugdbeweging bestaat, moet het noodzakelijk tot botsingen komen. Die botsingen zijn botsingen tusschen de groepen. Zij zullen in de naaste toekomst zich vermenigvuldigen, en, daar de militaire en politioneele macht van de Staten verzwakt, als laatste consequentie, leiden tot burgeroorlogen. Ik heb hier niet te spreken over de roeping, welke de Staat

heeft, om zijn burgers tegen de groepsgevechten, die de oorlogen zullen vervangen, heeft te vervullen. Ontwapening lijkt mij — Zwitserland met zijn onvoldoend kader gaf een recent voorbeeld — in den huidigen tijd van nieuwe formatie van groepen en nieuwen reëelen strijd van inzichten, een gevaar voor de veiligheid waarop de burgers aanspraak mogen maken. — Maar zonder twijfel heeft de Kerk hier een taak van verzoening. De linksche en rechtsche democratische groepen verschillen uitsluitend van elkaar ten aanzien van de beteekenis der volkseigenheid. In democratische gezindheid zijn zij het evenzeer in den grond eens als in hun verlangen naar vrede tusschen de Staten. Emil Ludwig heeft een treffend juist woord gesproken, toen hij zeide, dat een dictatuur in onzen tijd daarom reeds de beste kansen voor den vrede biedt, omdat zij door den oorlog haar bestaan verspeelt. Eens zijn de uiterst linksche en uiterst rechtsche groepen het ook over de volstrekte noodzakelijkheid, het kapitalisme in zijn huidigen vorm omver te halen. De nood van het leven heeft ons feitelijk dichter bij elkaar gebracht, dan velen met hun verbitterde gezichten vermoeden. Maar wil de Kerk hier haar synthetische taak vervullen, dan zal zij zich niet mogen afsnijden van de „volksche" traditie, waarmee zij door zoo innige banden vereenigd is.

Zullen eenmaal de linksche en rechtsche democraten elkander de hand kunnen reiken? Wie achter de schermen heeft gegluurd, weet hoe de nationale gedachte in de kringen der socialistische jongeren veld wint. Het officieele socialisme heeft in Nederland, — maar dan ook bijna alleen in Nederland — de onvergeeflijke zonde begaan, ons volk van zijn nationaal besef af te scheuren en het daardoor van zijn krachtigste voedingssappen te berooven. Mijn hooge eerbied voor sommige figuren der Nederlandsche arbeiderspartij en mijn erkenning van de zedelijke waarden die zij veroverd heeft, verhindert mij niet, neer te schrijven, dat zij voor een groot deel is ontaard in een belangengroep, gesteund door een categorie van studeerkamer-idealisten. — Tegenover een

kapitalistische maatschappij mogen de oude leuzen het nog doen, maar de nood, de bittere nood, die komt en de nieuwe soberder en solidaristischer democratische samenleving, die aanstaande is, zullen de sociaal-democraten niet onttrekken aan het gericht, dat over alle partijen zal komen en hen noodzaken zich te herzien. —

HOOFDSTUK X

I

Temidden van zijne vrome overpeinzingen ziet de heilige Antonius opeens glimlachend en uitdagend voor zich oprijzen een schoone vrouwengestalte, die in den droom aan hem verschijnt. Het is de beproeving van de vroomheid door de schoonheid, de ironische onderbreking van de vlijtige zedelijke oefening.

Worden ook wij, in onze gepeinzen, niet door de schoonheid verrast, die ons de onverwachte vraag stelt, of wij niet moeten bewonderen hetgeen wij bezig waren te vervloeken? En is deze losbandigheid, die wij overal aanschouwen, niet een schoone losbandigheid, ligt er niet zóóveel hartstocht in, dat wij als boetpredikers voor de bruising der tijden staan, zooals Xerxes stond voor den Hellespont, waarvan hij de golven liet geeselen omdat zij zijn brug verbraken en niet wilden als hij? Indien wij ons in een tijdperk van schoonheid, zij het van helsche schoonheid bevinden, dan hebben wij niet meer te redeneeren, dan hebben wij te aanvaarden... zelfs den ondergang. En dan past ons, beter dan alle ontleding van tijdsverschijnselen en al onze lyrische noodkreten over eene verwording die onvermijdelijk is, het voorschrift, dat Spengler geeft aan het slot van zijn nieuwste boek, over „Mensch en Techniek", dat wij met trots en dapperheid het einde moeten tegemoet zien en moeten sterven zooals de Romeinsche soldaat, die op zijn post bleef, tijdens de uitbarsting van den Vesuvius en aldus, zijn plicht verrichtende, bedolven werd.

De vraag, waar heel onze tijdsbeschouwing op terugvalt, is deze, of er een sterke verbeeldingskracht ten

grondslag ligt aan het moderne libertinisme. Verbeeldingskracht, die alle puriteinsche bezwaren tegen den geest der eeuw overstroomt en die een nieuwe beschaving bouwt; een verbeeldingskracht zooals die, welke de Renaissance stuwde. Want als dàt zoo is, dan is heel het wild opbloeiend erotisme van onze dagen niet anders dan het begeleidingsverschijnsel van een zinnen*vreugde*, die de wereld omhoog tilt. Reeds terstond rijst de twijfel. Want er zijn essentieele tegenstellingen tusschen de Renaissance en onzen tijd. — De zinnenlust was de gezel der individueele ontplooiing; — thàns openbaart hij zich in een periode van collectivisme. Hij was destijds een rank van het wilde, naar geen redenen vragende, leven, — thans is hij bijna een voorwerp van sociale voorziening. Van een „recht op zich uitleven", van een „recht op geluk" was in de zestiende en zeventiende eeuwen nog geen sprake; — men „leefde zich uit", en men „was" gelukkig. Er is een mengsel van puriteinsche en revolutionnaire elementen in de moraal der moderne sexualiteitsapostelen, die in het daadkrachtige zinnenleven van het renaissancisme ontbrak. — Men mag ook nooit vergeten, dat de vreugde der sexe de vreugde is in het avontuur, een vreugde die zich in de tijden vooral der Italiaansche Renaissance in een rijkdom van avonturen ontplooide, zooals de wereld hem vroeger noch later ooit heeft gekend. De liefdesdistributie en de door vooruitgaande afspraken geregelde vrijheden der huwelijkskameraden en echtgenooten op proef, zijn van dat avontuur een potsierlijke parodie.

Deze vrijheid in het sexueele van onzen tijd is niet meer een vrijheid die men *neemt*, maar die men *krijgt*, de liefdesgeschiedenis is niet meer een gebeurtenis die men met veel vernuft en veel fantasie tot stand brengt, maar een ziel- en liefdelooze toereiking van wat genot. Zooals men een likeur neemt aan een buffet, — verklaarde een jonge Rus uit de periode vlak na de revolutie. Het is dus eigenlijk een trieste bedoening geworden. En tòch is die oude, die niet overwogene en bestudeerde erotiek, die telkens het leven naar hare

onregelmatigheden verboog, telkens opnieuw de omhoogstuwer van het leven geweest en de bezieler van de kunst. Toch is het die wilde bandeloosheid geweest, welke aan de cultuur der zestiende, zeventiende en achttiende eeuwen de vormen harer uitbeelding heeft verleend; wij vinden ze terug tot in de festoenen onzer Patriciershuizen, tot in de welig versierde poortingangen van onze stegen, om van de plafondschilderingen te zwijgen, die als hemels van zinnelijkheid zich welfden over de weldoorvoede persoonlijkheden onzer notabele vaderen. —

* * *

Mist ònze moderne zinnendrang die vormen? Niet geheel. Hij is op één gebied vormgevend geweest: op het gebied van den dans. Tusschen de rondspringerij van de negentiende eeuw en het moderne dansen ligt de wedergeboorte van een kunst. Ik ken geen moderne levensvorm, waarin onmiddellijker de neigingen die hem stuwen zijn uitgebeeld. De dansmuziek dreunt dof als het gestamp van een machine. Tusschen albasten pilasters, met vergulde kapiteelen, die heel de ruimte omringen alsof ze een reusachtige salon van een mailboot was, wentelen de paren zich om elkanders lichamen. De diepe aandacht voor den dans hangt als een betoovering over de traag zich bewegende massa. Flitsen zijn er alleen van kleur en schittering, als even een edelsteen sprankelt in een felle lichtschijn die door de onderzeesche koelte van deze schemering boort, of als de klaxofonist zich in zijn rooden rok vertoont. Trager en trager gaan de in hun dans-omarming verstijvende paren, en de muziek stampt heviger en monotoner, naarmate de dansbewegingen als luie liefkoozingen verkwijnen. Benauwend als bloemengeur in een broeikas wolken parfums van vrouwenhuiden, die zacht en blank als vruchten zijn. Rozige schijn bloost aan tegen het matglasplankier waarop de kleine, hooggehakte schoenen bewegen, tast langs de welvende, welgevormde kuiten, en gloeit langs de fijn-besneden spitse gezichten, waarvan de doode

oogen onder het zwarte jongenshaar het geheim bemaskeren van dezen geoorloofden, niet te verraden lust. —

Dan gaat er een vlijmend zoete vioolklank beven tegen de aldoor stager hamerende muziek. Een tweede viool, een cello valt bij, het wordt een geaai van klanken als een zacht-opkomende, al maar aanzwellende windvlaag, als een wind van bezwijming, die wijkt en weer aanhijgt tegen de sneller en stugger en met een onverbiddelijke vastberadenheid vermorzelende stooten van het hoofdmotief. De stijgende vermoeienis jaagt de verholen hartstocht van dit in strak decorum heimelijk uitgeoefend bedrijf tot het uiterste en nu... terwijl men bijna bezwijkt van inspanning, nu brult opeens brutaal de klaxofoon zijn vulgaire klanken uit, — het klinkt als het loeien van een drachtige koe, — het klinkt bulderend en heesch over de zaal met de voorname paren, het klaagt nu bijna als de stoomtoeter van een schip in nood... dan eensklaps stokt alles, breekt de muziek af, het hart der zaal staat stil, de paren winden zich los, en ieder beweegt zich eenzaam naar den oever der ruimte, waar de roodpluche banken staan op heur witte vogelpooten.

* * *

Zoo zag ik eens den dans, als de onmiddellijke en collectieve uitbeelding van de liefdesdaad, waarin tegelijkertijd in zijn muzikale dooradering al de tot vulgariteit vergroofde bittere wanhoop van het moderne leven een uiting vindt. Dit kleurig en beeldend geheel met zijn wrange kern is eene openbaring van het samenstel van het moderne leven, die haar weerga zoekt, en uit de aanschouwing van een dansavond leert de tijdsbeschouwer, die door duizend daverende boeken oningelicht bleef, misschien het geheim kennen van de moderne voorkeurloosheid in de erotiek. Men bekent elkaar niet meer zijn liefde, maar men wisselt in het sexueel verkeer zijn wanhoop uit. —

Treedt er een enkeling uit de menigte naar voren, die door individueele bewegingen de algemeene gesteldheid verbeeldt, — een Josephine Baker, dan krijgen wij het

feilloos aflezen door de danseres van de geheimste lusten harer toeschouwers, en een tot plastische werkelijkheid verbeelden dier lusten in haar lichaamsrhythmiek, een gesynthetiseerde psycho-analyse of, wil men het anders: een in plastiek geschreven pornografie.

Ik moet er nog even voor waarschuwen, dat ik hier niet schrijf over de moderne danskunst in haar algemeenheid, maar over de moderne danskunst in verband met mijn onderwerp. Evenmin als ik bij mijn beschouwingen over de film, de moderne filmkunst in haar algemeenheid wilde behandelen. Er zijn moderne vormen van kineastisch en van danskundig verbeelden, die met den drang der zinnen niets hebben uit te staan. —

* * *

Maar indien wij terugkeeren tot den dans als onovertroffen verbeeldingsvorm van moderne sensualiteit, dan vraag ik mij terstond af: al ligt er schoonheid in, is dat de Schoonheid der *vreugde*? Neen, het is schoonheid zonder vreugde. Het is een volmaakt bewegen van lichamen, waarop de ziel van de dansers dof en verwezen nederstaart. Men proeft uit dien dans, dat men de lichamen wil laten gáán, dat men het lijf zijn functie geven wil, maar dat men de eenzaamheid der ziel niet wil verliezen. Soms lijkt al die beweging te verstarren in een stuip. — In onzen tijd, die het woord gemeenschapszin naar alle windstreken toetert, is dit schoone, collectieve exhibitionisme, dat men „den dans" noemt, en dat in de plaats gekomen is van de heimelijke fluisteringen der priëelen, een liefdelooze bezigheid. Gaat eens uit het café, waar ge den modernen dans zaagt dansen, terstond naar den overkant, waar het museum ligt, en beziet daar de dansen van Breughel of Jan Steen. Zij geven de tegenstelling, en de beste commentaar op mijn schouwingen. —

* * *

In den modernen dans geschiedt het wonder, dat de eigenaardige disharmonie die in den tijd ligt, een harmo-

nische vertolking vindt. Maar de sport-excessen, waarvan de wereld vol is, en welker martelaren, de kampioenen, bij ons volk beter bekend zijn en het nader aan het hart liggen dan zijn geleerden en staatslieden, — vertoonen niet meer de koude schoonheid van den modernen dans: het zijn eenvoudig gruwelijke uitingen van sadisme. Hier ziet men den zinnendrang de samenleving degradeeren tot een verzameling van wilden, en ik ben het volkomen eens met den schrijver van een ingezonden stuk in het „Algemeen Handelsblad", tijdens de zesdaagsche wielerwedstrijden, die in het afgeloopen najaar in Amsterdam zijn gehouden, die vroeg, of hier niet eigenlijk de vereeniging voor dierenbescherming zich mee moest bemoeien.

De leeuwengevechten in de Romeinsche arena, de stierengevechten in Spanje, — zij geven bevrediging aan het martelinstinct, dat als een gevaarlijk onderdeel van den sexueelen lust op den bodem ligt van ons aller onderbewustzijn. Maar er ligt een wreede, afschuwelijke schoonheid in. Een zesdaagsche wielerwedstrijd, waarin een reeks menschen hun harten kapot maken, temidden van een tierende, rookende, vretende, zweetende en stinkende menigte, is wanstaltig. Aan een dergelijken draaigang valt volstrekt niets te bewonderen. Geen lenigheid, geen lichaams-uitbeelding, geen vernuft, geen kracht. Dit bevredigt alleen de gok-manie en de gespannenheid wie het winnen zal. Intusschen worden de duizenden aan zulke fraaiigheden en R.A.Iïgheden ten koste gelegd, en mogen de werkloozen, die met een duizendste van wat de afgebeulde matadors verdienen tevreden zouden zijn, komen kijken. Zij mogen komen kijken, en constateeren dat er geen eenvoudig opbouwend werk is voor hen allen, maar dat er duizenden guldens daags worden weggesmeten voor een zinledige en moordende beweging. — In Brazilië gooit men in krisistijd koffie in zee. In Amsterdam gooit men menschenharten op de keien.

Niet anders is het met de voetbalwedstrijden. Frank Matzke schreef, dat hij de toeschouwers van een voet-

balwedstrijd eerder kon waardeeren dan de natuurdichters, omdat die toeschouwers ten minste in hun gespannenheid een stuk natuur zijn. Maar een mijner vrienden is van oordeel, dat een voetbalwedstrijd alleen in zooverre met sport te maken heeft, dat twintig menschen aan sport doen, en twintig duizend idioten er naar zitten te kijken.

Ik ben het met mijn vriend eens, en niet met Matzke. Deze volkomen ontzielde begeerigheid van een menschenmenigte, die haar instincten bot viert door het aanschouwen van plaatsvervangende bewegingen, komt niet tot de daad. Zij doet aan sport op dezelfde wijze als de lezer van een pornografischen roman de liefde celebreert.

En deze voetbalwedstrijden zijn dan niet eens de verwezenlijking van een nationalen karaktertrek, laat staan, van een nationale traditie, zooals de stierengevechten. De industrie der sportaanschouwing kookt Zondags op alle groote sportterreinen van Europa haar grutjes gaar. Ik wilde dat iedereen voetbalde, maar niet zóó. Want deze voetballers zijn slaven van het moderne commercialisme, dat zich in exhorbitante toegangsprijzen en gokpartijen openbaart. En de als koningen vereerde helden die dat commercialisme naar voren schuift, vertegenwoordigen een nog geringer sociale functie dan de man van Ford, die functionneert als een machine-deel: zij zijn niet eens productief. —

II

Met het uitspreken van het woord: „commercialisme" meen ik de reden gevat te hebben, waarom de moderne zinnendrang zich nimmer in schoonheid openbaart. — De handelsgeest maakt zich van alles meester, de winzucht vergiftigt elke mogelijke levensspontaneïteit. Wij kunnen niet meer spontaan zijn, omdat elke spontane daad, die wij verrichten, ons oeconomisch ten verderve voert. En de malaise met haar wijd-verbreide werkloosheid heeft ons nog meer dan wij dat vroeger waren, tot een menschheid van slaven en gauwdieven gemaakt.

Welk eerzaam man gaat tegenwoordig niet tot bijna over de grens van wat moreel geoorloofd is, om zich een werkgelegenheid te verzekeren? — En in welke onuitsprekelijke onafhankelijkheid verkeeren wij, na een eeuw van klassenstrijd en sociale beweging, van den man, van wien ons brood afhankelijk is!

Wil men beweren, dat de huidige losbandigheid, de gereglementeerde liefdesdistributie, die wij in de plaats van de oude, gereglementeerde prostitutie hebben gekregen, los te denken is van het gevoel van sociaal-oeconomische afhankelijkheid, waarin alle persoonlijke spontaneïteit wordt afgebroken? Wil men beweren, dat de verbastering van het zinnenleven los te denken is van de geldmakerij, waarvoor de menschelijke instincten een objekt worden, ook buiten de bordeelen?

Ik neem aan, dat de vele moderne auteurs, die de „naakte waarheid" beschrijven, zich met de edelaardigste bedoelingen dompelen in de gemeenste bijzonderheden eener uit haar voegen gerukte sexualiteit. Ik neem aan dat zij, de psychologie tot kunst verheffende, en het abnormale geval in het middelpunt plaatsende van hun belangstelling. meenen een détailleering van sexueele motieven niet te kunnen ontwijken, ik neem aan dat zij het smerige denken noodig te hebben om het tragische te verbeelden, maar ik ben er óók van overtuigd, dat die boeken niet zouden geschreven worden, indien er geen vraag naar was. Iedere tijd heeft zijn eigen uitdrukkingsvorm en, omgekeerd, blijft ongeboren hetgeen niet ligt in het raam van den tijd. Achter de vele sexueele romans van onze dagen ligt de industrieele gedachte. De bekwaamste, de geniaalste, de ideëelste schrijvers, die er zichzelf niet van bewust zijn, worden er door voortgedreven. Zij zullen geen boeken gaan schrijven, om er opzettelijk veel mee te verdienen, maar zij zullen, zonder het te willen of te weten de wichelroede hunner intuïtie richten naar het verlangen van het publiek.

En bij den lezer is het al net zoo als bij den schrijver. Ook *hij* doet mee aan de groote huichelarij van onze dagen: dat wij ons onze instincten ontveinzen. Hoevele

duizenden eerzame en fatsoenlijke burgers zijn er niet, die „den geest dezer eeuw" betreuren en in referaten en tractaten verzet aanteekenen tegen de verwildering van den zinnendrang en hare openbaring in de literatuur, maar die tòch zelf... ik vul niet aan. —

* * *

Dit alles weet de koopman, die in dezen tijd van malaise de wereld meer beheerscht dan ooit, omdat hij niet meer vecht voor zijn winst, maar voor zijn brood — maar al te goed. Een uitgever, wien een dweepend jongeling zijn bundel essays aanbood, zei het kort en krachtig: geef een roman, waarin gezoend wordt, en ik betaal U grif. Als dan zoo'n roman het masker draagt van kunstwaarde of sociale problematiek, zoodat hij in onze geeerde couranten gewichtig wordt besproken en daardoor het lot ontgaat van te worden geplaatst in het kastje der pornografie, dan heeft hij veel meer kansen dan het gewrocht van een pornografisch broodschrijver, die op een armzalig dakkamertje zijn kostje zit op te halen door viezigheden neer te pennen, die alleen in een obscuur boekwinkeltje op de hoek van een schilderachtig straatje door oude heertjes worden gekocht.

Laat ons ook „de naakte waarheid" betrachten. En laat ons tezamen vaststellen, dat de koopman redeneert: er is behoefte aan zinnenprikkeling, zooals er behoefte bestaat aan kousen of aan voetbalschoenen of gaskomforen. Er is behoefte aan zinnenprikkeling, in dien vorm opgedischt, dat de moderne libertijnen erover kunnen filosofeeren. Die redeneering is de eigenlijke bron van het sexualisme in de literatuur. —

* * *

Ziet hier het verschil met de oude pornografie, de vertrouwde gezellin der vak-prostitutie. Wie vroeger de erotiek verkoos als literair arbeidsveld, deed het omdat hij er plezier in had. Wie het tegenwoordig doet, ver-

richt zijn werk, om ér geld mee te verdienen. Casonova is een beroemde ondeugd, die vrouwen verleidde, en er genoegen in vond, daarover bekentenissen te boek te stellen. Ik geloof, dat hij meer te waardeeren valt dan de vele dames, gevierde romancières, leden van de Vereeniging van Letterkundigen, wier viezigheden door hoogdravende theorieën worden beschermd. —

Toch is de veelvuldigheid van de erotische literatuur onzer dagen, die bijna uitsluitend door vrouwen geschreven wordt, niet alleen te verklaren uit de omstandigheid, dat er vraag naar is... Er is, inderdaad ook een behoefte bij de moderne vrouw om, al schrijvende, haar sexueele neigingen uit te vieren. Hoe is dat te verklaren?

De moderne, geëmancipeerde vrouw, staat nog altijd ietwat vreemd in het leven. — Men heeft haar de plaats gegeven naast den man, men erkent hare maatschappelijke volwaardigheid en onafhankelijkheid. Zeer sterke vrouwen hebben die nieuwe gelegenheid in een geestelijke waarde weten te herscheppen, — maar hoe staat het met de anderen? Hoe staat het met het oneindig aantal wijfjes-vrouwen, die de groote, open wereld binnentraden met haar historische geestesgesteldheid, zonder dat zij zich op het nieuwe leven hadden voorbereid? Een academische titel alleen, verandert niet een door de eeuwen geijkte zielstoestand. Zoo kwamen er vele vrouwen het maatschappelijk leven binnen met niet anders dan haar beteekenis als liefdewezen, dat aan de vrouw relief gaf, toen zij nog in den harem vertoefde; zij hadden zich onvoldoende geoefend in de maatschappelijke probleemstelling en... maakten nu de eigen, erotische psyche tot een maatschappelijk probleem. De beschrijving en bespiegeling van het liefdeleven der vrouw, dat op het oogenblik in het middelpunt zich bevindt van de belangstelling, is in haar eigenlijken aard niets anders dan een poging der geëmancipeerde vrouw, die niettemin nog erotisch voelt, en subjectief, om haar subjectief zieleleven om te bouwen tot een objectief maatschappelijk vraagstuk. — Het is geproblematiseerd egotisme. Men is de vrouw daarbij behulpzaam. Men is

de vrouw behulpzaam in haar streven, om haar eigen zieleleven belangrijker te vinden dan alle problemen, die er op aard bestaan. —

* * *

Indien wij de „geesten" uitzonderen, de inderdaad voortreffelijke vrouwengeesten, die de vrouwenbeweging heeft opgeleverd (maar de geest verheft zich boven de sexe) dan komen wij tot het resultaat, dat, ondanks de vrouwen-emancipatie, de vrouw zichzelf gelijk is gebleven. Toen zij den sluier nog droeg en in den harem vertoefde, had zij haar geheim, het geheim van haar erotische gevoelens. Dat geheim was haar kracht. Zij speelde het uit tegen den man, in het duel der liefde. Haar wapen was, dat zij zichzelf tot inzet gaf. Nu dat geheim verbroken is, geeft zij zichzelf nog immer tot inzet. Haar psychologie zal de gemeenschap blijven bezig houden, zooals zij vroeger den man bezig hield met het spel harer bekoorlijkheden.

Aldus verklaar ik de frequentie van erotische literatuur, door vrouwen geschreven.

Maar ondertusschen ligt thans de vrouwenpsyche op de operatietafel te midden van de openbare belangstelling. Zooals het lichaam van de Romeinsche prinsessen uit den nabloei van den Keizerstijd voor ieder te grijp lag op de openbare plaatsen van Rome, zoo ligt het vrouwen-innerlijk, het groote geheim voor vele opvolgende generaties, thans open en bloot voor de moderne nieuwsgierigheid. —

III

Dit alles is verre van schoon. Het is een vervangen van de fantasie door de ontleding, met dien verstande dat de psychologische roman met een even grooten hartstocht wordt geschreven als het minnedicht van Heine, maar hier een hartstocht zich openbaart, die geen ruimte heeft, geen achtergrond, die als een krankzinnige zich

het hoofd te pletter stoot tegen de wanden van de eigen cel. — Hoe ver zijn wij verwijderd van het: „Du bist wie eine Blume", wanneer wij ons verdiepen in Alie Smeding's nieuwsten roman, waarin wij een bruid, over haar bruidsbouquet heen, een afspraak zien maken met een ander! —

Is het sentimenteel om naar de fictie, naar de oude, beproefde romantiek in de liefde terug te verlangen? Heeft dat alles geen zin meer in onzen tijd?

Het heeft misschien weinig zin meer, in zooverre het sferische, als element van schoonheid, bezig is, uit ons leven te verdwijnen.

Wat schoon is in onze dagen, is constructief schoon. — Een auto, gebouwd naar zijn beweging, een wegenstelsel, een staal en glas- complex van een groote fabriek, het vliegtuig, dat als een ranke stormvogel is, — wij kunnen het alles bewonderen, maar wij bewonderen het op een andere manier dan de Schoonheid, waarin wij vroeger waren verzonken.

Hetgeen aan deze constructieve schoonheid ontviel, is de verbeeldingskracht. Het schoonheidsgevoel is een evenwichtsgevoel geworden, het gevoel van evenwicht tusschen wat wij verrichten, en de uitbeelding daarvan in de werkelijkheid. Niet langer geeft het Schoone de afstraling van de *Idee,* neen, het is uitsluitend *begrip* van een aanwezige realiteit.

Hoe kan de geheimzinnige waarde der persoonlijkheid zich als een waarde van Schoonheid openbaren in deze Idee-looze kunst? — De technische aesthetica van onze dagen is een aesthetica van het onverbiddelijk afgeslotene, is een aesthetica zonder perspectief, die nimmer uitdrukking zal kunnen geven aan de hunkering van het menschelijk hart. Het is de aesthetica der eenvormigheid, een Schoonheid, waarin niet het verscheidene een algemeenheid samen-bouwt, maar waarin het Algemeene ligt voorondersteld. Een zeventiende-eeuwsch stadsbeeld vormt niet minder een eenheid, dan een goed-geslaagd stadsbeeld van onze dagen. Maar het was de menschelijke geest, de menschelijke oogen-lust, welke die eenheid

uit het verscheidene schiep. In het moderne stadsbeeld is de eenheid door passer en liniaal gedecreteerd. De persoonlijkheid vindt niets meer te doen aan deze moderne kunst. En daarom vindt die persoonlijkheid er zich niet in terug.

Hoe zocht de vroegere mensch naar de schoonheid? Met zijne zinnen. — Hoe zoekt de moderne mensch naar de schoonheid? — Met zijn verstand. Achter het zinnelijk, het gevoelvol aesthetisch ervaren rees de Idee, de onbepaalde, de hypothetische waarde. Achter òns verstandelijk construeeren, ligt de afsluitsteen van de conclusie. En zoo vinden de zinnen geen emplooi meer in de kunst, en werken zij in het ijle, als de voortwentelende motor van een verongelukte automobiel. —

Ziehier de reden, waarom de vrouwen-psyche ontluisterd werd. Zij vond niet langer bescherming in een kunst, die haar persoonlijkheid liet raden. Of vindt gij geen hemelsbreed verschil tusschen Ophelia en een romanfiguur van Top Naeff? —

* * *

Wat wij verloren hebben is het bewustzijn der overeenstemming tusschen lichaam en ziel. Het lichaam mag in zijn zinnelijk begeeren niet buiten den samenhang gebracht worden met de taak der ziel, want anders zou de eenheid onmogelijk zijn [1]). Wij zien inderdaad tegenwoordig niets anders zich voltrekken dan dat het zinnenleven van het psychisch leven wordt afgescheurd. — Wanneer de zinnen aan de vorming van schoonheid niet meer deelnemen, dan gaan zij hun eigen onschoonen gang. — Aldus viert het zinnenleven in onze dagen zich uit binnen de strakke wanden van een mathematische kunst.

Ziethier het schrikkelijk noodlot eener collectivistische gemeenschap. Zij stelt aan allen gemeenschappelijke

---

1) c. f. Cohen. Aesthetik des Reinen Gefühls II p. 46.

Ideologieën, voor allen gemeenschappelijk bindende voorschriften, zij geeft aan allen gemeenschappelijke gemakken, maar de zinnen vereenzamen, omdat zij aan dat alles geen deel hebben. —

* * *

En hier ben ik dan aan het punt gekomen, waar ik iets zeggen kan over de vereenzaming, die er aanwezig is in de moderne erotiek. Het dualistisch karakter van de liefde wordt er in miskend. Het samen genieten, het van elkaar en met elkaar genieten, zooals dat bijvoorbeeld in den modernen dans geschiedt, het is geen uitwisseling, maar een vermenigvuldiging van zinnelijkheid. — Er ligt in de promiscuïteit, zooals die door sommigen wordt voorgestaan iets van tezamen bedreven onanie.

Daartegenover doet de waarlijke, zinnelijke liefde zich voor als een daadwerkelijke erkenning door den mensch van zijn tweeledigheid. In onze individu is er de, tot eene eenheid samengebonden tweeledigheid van lichaam en ziel, in de menschheid is er de tot een eenheid samengebonden dualiteit der minnenden. Zooals Plato in zijn „Symposion" den geneesheer Eryximachos de mythe laat vertellen van de verdeeling van den mensch in twee helften, die elkander niettemin zoeken en begeeren, zoo is de dualiteit de organische uitdrukking van de menschelijke natuur. — Zooals de mensch bestaat uit lichaam en ziel, zoo bestaat de eenheid der menschen uit man en vrouw.

Wie deze dingen doordenkt, kan doordringen tot het wezen der geslachtelijke liefde. Zij kent in haar reinen vorm geen veroveringskunsten, de heerschappij der natuurkracht staat haar evenzeer tegen als de zelfbespiegeling. Zij merkt de spreuk, dat alles maar ijdelheid zou zijn, als een dwaasheid aan. De ware liefde gelooft niet aan ijdelheid; zij gelooft slechts aan de eeuwigheid van haar gevoel. — En bij dat geloof wordt haar zelfs de onsterfelijkheid der ziel geloofwaardig. Want deze

eeuwigheid van het gevoel grondvest de eeuwigheid van het Zelf, het Zelf dat een tweeledige Eenheid is, zoodat die eeuwigheid nimmer egoïsme kan zijn [1]). —

* * *

Intusschen heeft de moderne erotiek met het beschreven liefdesbesef niets te maken. Men zoekt in den ander of in de andere niet het andere van zichzelf, maar een verdubbeling van het eigen egotisme. Vele liefdesverhoudingen van onzen tijd zijn concentraties van twee egoïsmes. — Maar als de lust genoten is, wreekt de miskende tweeledigheid zich in een onvermijdelijke vijandschap. De lijfelijke eenheid, treedt in het verzadigd bewustzijn als een geforceerd bijeenbrengen van psychische tegenstellingen, en de kunstmatig vereenigde tweeledigheid *verscheurt* nu de eenheid tot de tweeheid, die zij werkelijk is. Zoo *moet* uitsluitende lichaamsliefde tusschen een man en een vrouw met ijzeren noodzakelijkheid leiden tot vijandschap, en is de veelvuldigheid der echtscheidingen van de alleen-lichamelijke doelstelling der liefde een logisch gevolg.

Ik wil nu niet verder op dit probleem ingaan, maar ik moet toch nog opmerken, dat men bij de beschouwing van liefde en huwelijk deze aesthetische zijde van het vraagstuk al te zeer over het hoofd heeft gezien. —

IV.

Ziel en zinnen worden dus in het moderne levensbeeld gescheiden, maar dit proces openbaart zich niet alleen in de constructiviteit der moderne bouwkunst, waaraan de zinnen geen deel hebben, het openbaart zich niet alleen in de moderne erotische romankunst, waaraan de ziel geen deel heeft, — daarnaast doet zich een ander ver-

1) c. f. Cohen, t. a. p.

schijnsel gelden, waarop ik reeds meerdere malen in dit boek heb gezinspeeld, en waar ik nog meerdere malen op zal zinspelen: ook de aanbidding der wetenschap, en het verlagen der menschelijke persoonlijkheid tot een bedrijfsonderdeel heeft de spontaneïteit dier persoonlijkheid vernietigd en daardoor een harmonisch samengaan van ziel en zinnen geschaad. —

Het is een sterk woord, dat ik in alle kalmte ga uitspreken, maar het houdt een kern van waarheid in zich gevat: de psychologie heeft de psyche vermoord.

Want de psyche is datgene van het menschelijk innerlijk, dat men *niet* kent, en de psychologie beweert alles te kennen. Zij geraakt slechts tot een belijdenis van haar *materieel* onvermogen, zij geeft slechts toe, dat er vele psychologische verschijnselen zijn, die zij *nog* niet in het systeem harer wetten kan thuis brengen, maar zij geeft haar poging niet op, om ook de vagere gebieden van 's menschen bewustzijn te doordringen. — Wij mogen het haar, omdat zij wetenschap is, niet euvel duiden, dat zij voortgaat met het oneindig voltooien van haar eeuwige taak, maar wij moeten wel in verzet komen, wanneer zij den mensch als technisch materiaal gaat keuren en gebruiken, nog voor zij heeft aangetoond, dat de menschelijke psyche als een klok op al hare onderzoekingen reageert.

De lezers moeten nu niet denken, dat ik hier positie kies tegen alle psycho-technisch onderzoek. Dat onderzoek heeft ongetwijfeld zijn waarde. Maar ik kies wel positie tegen de soms alle perken te buiten gaande rationaliseeringspraktijken, die bij de bedrijven worden toegepast in een periode, die niet aan concentratie van bedrijfshandelingen en niet aan overmatige productie, maar integendeel aan werkverruiming en tewerkstelling behoefte heeft. Ik citeer hier een opmerking, die ik gelezen heb in „de Haagsche Post" van 24 December 1932, waar in een artikel over „Techniek en Werkloosheid" een teekening wordt gegeven van den toestand in het sterkst gerationaliseerde land: Amerika.

„Het systeem van vrije concurrentie, dat eenerzijds

de productie zoo sterk heeft doen stijgen, dwingt aan den anderen kant de ondernemers, zoo goedkoop mogelijk te produceeren, derhalve zooveel mogelijk arbeiders te ontslaan en de andere zoo weinig mogelijk loon te betalen, waardoor ten slotte de koopkracht en het verbruik afnemen. Het is derhalve een Midaslot, dat het rijkste volk ter wereld beschoren is. Rondom zijn de rijkdommen en goederenvoorraden opgestapeld, verrijzen wolkenkrabbers en huizen uit den grond, maar niemand doet een greep naar de geproduceerde schatten. — Dakloozen dwalen door de straten, ter weerszijden waarvan reuzengebouwen zijn verrezen, waarin woningen leeg staan, bevriezen, terwijl de meest-moderne verwarmingsinstallaties in de huizen voor niets haar warmte uitzenden. Geen wonder dat in ruimen kring gevoeld wordt — dat de Staat het principe van „laisser faire, laisser aller", moet laten varen en regelend optreden om de vrije concurrentie te beteugelen, minimum-loonen vast te stellen en de industrieelen te dwingen tot verkorting van arbeidsduur?" —

* * *

Ik ga op het ingewikkelde oeconomisch probleem, dat zich hier opent, niet in. Ik stel slechts de vraag, of de oeconomie het laatste woord mag hebben bij de aanschouwing der waanzinnige wereld, die ons uit het hierboven overgeschreven citaat tegengrijnst. En ik merk slechts op, dat deze tijd van overvloed aan producten en schrikkelijke armoede aan arbeidsgelegenheid, de tijd niet is, om den geest te spitsen op de rationalisatie en het oog te sluiten voor de ethiek. —

De experimenteele psychologen erkennen, dat geen rationaliseeringssysteem volkomen succes kan hebben, wanneer het de arbeidsvreugde vernielt. Zij erkennen, dat het vraagstuk der arbeidsvreugde inhaerent is aan de algemeene bedrijfsproblematiek. — Tenminste op die plaatsen, waar nog arbeidsvreugde mogelijk is. Nu de rationaliseerende psychologie echter bezig is, door te

dringen tot de gebieden, waar vroeger de inrichting van den arbeid nog gelegenheid vond, zich te vormen naar persoonlijk initiatief, met name: in de afdeelingen waar zuiver intellectueel werk geschiedt, wordt het vraagstuk der arbeidsvreugde hoe langer zoo urgenter. — Vóór alles rijst de vraag, of er voor de duizenden te werk gestelden in ondergeschikte functies nog wel arbeidsvreugde bestaat, en of niet de vrees voor het brood een machtiger prikkel is tot den arbeid, dan de lust in het werk. — Zonder eenigen twijfel zal de levens-onzekerheid, die de tewerkgestelden voortdurend bedreigt, een zenuwspanning kweeken, die op de arbeidsgeschiktheid een allerongunstigsten invloed heeft. En in die wankele geesten wordt dan nog de boor der rationalisatie gepriemd. De ongeschikten verdwijnen terstond, maar er behoeven slechts nauwkeurig uitgemeten graadsverschillen van geschiktheid te zijn, om iemand onmiddellijk te doen verhuizen naar de groote werkloozen-reserve, en een ander te brengen op zijn plaats. Geen orthodox oeconoom zal zich tegen deze genadelooze rationaliseeringspraktijken verzetten. Men zal er een gelukkige toepassing in zien van de selectie-idee, en men zal er zich rekenschap van geven, dat op deze wijze de bedrijven het goedkoopst en doelmatigst functionneeren. — Maar dat functionneeren gaat meer dan ooit ten koste van menschengeluk. Men rekent het uit, dat er nog ontzaglijke expansiegebieden braak liggen, waar de volmaakt toegeruste moderne nijverheid zich op kan richten. Men verklaart plechtig dat, indien er maar internationale samenwerking komt, indien de politiek ons maar genadig is, het vertrouwen zich wel zal herstellen en de neiging tot kapitaalvorming zich wel weer zal openbaren. Ontelbare behoeften, die zich thans niet kunnen doen gelden, wachten op bevrediging en zullen weer afzet geven aan nieuwe productie. Deze redeneeringen zijn waarschijnlijk onomstootelijk. Zij zijn waarschijnlijk theoretisch onaantastbaar. Maar de omstandigheden blijven ongunstig. De internationale samenwerking blijft uit, de politiek is ons *niet* genadig, en de behoeften die te vervullen zijn, blijven

latent. — En onderwijl roepen de menschen vlak om ons heen, om het hier en het nu. De realiteit laat zich niet dwingen door het tempo dat voor een gezond herstel van het oeconomisch leven noodzakelijk is, en aldus bezwijkt het schema der oeconomie aan dat absurde leven, dat niet luisteren wil naar de wetten, die door de oeconomie zijn opgebouwd. Nog eens: wat hebben wij aan rationalisatie, wanneer de pakhuizen vol liggen met waren, die niet worden gekocht? —

* * *

De wereld, waarin wij vertoeven is in vele opzichten een parodie der dwaasheid. Het leven komt in opstand tegen de organisatie, welke een verfijning van het weten heeft tot stand gebracht. Wij beschikken over kunstige en doordachte middelen om den aanleg te meten en de bijzondere eigenschappen te bepalen van den menschelijken geest. Wij beschikken over bureaux voor beroepskeuze. Maar de millioenen werkloozen, die aan den arbeid willen, versmaden elke beroepskeuze. — Nog nooit is er zulk een bereidheid tot elken arbeid, zulk een samenvattende, generaliseerende neiging geweest bij het arbeid zoekende individu, als in dezen tijd, nu de wetenschap zich rusteloos met de ontleding en specialiseering van den arbeid bezig houdt. Hier gaan praktijk en wetenschap uiteen. Zooals ook de algemeene sociale eisch van dezen tijd in verzet komt tegen het oeconomisch inzicht.

Bijna altijd heeft het Absurde het laatste woord. Het instinctieve leven en het gevoelsleven nemen in onze dagen geen wraak op de algemeene verstandelijking, waar onze Westersche wereld in ligt verstard door literaire verzuchtingen en door lyrische exclamaties, maar in den nood van het leven zelf, waaruit onze verstandelijkheid geen uitweg meer weet. —

* * *

Ik moet de lijn mijner beschouwingen onderbreken door een tusschenspel. Ik moet de vaak verkondigde waarheid herhalen, dat het juist de twee tegenpolen des levens zijn, waarin de levens-absurditeit zich openbaart. Geluk en leed zijn beide kinderen van het onverstand. Telkens opnieuw zijn mensch en menschheid onbedachtzaam en openen zij zich afgronden, waartegen het tijdig en juist gericht verstand hen zouden hebben behoed. Meestal ontstaat de ellende door een te laat of een te vroeg. — En de uiterst verstandige regularisatrix van geest en arbeid, die men rationalisatie noemt, zij die met het tempo der bedrijven die zij te ordenen heeft vertrouwd is tot op de seconde, zij vergiste zich schrikkelijk in het tempo der geschiedenis. Wij menschen, kennen het tempo der eeuwigheid niet. Wij zijn doof voor den harteklop van God.

In het leed vertoont zich de absurditeit des levens, maar ook in het geluk. De spontaneïteit der ziel verzet zich altijd tegen de beschikkingen van het verstand. De efficiëntie der ziel is een der grondpijlers, waarop de moderne industrie berust. Maar de ziel is volkomen *in*-efficiënt. Het zieleleven begint eerst daar, waar de efficiëntie ophoudt. Het dringt ons altijd opnieuw naar het on-doelmatige. Het dringt ons naar dat, wat niet geregeld kan worden, naar dat, wat bewogen wordt door grilligheden, waarvan wij de bron niet kennen. — Ik ben ervan overtuigd, dat een kunstenaar, die den strijd zou aanbinden tegen de omslachtigheden van zijn geaardheid, en een nauwkeurige studie zou maken van de wijze, waarop volgens de uitkomsten der experimenteele psychologie het beste kunstwerk kan ontstaan, den eigenlijken adem, dat wat zijn kunst tot kunst maakt, aan zijn kunstwerk zou ontnemen. — Maar ik geloof, dat er in vele, zeer zakelijke bedrijven vele plaatsen voorkomen, waar zulke kunstenaarsgrilligheid, zulke uit de kronkelwegen der persoonlijke geaardheid geboren oorspronkelijkheid, noodig is. Ik geloof dat iemand, die vacantie neemt wanneer het hem lust, meer waard is bij zijn terugkomst in de werkplaats, dan iemand, die

een wellicht langere vacantie neemt op het moment, waarin de statistische klok aanwijst, dat hij het vermoeidheidspunt heeft bereikt. Er is een factor, die door de experimenteele wetenschap nimmer kan worden omgrepen: het menschelijk vrijheidsgevoel, het besef van zelfbeschikking. — Een fictief gevoel, — meesmuilt mijn tegenstander ironisch. Goed, maar dat verhindert mij niet, voor het recht van dat gevoel te blijven pleiten. —

* * *

Want ik pleit voor het recht van de fictie in het algemeen. Ik ben zoo conservatief, het op te nemen voor datgene wat wij niet weten, waar wij alleen maar in kunnen gelooven. En ik heb het domme en trouwe hart van de altijd opnieuw weer struikelende menschheid aan mijn zijde.

Wat blijft er van de heele „ziel" over, wanneer de psychologie haar heelemaal zal hebben geformuleerd? Niets dan een fictie. De ziel bestaat niet als experimenteel gegeven. Zij is een verzameling van wetten. — Maar zij bestaat alléén, wanneer wij het erover eens zijn, dat de fictie de Idee, een postulaat is van de menschelijke natuur. Ik spreek dan niet meer van ziel, maar van persoonlijkheid. —

* * *

Gelooft iemand, dat men het leed in de wereld ooit verminderen kan? Zoo ja, dan acht hij het leed een quantiteit, waarop wij verstandelijke methoden kunnen toepassen. Zoo neen, dan acht hij het leed een aan het leven der menschheid inhaerente hoedanigheid, die wij, moeten aanvaarden. Maar dàn moet ons streven gericht zijn, niet naar geluk, maar naar waardigheid. De menschelijke persoonlijkheid is een waardigheid, die door Taylor, Stalin en Mussolini gezamenlijk om hals wordt gebracht. Noch de collectieve, geïndustrialiseerde maatschappij, noch de communistische Staat, die bezig is met rationaliseering van menschenmateriaal, noch de Staat van Mussolini, die zegt dat een mensch zich vermenig-

vuldigt door in het gelid te loopen, maar een zoo breed mogelijke opening voor de menschelijke persoonlijkheid is in overeenstemming met de menschelijke natuur. Want gij en ik, wij willen ons niet vermenigvuldigen, wij willen ons zelf zijn. — Wij willen leven volgens onze zedelijke inzichten en onze schoonheidsgevoelens, wij begeeren geen multiplicatie, maar essentialisatie, en wij verkiezen het christendom, dat den mensch erkent als beelddrager Gods boven de marschkolonne van Mussolini of de arbeidscolonne van Henry Ford. —

* * *

Het lijkt misschien bijna belachelijk, deze dingen neer te schrijven in een tijd, die zich volkomen vervreemd heeft van gezichtspunten als hier zijn aangeduid. Maar ik ben er niet zeker van, dat uit den ondergang dezer rationeele samenleving, het irrationeele niet sterker dan ooit zal oprijzen.

Genoeg, zegt gij. Wat heeft dit nu alles met den drang der zinnen te maken? Het heeft er dit mee te maken, en hier keer ik terug tot het begin van dit hoofdstuk, dat de drang der zinnen de isoleering der zinnen tot oorzaak heeft. — Wie romantiek en idealiteit uit het leven wil wegsnijden met de messen van zakenbelang, collectiveering en verstandelijkheid, — hij laat de zinnen, die voor een harmonischen levensbouw geschapen zijn, — op jammerlijke wijze alleen. En ziet hier dan een element mijner verklaring van een belangrijk tijdsverschijnsel, die ik mij met dit boek heb voorgesteld. —

HOOFDSTUK XI

I

Ik nader thans een onderwerp, dat op een eigenaardige wijze met den drang der zinnen samenhangt, de drang der zinnen bij den ouderdom. Richt de levenskracht van de jeugd zich op de toekomst, de levenskracht van den ouderdom, voorzoover die nog levenskracht bezit, haakt naar het Verleden. — Hier rijst de groote, en belangrijke vraag, naar welk verleden de ouderdom en de middelbare leeftijd zich zal richten: naar het eigen verleden, naar de eigen, individueele jeugd of naar het verleden der gemeenschap, hetgeen beteekent, dat hij een voorbijgegane cultuurperiode vertegenwoordigt in dezen tijd, dat hij is: een wandelend anachronisme. — Eigenlijk is al het jong doen van den ouderdom even wanstaltig. — In dezen tijd van nieuwe zakelijkheid, in dezen tijd, die den mond vol heeft van directheid en werkelijkheidszin, wandelen de vrouwen als levende ficties, met geverfde lippen en wangen met verf, waaronder de huid verschrompelt, door de wereld heen en doen de oude heeren, die in pofbroeken loopen en in dansgelegenheden hunne magere beenen optillen, sportief. — Ik heb het, geloof ik, bij Keyserling gelezen, dat in de Vereenigde Staten van Amerika die eigenaardige types voorkomen van oude mannen en vrouwen met zeldzaam jonge gezichten, zoodat men kan zeggen, dat de jeugd zoozeer het Amerikaansche leven domineert, dat zelfs de ouderen alleen door jong te doen nog in tel zijn. —

Natuurlijk getuigt dit jong-doen van den ouderdom van een even gedwongen en omslachtige opvatting als

de opvatting, waardoor het heele Amerikaansche leven gedragen wordt. —

Een omweg is het, indien de ouderdom jong wil doen, omdat de gemeenschap, waarin hij optreedt hem anders een plaats weigert. Die heerschappij, enkel van jonge menschen, U heeft gezien waar ze op uitgeloopen is. Laat ons één ding niet vergeten. — Alles wat leeft, heeft, zoolang dat leven klopt, in de maatschappij een plaats. Ook de ouderdom heeft zijn plaats. Een ouderdom, die jong wil doen, die sportiever is dan zijn krachten het toelaten en moderner ideeën fingeert, dan hij omdraagt in zijn ziel, is een Jan Klaassen. — Want de functie van den ouderdom is, dat hij de continuïteit in de ideeën-ontwikkeling waarborgt. — De ouderdom vertegenwoordigt de vorige periode, die is geschoven *onder* den huidigen tijd. — Ik heb reeds eerder geschreven, dat het tijdperk, waarin de mensch leeft, evenzeer bij zijn bestaan hoort als de functie van zijn ademhalingsorganen en de druk van zijn bloed. Het ideeënleven, niet zooals men het voorwendt, maar zóóals het ligt in de ziel, is het ideeënleven van het tijdsbestek, waarin men geplaatst is, en zoo is conservatisme een evenzeer tot de persoonlijkheid behoorend element als vooruitstrevendheid. —

* * *

Elk tijdperk in de geschiedenis heeft een vorig tijdperk noodig, om zijn taak te vervullen. Wanneer er een breuk tusschen twee tijden is geslagen, zooals de groote oorlog dat heeft gedaan, dan is de overbrugging der twee verschillende perioden welhaast noodzakelijker nog, dan wanneer twee tijdperken geleidelijk ineenvloeien. —

Voor die overbrugging dient het oudere geslacht. De ouderen zijn, wanneer zij de gedachte van eigen tijd verwezenlijken, geen anachronismen, maar een noodzakelijke factor, dien de nieuwe tijd behoeft. — Van welke onontbeerlijke beteekenis het oude geslacht is, als levend tijdsorgaan, bewijst de functie, die de oude Hindenburg in het huidige Duitschland (en Europa) vervult.

— Hier is het Verleden het scharnier, waarom het Heden draait. —

De ouderdom is de eenige macht, die de werking kan breken van het instinct der navolging, dat elke doeltreffende maatschappelijke verbetering vernietigt. Men ziet de leuzen telkens opnieuw geboren worden. Een frissche, nieuwe Idee ontstaat, de Idee wordt mode, de mode wordt leus, de leus wordt versteening. Temidden van dat eeuwig zich herhalend proces, heeft het conservatisme een regenereerende kracht.

Twee voorwaarden zijn noodig, om het conservatisme voor die regenereerende functie geschikt te maken. — In de eerste plaats, dat het zichzelf getrouw blijft, maar daarnaast ook, dat het niet vasthoudt aan *formeele* waarden. Het is de inhoud, niet de vorm van het conservatisme, waardoor de opgang naar nieuwe levenssferen wordt geconsolideerd. —

* * *

Hoe is, in het kort, de taak van den ouderdom te formuleeren? Het is niet zijn taak, om buiten den tijd te leven, maar om te leven boven den tijd. — De kreet: „och, ware ik vroeger geboren!", is een kreet, waarin het eigen bestaansrecht wordt miskend. — Want men is *niet* vroeger geboren; de opdracht, aan ons leven gesteld, is, om te leven in dezen tijd, óók in de periode die niet samenvalt met het punt, waarin dat leven heeft geculmineerd. Elk verlangen naar het verleden is het verlangen naar een fantasie, naar eene voorstelling van het verleden, die wij gebouwd hebben van dezen tijd uit. — Aan den anderen kant beantwoordt ook het actueele tijdsbegrip nooit aan een dogmatische voorstelling. — De tijd*geest* is niet geheel, zooals wij hem in de meest geruchtmakende tijds*verschijnselen* zien. —

* * *

Boven den tijd uit zal de ouderdom den tijd begrijpen. — Dat geldt zijn individueele houding evenzeer als zijn sociale roeping. — Twee vormen van idealisme

houden de geestelijke waardigheid van de menschheid in stand: de drang naar de Eeuwigheid en het leven *in* de Eeuwigheid. De drang naar de Eeuwigheid, de dadendrang, die de wereld optillen wil boven haar zichtbare krachten, is de drang der jeugd, die op het oogenblik maar al te zeer een drang in het Ledige is. — Maar het leven *in* de eeuwigheid, is het besef, dat door de rijpere, maar nog vitale leeftijd moet worden gedragen. — Ik zal nooit de welluidende vrouwenstem vergeten, die eens op een onvermoed oogenblik door de radio tot mij kwam. — „Vele menschen," zoo zeide die stem, „vele menschen beklagen zich, dat zij gebrek aan tijd hebben. Inderdaad hebben zij, die over tijdsgebrek jammeren, een gebrek aan eeuwigheid." Het moet een oudere vrouw geweest zijn, uit wie deze levenswijsheid vloeide, want jongere menschen, die nog ontzaglijk veel tijd te verspillen hebben, zijn zich van zulke waarheden niet altijd evenzeer bewust. En wanneer zij er zich van bewust zijn, een enkele maal, dan gaan zij er vaak aan te gronde. De daad is het vleesch van de jeugd, en elke krachtige daad eischt een fanatiek geloof of een fanatieke voorstelling. Maar de ouderen, die al zooveel wat opkwam, zagen te gronde gaan, en die ook — hetgeen merkwaardiger is — zooveel wat men meende dat onder zou gaan zich zagen handhaven, — zij weten wel beter, zij kennen de betrekkelijke waarde van alles wat zich met veel gedruisch aankondigt en zij hebben herhaaldelijk het woord van Hertzel bevestigd gevonden: dat er niets in dit leven gebeurt, noch zooals wij het vreezen, noch zooals wij het hopen.

* * *

De tijd is, zooals wij allen weten, slechts een aanschouwingsvorm. Zien wij hem vóór ons uit, dan lijkt hij een ledig, dat wij kunnen vervullen met onze alles veroverende kracht. Zien wij hem achter ons, dan lijkt hij niets, — een droom, die verging. De rijpere leeftijd ervaart de tijdsontkenning, de jeugd kan haar slechts met het brein begrijpen. Maar het besef der volkomen

betrekkelijkheid van den tijd, plaatst den ouderen mensch voor een zware verantwoordelijkheid. Wat zal hij, die nog levenskrachten in zich voelt bruisen, maar die weet dat hij elken dag sterven kan, verrichten? Het leven, dat hem nog aan alle zijden omringt, waarin hij ademt en dat nog klopt in zijn bloed, heeft voor hem werkelijke waarde. Maar daartegenover weet hij dat hij, indien hij heden een levenswerk aanvangt, er misschien geen morgen is, waarin hij dat levenswerk kan voltooien. — Hoe langer zoo dringender dient de doodsgedachte zich bij hem aan in dezen vorm: dat de mensch de neiging in zich heeft, om alles te kennen en alles te omarmen, maar dat dit leven maar een mikroskopisch klein gedeelte vervult van wat men zou kunnen bereiken. — De drang der zinnen buigt den ouderdom naar de zinnen terug, de drang van den geest leidt hem naar een hoogere onverschilligheid. — Naar het leven teruggrijpen, dat beteekent voor den ouderdom, met een verscheurende hartstocht zich op het leven werpen. — Men ontmoet dan die tragische gevallen van laten nabloei der erotiek, die men onder den verzamelnaam: „de kwalen van den gevaarlijken leeftijd" samenvat. — De najaars-stormen der sexualiteit kunnen hevig zijn. Anderzijds ligt hier het gevaar van berekening aan den kant van de vrouw voor de hand, berekening, waardoor verhoudingen ontstaan, die niet op *wederzijdsche* affectie berusten, en *daarom* onzedelijk zijn.

* * *

Ik ben geen zedemeester en ik wil geen steenen werpen op hen, die overvallen worden door iets, dat mij zelf morgen kan overkomen. — Maar ik meen toch, dat de rijpere leeftijd, afgezonderd nog van de plichten die hem bezwaren, reeds dáárom naar sexueele beperkingen en onthouding moet streven, wijl de erotiek hem krachten ontrooft die hij, wellicht nog maar korten tijd, heeft te geven aan de gemeenschap. Er is veel gepleit voor een krachtige jeugd. Ik pleit ook voor een krachtigen ouderdom. Levenswijsheid en levensinzicht en

levenstaktiek, zijn schatten, die de geniaalste intelligentie zich niet kan veroveren. Om hen te verwerven zijn tijdsduur en leed, is duur-gekocht leed noodzakelijk. Daarover beschikt de ouderdom En onder de vele waarden, die onze maatschappij behoeft, is levenswijsheid wel de meest urgente.

* * *

Die levenswijsheid heeft zich ook hièrin te openbaren, dat de ouderdom het *niet* altijd beter weten wil. — In ervaring heeft hij altijd een voorsprong op de jeugd, en de jeugd van heden zal in zooverre rekening moeten houden met een haar absurd voorkomende omstandigheid, dat zij zich den steun dier levenswijsheid heeft te verzekeren, zonder dat zij haar waarde begrijpt. — Maar tegenover het „meer" aan levenswijsheid bij den rijperen leeftijd, ligt vaak een „meer" in het klaar stellen en begrijpen der dingen bij de jeugd. De ouderdom heeft zijn voorzichtigheid zoover uit te strekken, dat hij met den gloeienden ijver der jeugd voorzichtig zij, en haar niet al te veel kanaliseert. —

* * *

Komt het mij aldus voor, dat een wijze ouderdom zich niet al te zeer moet terugbuigen naar een opnieuw beleven van eigen verleden, dat alleen maar een fictief of schadelijk beleven kan worden, — in één opzicht meen ik, dat de ouderdom zich tot de jeugd moet wenden. Hij moet contact met haar blijven houden. Hij moet de kameraadschap met haar nooit prijs geven. Ouderdom en jeugd hebben elkander door alle tijden heen noodig. Niet alleen omdat de ouderdom de jeugd maatschappelijk kan steunen, maar ook omdat verkeer tusschen ouderen en jongeren die complementaire werking uitoefent, welke voor een harmonischen groei der menschheid onontbeerlijk is. — Ik geloof dat de afstand tusschen ouderen en jongeren, ten minste in ons land, tegenwoordig geringer is dan vroeger. — Ik geloof dat de kameraadschap, die de plaats heeft ingenomen van

het voormalig conflict tusschen gezag en verzet, den eerbied voor den ouderdom niet heeft aangetast, maar, integendeel het onderling begrip tusschen de leeftijden heeft bevorderd. —

* * *

Hier spreek ik een groot, en in onzen tijd gevaarlijk woord uit: de eerbied voor den ouderdom. Heeft de jeugd dien eerbied dan niet opgezegd? Heeft niet van Deyssel, nu al vijftig jaren geleden, den draak gestoken met de eerbiedwaardige grijze haren zijner voorgangers, die niet door een eerbiedwaardigen geest werden gerechtvaardigd? Heeft niet een Remarque zijn op de schoolbanken geplaatste frontsoldaten aan hun meesters, die minder van de bittere werkelijkheid des levens kenden, dan zij, een gloeiend verwijt in de verwaande aangezichten laten slingeren, en heeft niet later Matzke gezegd, dat de huidige jeugd in de ideologieën van eene generatie die voos was gebleken, niet het minste vertrouwen meer had?

Ik moet hierop antwoorden, dat de ouderdom alleen recht van spreken heeft, in zooverre hij zich doet gelden in het heden, in zooverre hij als een element in het heden is opgenomen. — De ouderdom, die zich achter verlaten leuzen verschanst, heeft slechts museumwaarde. — Alleen door de schuld te erkennen, die het tegenover de jongere generaties op zich geladen heeft, kan een ouder geslacht den eerbied herwinnen, dien het bij de jeugd heeft verspeeld. — Het besef van schuld is waarschijnlijk het grootste leed, dat in een menschenziel kan branden, en de jeugd, die zich door eene meerderheid van lijden tegen den ouderdom verzet, treedt terug en buigt het hoofd, zoodra zij in de generatie die zij tegenover zich ziet, het lijden ontdekt. — Want lijden maakt onder alle omstandigheden eerbiedwaardig. —

* * *

In Nederland is het probleem van den strijd tusschen jeugd en ouderdom weinig acuut, omdat ten onzent het

oudere geslacht niet den moord der jongere generaties op zijn geweten heeft. — Integendeel kan men zeggen, dat de vorige generatie ten onzent meer heeft opgebouwd dan verwoest. Een Troelstra, een Kuyper, een Lohman zijn figuren, welker evenmaat in de politieke geschiedenis niet is weergekeerd. Een figuur als de oude Cort van der Linden draagt nog altijd den nimbus om zich heen, dat hij de jeugdige generatie niet in de hel van den oorlog heeft gesleept. Bij gebrek aan mikpunten onder de oudere generatie, is kunstzinnig Jong-Nederland bezig, elkaar te verslinden. Te lang, benauwend lang beheerschen historische situaties het Nederlandsche openbare leven. — Eerst nu, onder den invloed van de eerste, ernstige beproeving, die Nederland sedert het midden der negentiende eeuw heeft ondergaan, de oeconomische krisis, begint ons volk langzamerhand te evolueeren. — Bij gebrek aan eigenlijke nationale bedreiging, hebben de groepstegenstellingen zich hier scherper ontwikkeld dan waar ter wereld ook. — Wij hadden behoefte aan wrijvingsvlakken en brachten die aan in het midden der eigen gemeenschap. Terwijl ten onzent de *verhouding tusschen* de individuen persoonlijk gekenmerkt wordt door een breedsprakige gemoedelijkheid, die altijd opnieuw treft, wanneer men uit het buitenland terugkeert. — Daarom is het altijd weer noodig, teneinde er het leven een beetje in te houden, dat wij de „problemen" kunstmatig versterken. Nederland heeft zooveel problemen, omdat het zoo weinig heeft te doen. —

* * *

— De nationale gedachte — als algemeene, allen bezielende Idee is zoozeer aan het versterven, dat als wij niet opletten, onze zelfstandigheid aanstonds wordt bedreigd, niet door vreemd wapengeweld, maar door den geest van het eigen volk. — Sinds lang hebben wij opgehouden, eenigen invloed te doen gelden bij de bepaling van onze eigen toekomst, hoewel het lot van Nederland als integreerend deel der Europeesche gemeenschap in

de kanselarijen en in de bureaux der Generale Staven van Europa is bepaald. — Het is de vraag of wij, die ons overgeven aan een historisch, nog nimmer vertoonde, inertie ten aanzien van onze nationale taak, onze staatkundige zelfstandigheid nog langer verdienen. — Een respektabel-georganiseerde beweging als de Nederlandsche sociaal-democratie heeft de onvergeeflijke zonde op haar geweten, met een ongelooflijke hardnekkigheid ons volksbewustzijn van zijn nationale traditie te hebben afgesneden. — Ik hoorde zoowaar vertellen, dat er socialistische onderwijzers zijn, die weigeren den leerlingen de geschiedenis te vertellen van den Grooten Zwijger, die zijn have verkocht en zijn leven gaf voor dit volk [1]). Tot dergelijke schandelijke excessen komt een natie, die de opwekking harer krachten zoekt in eene aanscherping harer verdeeldheden. —

* * *

En er komt nog iets bij. Geen volk ter wereld heeft zooveel zin voor het concrete als het onze. Onze denkwijze is concreet. Wij denken op de manier van het dagelijksch leven, en dat onze literatuur een literatuur van en voor enkelen is, die op eenige uitzonderingen na, de machtige werkelijkheden, die in ons volksleven aanwezig zijn, naast zich laat liggen, en ver over de hoofden heen, haar stem in kosmische ijlten laat verklinken of, anders, zich in fluisteringen verliest over individualistische gevallen, het laat zich misschien hierdoor verklaren, dat onze volksziel de literaire verbeelding niet noodig heeft. — Begeert zij zelfherkenning, dan alstublieft niet te veel fantasie. Terwijl een heele jongere dichterschool buiten het volk om, haar ongemeene ontwikkeling doorleefde, herkende ons volk zichzelf in... Merijntje Gijzen. Neem het mijnheer de Jong maar eens kwalijk, dat hij zich de letterkundige vertegenwoordiger acht van het huidige Nederland en beweer maar eens, dat er fijnzinniger proza is geschreven in onze taal, in onzen tijd.

1) Het is niet het standpunt der meerderheid, noch van den Bond van Ned. Onderwijzers.

Hij *is* inderdaad de letterkundige vertegenwoordiger, los van elke aesthetische waardeering, want hij heeft de Nederlandsche massa's achter zich, die belang stellen in het anecdotische en lichtelijk meewarige geval. — Wie is een grooter schrijver, de man, wien de goden kransen komen aandragen op den Parnassus, of de man die precies de geestesgesteldheid van zijn volk weet te vertolken? —

* * *

Maar die zin voor het concrete, welke ons volk eigen is, vraagt naar grootere politieke en sociale activiteit, dan aan onze natie door de omstandigheden gegeven wordt. — De versplintering van ons volk, de theoretiseering en schematiseering van het leven in Nederland, die in de duizend en zooveel secte-scholen, waartegen thans zelfs aan de rechterzijde oppositie komt, zijn duizend en zooveel aanschouwelijke voorstellingen vindt, en aan den anderen kant het vadsig worden van onze natie, het te veel aan luxe en het alleen maar ontvankelijk-zijn voor stoffelijke belangen, — het is allemaal een gevolg van de omstandigheid, dat bij dat volk de motorische mogelijkheid niet evenredig is aan zijn solide gehalte. Individueel doen wij nog altijd groote dingen. Wij leggen de Zuiderzee droog, wij zijn de eerste vliegers, de eerste bouwers van de wereld. — Hetzelfde Amsterdam, waarvan het democratische gemeentebestuur zijn werkloozen zendt naar een anti-nationale betooging, heeft een stadstrots en een stads-praestatie, die voor de zeventiende eeuw niet onder doet. Het zegt wat, dat in een plan-Zuid, een moderne architecturale schoonheid wordt geschapen, evenwaardig aan wat de vaderen verrichtten in den bloeitijd der Republiek. En het zegt óók wat, dat de meest-geheide anarchist, de meest fanatieke ontwapenaar zoo chauvinistisch gestemd is, als geen andere stadsbewoner van Europa — voor de stad, die het hart is van Nederland. —

* * *

Op de individualiteit drukt geen landaard zoo den stempel als de Nederlandsche, in zijn afgrijselijke, maar ook in zijn nobele verschijningen. Men herkent den landgenoot in het buitenland op uren afstands. Men *ruikt* hem. En al is het niet altijd een aangename geur dien hij verspreidt, hij is eigen en afzonderlijk. Geen land ter wereld heeft, bij het gemis aan nationale Ideebeleving, zooveel latente nationaliteit. — Dat ervaringsfeit dwingt ons, al waren wij de lauwste Nederlanders, de nationaliteit weer zichzelf bewust te maken, haar als gemeenschap nieuwe kracht en nieuwe, de geheele gemeenschap bezielende, problemen te geven. Het Nederlandsche probleem moet in de plaats gesteld worden van de duizenden pietluttige vragen en onderscheidingen, die men tot in de gemeenteraden van onze kleinste plaatsen weerspiegeld vindt. En het Nederlandsch probleem is het probleem van de Eenheid. Het is onzin dat Nederland een dictator zou moeten hebben, of dat we ons zouden moeten laten ringelooren door een troepje fascisten. Maar het is géén onzin, dat de Nederlandsche sociaal-demokraten weer vaderlanders moeten worden, evenals hun buitenlandsche partijgenooten; het is geen onzin, dat het zich niet mag herhalen, dat de Nederlandsche Regeering historische pretenties onverdedigd laat in het hooge Noorden, terwijl ze tegelijkertijd de vlag laat strijken voor een Staat, die het eeuwfeest viert van zijn met vreemde hulp geslaagden aanval op de eenheid van den Nederlandschen stam. — Het is geen onzin dat wij, zonder bommen en zonder stikgassen onze verstervende nationale Idee kunnen redden, door aan de zijde te staan van de millioenen Nederlanders zuidelijk van onze staatkundige grens, die dagelijks lijden voor dezelfde Idee, die wij verloochenen. —

* * *

Wie het licht van de nationale gedachte werpt op de huidige Nederlandsche vraagstukken ziet heel den warwinkel van onderscheidingen anders dan wij dat in het

dagelijksch leven gewoon zijn. — Hij zal zijn waardeeringen niet richten naar de partijprogrammata. Hij zal, is hij tegenstander van nationale ontwapening, meer sympathie koesteren voor den ontwapenaar, die onvermoeid op de bres staat voor onze lands- en volkseigenheid dan voor den bewapenaar, die zijn stem gaf voor het Nederlandsch-Belgisch verdrag. — Is hij voorstander van nationale ontwapening, dan zal hij van oordeel zijn, dat dit land de wegen, die het internationale recht geeft aan elk volk, moet bewandelen om gelding te vragen voor zijn recht, en niet zich moet bepalen tot ethische fraseologie in Genève.

De nationale zaak, dat is de internationale zaak. — Als kleine volken zich niet laten gelden, beteekent dat altijd een verlies van het Recht. Als kleine volken opkomen voor hun eigenheid, dan vechten zij voor de Europeesche gedachte. Europa wil zeggen: de vereeniging van vrije landspersoonlijkheden. Vereenigd Europa, — waar wij heen moeten — beteekent: de broederschap van onderling van elkander verschillende en elk een eigen cultuurschakeering vertegenwoordigende volken, welker tradities niet in een doode, mechanische eenheid zijn vlakgestreken. —

* * *

Na deze lange uitweiding kom ik tot mijn aanvankelijke gemaakte opmerking over de taak van den levenden ouderdom in een levend heden terug. — Ik hoop dat de jeugd van heden door haar daadwerkelijken vredeszin den dreigenden oorlog verhoeden zal. Ik hoop, dat de jeugdorganisaties van vele landen en van vele richtingen elkaar zullen ontmoeten. Maar ik hoop ook, dat de ouderdom van ons werelddeel de roeping van den ouderdom zal vervullen: er zorg voor te dragen dat de oude verscheidenheid der Europeesche cultuur niet in de smeltkroes ten ondergaat. Europa is een organisme, geen mechanisme. En als, wat God geve, de oorlog eenmaal zal zijn uitgebannen, dan krijgt de nationaliteit

een nieuwe toekomst. Zij krijgt een taak als Waarde van Cultuur. —

* * *

Intusschen moet ik nog enkele dingen zeggen over de verhouding, de individueele verhouding tusschen ouderdom en jeugd. Ik meen, in de eerste plaats, dat ouderdom en jeugd elkander in dezen tijd beter kunnen begrijpen dan ooit te voren, omdat de vraagstukken zakelijker en objectiever worden gesteld. — Zoodra alle opzettelijke gezagsbegeerte aan beide kanten is uitgesloten — want ook de jeugd oefent met haar senielverklaringen vaak een ongemotiveerd gezag uit over den ouderdom — zoodra alle gezagbegeerte aan beide kanten is uitgesloten, — zoodra men aan beide kanten alleen de waarheid wil en het onbevooroordeeld onderzoek, is er een hechte basis voor wederzijdsche waardeering gelegd. — Hierbij zal de ouderdom in één opzicht eigen levenservaring moeten benutten. — Als de ouderdom één waarheid kan weten, dan is het deze, dat zij afstand moet doen van haar redelooze begeerte, zich herhaald te zien. — Reeds Goethe heeft het, als zin van den dood begrepen, dat het leven zich voortdurend nieuwe vormen wil scheppen, en inderdaad, het telkens opkomen van nieuwe variaties geeft niet alleen aan den dood, maar ook aan het leven zin. — De grootste zonde van den ouderdom tegenover de jeugd is, dat de ouderdom helaas maar al te vaak de jeugd tot een herhaling wil nopen van eigen leven en eigen werkzaamheid. Hier vinden wij een van de krachtigst sprekende voorbeelden van de stelling die ik hierboven verkondigde, dat de ouderdom door een herhaling van eigen jeugdleven te beproeven, zijn roeping in het levende leven miskent. De gezagswellust die aan den ouderdom dikwijls, en terecht, is verweten, is deze wellust der herhaling, die onzedelijk is, wijl zij de jonge persoonlijkheid tot slavernij brengt. — Tusschen Vader en Zoon is deze gezagswellust oneindig minder gevaarlijk dan tusschen leermeester en leerling. De verhouding van verzet tusschen ouders en

kinderen hangt samen met de contrasteerende eenheid van het gezinswezen, waarover ik uitvoerig heb gesproken. — Maar ieder leermeester moest verheugd zijn, wanneer hij zijn leerling tot dat zelfstandig denken heeft gebracht, dat de variatie van zijn wetenschappelijk werken mogelijk maakt. In de praktijk zien wij vaak van die verheugdheid weinig. Integendeel willen meestal leermeesters op de kleinzieligste wijze hunne leerlingen dwingen naar hun hand. — Niet altijd kweekt de sfeer van wetenschap en kunst groote zielen. —

* * *

De houding van den ouderdom, die over geringen leeftijd beschikt, terwijl hij aan de andere zijde nog vitale belangstelling kan hebben, moet deze zijn, dat hij het leven, in al zijn betrekkelijkheid ervaart, maar tegelijkertijd als essentieel weet te beschouwen, doordat hij den glans der eeuwigheid in de geringste verrichting ontdekt. Zooals er verwachting op-licht uit de jeugd, zoo schijnt er vervulling uit van den ouderdom. — De ouderdom heeft iets uit te schijnen. Dat de ouderdom ons vaak aesthetischer voorkomt tot in zijn kleine, voorzichtige verrichtingen, — het heeft beteekenis. In den ouderdom verstrakt het leven tot symbool. En wie zou niet met den dood verzoend raken, indien hij weet dat zijn laatste functie is, met dien glimlach om zijn lippen aan den einder van het leven te verrijzen, waardoor alleen het leven zijn onuitsprekelijke verklaring vindt? —

HOOFDSTUK XI

Ik geloof, dat wij op het eiland van dezen tijd vertoevend, waaromheen de Nood zijn wentelende kolken ploegt, moeten ophouden van den strijd der klassen te spreken, en beter doen, ons te doordringen van het leed der klassen. Ik ben het eens met wat Fried gezegd heeft in zijn „Ende des Kapitalismus", dat de klassenstrijd niets anders is dan een begeleidingsverschijnsel van het kapitalisme. Nu het kapitalistisch tijdperk ten einde neigt, is het waanzinnig, met het leerstuk van den klassenstrijd nog een kouter te drijven tusschen groepen, die elkander in nood evenaren. — Kan men de oude voorstelling van den klassenstrijd nog handhaven, wanneer men ziet, hoe de intellectueelen, die men eertijds onder de bevoorrechten groepeerde, volkomen zijn geproletariseerd?

* * *

Wil men van een klassenstrijd spreken, dan moet men de scheiding zien, daar waar de praktijk der West-Europeesche arbeiderspolitiek haar niet legt, ofschoon zij door haar intelligentste leiders is opgemerkt: tusschen den vierden en en vijfden stand. — De ontwikkeling der sociale beweging heeft, in wisselwerking met historische gebeurtenissen, geleid tot een betrekkelijk welvarende arbeidersklasse met dikwijls loonen, waartegen de bezoldiging der intellectueelen niet kan concurreeren, en, daartegenover, het nieuwe, onmetelijke proletariaat van de werkloozen. — Misschien lijdt dat nieuwe proletariaat meer dan het proletariaat uit de eerste ontwikkelingsfase van het kapitalisme, omdat het minder erg is te lijden door honger, dan zich een homp brood te zien

toegeworpen. — Bovendien lijdt dat nieuwe proletariaat met de gedachte in de ziel, dat de arbeidersbeweging de erkenning der persoonlijkheid zou hebben bereikt. Maar het is anders. Aan slaven-arbeid gaf men de oude wevers prijs; de werkloozen van dezen tijd laat men als kinderen spitten in den grond of als boeven slenteren over de straat.

* * *

Dit boek geeft geene oplossingen, en ik wil mij niet scharen onder de beunhazen, die eene oplossing voorwenden van het werkloozenprobleem. — Maar ik vind dat, als de Kerk een maatschappelijk geweten heeft, dat maatschappelijk geweten zich even hard rekenschap moest geven van de zedelijke misdaad, dat millioenen tot ledigheid worden gedoemd, als dat het zich verklaart voor nationale ontwapening [1]). — Wederom moet ik den drang der zinnen afleiden uit den tijd. Het is volkomen onjuist gedacht, dat wij het stellen kunnen buiten zedelijke normen, maar wie zedelijke normen stelt, moet zich begeven aan hunne verwerkelijking. Waar blijven wij met den norm van den Arbeid. Millioenen medemenschen laten een bitter hoongelach hooren, wanneer wij het woord uitspreken.

Lenigt men hun materieelen-, lenigt men hun zedelijken nood, door ze met de oude leuzen op te jagen, en ze, inplaats van ze te helpen, te laten schelden op den machteloos geworden zondebok: het Kapitalisme? — Zij willen niet nog meer haten. Zij zijn zoo moedeloos, dat zij het haten al moede zijn. Zij willen werken. En zoolang de menschheid dat werk weigert, heeft zij geen recht van spreken tegenover hen. — Het wordt tijd, dat de vereenigde bezitters, dat zijn de vier standen boven hen, met inbegrip van de bezittende, dat wil zeggen de werkende arbeidersklasse, zich gezamenlijk rekenschap geven van de moreele oplossing. Nu betalen wij op ons belastingbiljet. Wij betalen geld voor onze rust, voor

1) De quaestie wordt reeds door de Kerken overwogen.

onze betrekkelijke vreugde, voor onze zinnen, en de menschelijke persoonlijkheden die ons met heur lijden verontrusten, verdwijnen in het systeem. Wanneer er twintigduizend Amerikanen worden bedolven onder een lava-stroom, dan zeggen we: „hoe verschrikkelijk — moeder geef je me nog een kop thee?" En vijf minuten later zetten we de radio aan, om Maurice Chevalier te hooren of de uitslagen van een voetbalwedstrijd. — Maar ieder van die twintig-duizend stervende Amerikanen ziet een wereld ondergaan, en lijdt de angsten en pijnen, die over ons ieder zullen komen, wanneer eenmaal de Dood aan onze zijde staat. — En zoo praten we in onze gemeenteraden en in onze kranten over de technische oplossing van het werkloozenvraagstuk, en wij turen op statistieken, en we zeggen met gewichtige gezichten, dat we het allemaal uiterst zorgwekkend achten. Maar wie heeft er het recht, over een levensnood zijn mond open te doen, wanneer hij dien nood niet aan den lijve heeft beleefd?

* * *

Wij mogen niet langer aarzelen. Wij moeten middelen vinden om de werkloozen op te nemen in onze menschelijke gemeenschap. — Wij moeten de gelden anders aanwenden die voor de werkloozen worden beschikbaar gesteld, en wij moeten allen offeren, op andere wijze dan door het belastingbiljet. Dat is niet de eisch van den klassenstrijd, maar van den klassenvrede. Effectieve klassenvrede is noodiger dan theoretische klassenstrijd. Wij moeten in de boordevolle, naar den afgrond razende derde-klasse-coupé waarop onze samenleving lijkt, een klein beetje plaats maken voor den broeder, die óók recht van zitten heeft.

* * *

Genoeg, — de nood wast. Wij ontmoeten het werkloozenvraagstuk niet alleen op het stempelbureau, — wij ontmoeten het op ons kantoor, in onze huiskamer. De werkloosheid der intellectueelen openbaart zich niet op

de arbeidsbeurs — hoewel zich daar reeds gepromoveerden bevinden tusschen grondwerkers. — Zij openbaart zich in de honderden gezinnen, die den jongen man of de jonge vrouw steunen van de laatste resten van het vergaarde en opgeteerde kapitaal, maar die met het morgen-eitje de jonge ziel niet kunnen redden van de vertwijfeling. Zal het op den duur mogelijk zijn, onze samenleving tegen de dreigende misdaad te behoeden, wanneer het leger van menschen zich vermeerdert, dat onverschillig is voor den aard van het emplooi dat hunne drang naar daden zal vervullen, ...indien zij maar los komen uit de zinledigheid. — Waarachtig! het lijkt wel of de inkrimping der gerechten een profetische daad is, omdat in de toekomst de justitie niet meer tot ingrijpen in staat zal zijn. Trouwens, ook een vonnis lost het vraagstuk der werkloosheid niet op.

* * *

Ik geloof dat er heel weinig stemmers op de Communisten, van Moskou iets anders dan een vage voorstelling hebben. — Maar moeten wij er ons zoo over verwonderen dat al die jongeren, die op de wereld gebracht zijn, om te versmachten in uitzichtloosheid, gedachten in zich voelen rijzen, verwant aan die van Raskolnikow, dat al die jongeren gaan zeggen: „ik moet uit elkaar, welnu dan maar de wereld met mij!"

Misschien is de nood der intellectueele werkloozen nog nijpender dan die der handarbeiders, — omdat de intellectueelen veel minder de traditie van collectief lijden dragen in de ziel. Maar wij hebben, in onze dagen van overproductie, toen wij ons de weelde veroorloofden, omdat er werk genoeg te doen was aan de fabrieken, — iedereen was maar te gieten in de Universiteit — de vraagstukken waarvoor wij thans staan, noodeloos gecompliceerd gemaakt. Laten wij nooit vergeten, dat de handwerker in wezen goedaardig, het intellect in wezen wraakzuchtig is. — Evenals wij onze eigen industrieën den grond ingeboord hebben, door aan buiten-Europeesche gasten onze

fabrieksgeheimen te openbaren, en onze eigen afzetgebieden daardoor te vernietigen, evenzoo hebben wij den ondergang der orde voorbereid door onze kweek van intellect. De natuurlijke weerstanden die de primitieve mensch tegen opstand en revolutie heeft, ontbreken bij den intellectueel. Hij heeft de dialektiek, dat wil zeggen de kunst van goed-praten geleerd. — Er is geen theorie zoo dwaas, geen praktijk zoo wanstaltig of er is eene verdediging voor. En al die intellectueelen, die van de wortels hunner traditie zijn afgescheurd, — zij hebben, steunend op niets anders dan hun dialektiek en hun wanhoop, het eene, het laatste talent verworven, waarmee de revolutie verwekt wordt: het talent om de fictie te breken die de massa binnen de perken der orde houdt. De ruige massa is niet revolutionnair, zij beseft dat zelfs in de Orde, die zij als haar verdrukster voelt, iets van haar eigen leven is neergelegd. Zij heeft een traditie in eigen boezem, die zij zelfs vasthoudt als de wanhoop dreigt. Maar de intellectueel, dien wij gekweekt hebben, de intellectueel zonder behoefte aan de vervulling eener intellectueele bediening, de intellectueel die alleen gestudeerd heeft om intellectueel te zijn, de intellectueel die de schatten van ir-rationeel zielsleven die hij aanvankelijk in eigen boezem droeg, vernietigde, — hij is de verwekker van de revolutie. Hij is gericht op het Niets, het Niets dat het eenige product is van de toespitsing der persoonlijkheid op het verstand. —

* * *

Aldus komen wij tot het inzicht, dat dezelfde oorzaak, die ons den nood van het heden heeft gebracht, dien nood kan voeren tot een katastrofe. Er schijnt een sociologische wet te gelden, volgens welke iedere nieuwe maatschappelijke nood gevolgd wordt door zijn voorziening. Wanneer de bevolking grooter wordt, dan vindt de techniek de methoden uit, om de behoeften van die vermeerderde bevolking te bevredigen en de nieuwe spanningen die er ontstaan, op te lossen. — Maar de

vraag, de angstige vraag dringt zich op in dezen tijd, of die wet ook geldt, indien de methoden er eerder komen dan de behoeften. — Indien er grooter technische vaardigheid aanwezig is dan er menschelijke behoeften zijn om te vervullen, indien er meer intellect gekweekt is dan de menschheid noodig heeft, dan gaat die technische vaardigheid, dan gaat dat intellect de menschheid vernietigen. — Wij hebben te veel knappe en te weinig domme menschen. De roep om den dictator, die door de wereld weerklinkt, is eigenlijk de roep om de eenvoudige gedachte. — Ware grootheid, ware kracht doet zich kennen door eenvoud van doel-stelling en doelomschrijving.

Onze cultuur van het vernuft heeft ons van dien eenvoud beroofd. — Cultuur van het vernuft was de cultuur van de machine. — De machine is het verstaalde vernuft. De machine is het vernuft, losgemaakt van de persoonlijkheid. Zij kweekt menschen zonder vernuft en zonder persoonlijkheid. Zij kweekte een millioenenleger van menschen, die in hun arbeidstijd alleen maar handgrepen kenden en in hun vrijen tijd alleen maar passieve vermaken. — De machine is geworden het plaatsvervangende vernuft, de gedachte, die doorwerkt, los van zichzelf. — Wie onzer, zelfs al is hij in het bezit van de beste hersens, kan als hij geen studie van techniek maakte, de techniek verklaren, waarvan wij ons dagelijks gedachteloos bedienen? Deze vraag houdt in, dat velen onzer, hoewel zij toch ook natuurmenschen zijn gebleven, de aanraking met de natuur hebben verloren. — Wij doordringen niet meer alles wat wij beleven. Ons leven is nog alleen maar mogelijk krachtens de arbeidsverdeeling. —

* * *

Een gevaar was dat alles nog niet, zoolang die techniek, zij het dat wij in ver verwijderd verband leefden van de instrumenten, die ons behulpzaam zijn, nog *middel* was om ons van te bedienen. Maar wij zijn aangeland in de periode, die de techniek niet meer als middel ziet optreden, maar haar stelt als doel. — Het

levensdoel van velen, tegenwoordig, is niet, om een Hoogere Macht te dienen, is niet om den zin van het leven te doordringen of om een richtpunt voor het menschelijk leven te vinden in een ideëele wereld-orde, maar om een nog betere auto te bezitten of een nog beter radio-ontvangtoestel.

Wat wil ik hiermee zeggen? — Dat wij het vernuft hebben losgemaakt van de ir-rationeele levenswaarden, dat wij ons denken zich hebben laten ontwikkelen buiten onze persoonlijkheid. — Het intellect is een zelfstandige woekering, een gezwel geworden, dat de harmonie van ons leven uiteen splijt. —

Ik teeken dit aan, mijn oogen richtend naar het mechaniseeringsproces dat over de heele wereld zijn onstuimige vaart vertoont, maar dezelfde opmerking geldt ten aanzien van den groei der intelligentie, zooals zij zich afzonderlijk, los van haar objectiveering, in de machine doet aanschouwen. — Zooals de intellectualizeering, in de machine belichaamd, ons bij den afgrond heeft gebracht, waarvoor wij staan, zoo heeft de onrustbarende vermenigvuldiging van intellecten ons aan den vooravond gebracht der revolutie. Het intellect dat is weggerukt van de persoonlijkheid, dat blind is voor irrationeele waarden, dat zijn doel stelt in zichzelf, wordt onverschillig voor de menschelijke cultuur.

Chesterton heeft ergens gesproken over den zelfmoord der gedachte. De periode van dien zelfmoord beleven wij.

Men kan erover klagen, dat heel de aarde één groot net van asfaltwegen is geworden, bereden door de auto's die Dodsworth vervaardigt in Sinclair Lewis' roman, met op de kruispunten de Carlton-hotels van éénzelfde wereld-combinatie. Men kan erover klagen, dat van de Natuur, de groote bezielende factor van ons leven, op den duur nog alleen maar de sterrenhemel overblijft. Maar al die klachten laten na, de ééne, centrale oorzaak te noemen van ons wee: dat wij geen matiging hebben gekend ten aanzien van ons intellect, dat wij de diepere wijsheid hebben gemist, om spaarzaam te zijn, met het vermogen, dat ons boven de dieren geschonken is. —

Hoezeer de menschheid aan de alles verwoestende Intelligentie is prijsgegeven, kan blijken uit de vernietiging der psyche van den boer. — Hier, in den landbouw had men nog een, alle ontwikkeling van zeden en theorieën tartende irrationaliteit. Hier had men nog een stand, die, door de eeuwen heen zichzelf gelijk bleef, en de noodige stikstof leverde aan de wereld-psyche, die door te veel zuurstof werd verteerd. — De mechanisatie en rationalisatie van den landbouw, doet dat laatste bolwerk verloren gaan. —

* * *

Hoe is dit te rijmen met wat ik, eerder in dit boek verklaarde? — Hoe is het te rijmen met mijne opvatting, dat de vooruitgang van de techniek, de radio die in de huiskamer komt, de gezins-auto, die de familie bijeenhoudt, de voortschrijdende mechanisatie van den menschelijken *geest* kan tegenhouden? In het bestaan van deze controvers zie ik de vingerwijzing naar eene oplossing. Indien de techniek op een bepaald punt zichzelf weerspreekt, indien zij haar doel te buiten gaat om de menschelijke psyche te vernietigen, dan moeten wij dat moment aanvatten, om onze ziel te redden. — Telkens wanneer de techniek de decentraliseering van het leven teweeg brengt, moeten wij de voordeelen daarvan: de kleinere groepsvorming, de bezinning der individualiteit, die zij ons over laat, aanvatten. Om duidelijker te zijn: als door de radio het gezin bijeenblijft, dan moeten wij niet zeggen: „de techniek gaat vooruit!," maar: „het gezin blijft bijeen," en wij moeten het omroep-instituut ontwikkelen tot een gezins-instituut, en niet, zooals het thans veelal is, tot een verlengstuk van het cabaret in het gezin. De radio oefent geen ideëelen en gezins-opbouwenden invloed, indien men uitsluitend luistert naar den fox-trott en een klassiek of modern muziek-stuk, een voordracht, een rede, „den hals omdraait". De rolprent, door moderne vindingen en kunstzinnige regie tot een nieuwe kunst verheven, moet in dien vorm onze aandacht hebben, maar wij moeten ons afwenden van de

sensationeele filmen, waarheen ons modern verlangen ons trekt. —

En hier kom ik terug op de taak, die de ouderdom heeft in onzen tijd. Datgene wat oud is in ons, behoort te temperen wat ons in dit moderne leven, in razende vaart te pakken neemt. — En het feit, dat het nieuwe ons verbijstert, neemt niet weg, dat er in dit oude Europa nog een flink stuk traditie leeft. — Traditie, die niet afgezonderd moet worden uit het leven van den tijd, maar die in nieuwe vormen in het leven van den tijd moet worden opgenomen. —

* * *

Mijn lezers ontwaren uit wat ik zoo juist gezegd heb, dat ik niet al te doctrinair wil zijn in mijn kijk op de tijdsverschijnselen, maar ik zou toch onbehoorlijk mijn plicht vervullen, indien ik thans mijn grondgedachte niet wederom opvatte. Die grondgedachte is dan, dat wij aan een overmaat van intelligentie kapot gaan. Die grondgedachte is, dat wij thans niet de rationaliteit, maar de irrationaliteit noodig hebben, om opnieuw adem te scheppen.

Onze beschaving die eerst door de ontwikkeling van het verstand, door *het algemeen-geldig worden* van verstandelijke waarden, is opgebouwd, en daarna door dat verstand grondig is vernietigd, heeft het irrationeele niet verloren. Het irrationeele, datgene wat behoort tot het Geloof, de Overtuiging, het gevoelsleven, behoort evenzeer, misschien meer nog, tot onze algemeene menschelijkheid dan het eenzijdig ontwikkeld verstand. Dat alles is latent blijven leven en het wreekt zich nu in een ziekelijken drang. Het sentiment gaat zich wreken over zijn knechting door het vernuft. — Het gaat zich wreken, door ons in dezen staalharden tijd van nieuwe zakelijkheid te doen vluchten in romantiek en zinnenlust. In romantiek — wat is de vlucht naar de bioscoop en den detective-roman anders dan romantiek? Wat is onze ziekelijke belangstelling voor de criminologie, die zich niet alleen uitspreekt in de belangstelling voor de recht-

bankverslagen der couranten met hun vlammende koppen, maar ook in de uitmiddelpuntige motieven der huidige literatuur, — wat is het alles anders dan romantiek? Een vooze romantiek, die in de broedplaatsen der werkloosheid haar nieuwe sappen stooft.

* * *

Hier werkt de ouderdom van onze menschheid zooals de neiging van den senielen grijsaard, die in het teruggrijpen naar jeugdsensaties en jeugdvermaken wil veroveren wat hij nimmer veroveren kan: de tweede beleving van hetgeen onherroepelijk voorbij is gegaan. — Indien ons aloude gevoelsleven eens andere wegen koos. Indien het zijn intuïtie eens bezigde om continuïteit te verleenen aan oude waarden, gereed gemaakt voor het nieuwe bestel? Wie met mij gelooft, dat wij ons bevinden op een moment van kentering der wereld-historie, moet tot de overtuiging komen, dat er maar twee wegen zijn: de ondergang of de aansluiting bij andere levensvormen en overtuigingen, dan die hun functie thans in de geschiedenis hebben verricht. Om één enkel sprekend voorbeeld te noemen: de parlementaire gedachte in den vorm van individueel-kiesrecht en partij-vertegenwoordiging heeft haar tijd gehad. De eenheid van het volk zal niet meer in de parlementaire fictie worden opgebouwd, maar van de gedachte der volks-eenheid uit, zal het volk in zijn groepen en geledingen zijn weerspiegeling moeten vinden in een organisch parlement. Ook de verhouding tusschen de klassen, zooals zij van arbeiders- èn werkgeverszijde tot dusver geregeld werd, zal plaats moeten maken voor een organische verhouding, die niet de tegenstelling, maar alleen de samenwerking kent. Overal moeten de tegenstellingen worden opgeheven, die door politieke doctrine of oeconomische bedrijfsinrichting in de wereld kwamen. Nergens opklimmen tòt, maar overal uitgaan van de eenheid, die zich in de natuurlijke volksgeledingen wederom onderscheidt.

* * *

Intusschen heb ik nog één ding op het hart: het opdrijven en het vermenigvuldigen der intellectualiteit heeft ook de kweekplaatsen van het intellect: de universiteiten vergiftigd. — Ook hier een afstand doen van traditie ten bate van een roekelooze jacht op veelheid van kennis en specialiseering van wetenschap. — Het factisch kennen treedt in de plaats van het begripsmatig kennen. Het experiment vervangt in sommige wetenschappen al te zeer de methode. En zijn colleges, die, met goed-gekleede, welriekende en aanlokkelijke jonge vrouwen gevuld, geheel het karakter dragen van volksuniversiteiten. — De Academie heeft aan waardigheid ingeboet. — Zij moge nog altijd de draagster zijn van het wetenschappelijk onderzoek, — zij is met haar niet meer te tellen hoeveelheid van bijzondere en onbijzondere professoren, die elkander niet meer kennen, met haar zich voor de poorten van de college-zaal verdringende studentenstoeten, eerder een warenhuis van vakken en menigten geworden, dan een om zijn stille wijsheid en strakheid geëerd Instituut. Sinds lang is het contact tusschen de meeste hoogleeraren en studenten verloren gegaan, sedert vele hooggeleerden reizende redenaars, redacteuren, kamerleden en volksuniversiteitsdocenten zijn geworden, en het repetitorendom bloeit. —

De Universiteit, die naar de grondgedachte der wijsbegeerte, welke een systeem van wetenschappen wil bouwen, moest zijn ingericht, heeft alle systematiek in haren opzet verloren, en de doctorsbul daalt in waarde sedert, ondanks een scherp selectieproces, een veel te groot aantal gepromoveerden door de mazen van de zeef heen komt, en bovendien bijna iedereen doctor honoris causa kan worden.

Ik weet het, ik ga te ver, ik parodieer, — maar wie, die het ernstig met de wetenschap meent, ziet in deze boutade niet een kern van waarheid?

* * *

Zoodra de ambachtslieden weer ambachtslieden zijn

geworden, zoodra het handwerk opnieuw een kunstwerk wordt, zoodra de intelligentie zich zoo verspreid zal hebben door de wereld en de berooide intellectueelen zooveel honger zullen hebben geleden, dat zij hun intellectueelendom niet meer als een maatschappelijk voordeel zullen erkennen, — zal de tijd dagen voor het herstel der Universiteit in haar aloude waardigheid. Maar ook hier gaat de weg door een dal van tranen. —

HOOFDSTUK XII

Ik kom aan het einde van mijn langademige ontboezeming. En ik bekijk het patroon, waarop ik dit boek heb geborduurd. — Mijn uitgangspunt was de nieuwe zakelijkheid, de ondergang der ideologie. — Dat was, wat mij bezig hield. — Daartegenover stond hetgeen de wereld bezig houdt, het uit zijn verholenheid naar voren gerukte vraagstuk van huwelijk en sexe. —

Indien niet vanzelf, in dezen tijd van collectiviteitsdrang, de persoonlijke gedachten als door een maalstroom zouden gezogen worden naar hetgeen de publieke belangstelling heeft, dan zou ik toch den drang der zinnen, die alle eeuwen kenmerkt, maar waarover tegenwoordig zooveel gesproken wordt, omdat men hem blijkbaar tegenwoordig zooveel pijnlijker gevoelt, met de moderne zakelijkheid en het sterven der ideologie hebben in verband gebracht. — Want de obsessie der sexe, die ons duidelijk wordt, wanneer wij zien hoe literatuur en wetenschap een wedstrijd houden, om commentaren te leveren bij dat tijdsverschijnsel, noopt tot de vraag, waarom een zoo zakelijke tijd als de onze, zich verstrikt in zooveel problematiek. En noopt vervolgens tot de vraag, hoe het komt, dat andere perioden, die zooveel omslachtiger waren in heur levensvormen, zooveel zakelijker, zooveel eenvoudiger waren in heur ziel.

Is onze eenvoud, is onze afkeer van frases en ceremonieel niet een gevolg van een zóó uiterst ingewikkelde omslachtigheid, dat wij ons de uiterlijke gecompliceerdheid van levensvormen moeten ontzeggen, omdat wij anders de spanning niet kunnen dragen, die achter onzen eenvoud ligt? — De drang der zinnen is de drang der natuur, en ik zie het zoo, dat men thans vrijheid, ont-

plooiïng en ontbinding van dien natuurdrang eischt naar alle kanten, omdat men het anders in het strakke harnas onzer levens-doelmatigheid en levensconcentratie niet houden kan. — Nu er nergens een uitweg meer is voor een uitbotting onzer menschelijkheid, buiten de bedrijfstechnische en psycho-technische methoden, laat ons dan, zoo denkt men, tenminste volkomen vrijheid geven aan den sterken natuurdrang der Sexualiteit. —

* * *

Ik keer niet alleen in mijne laatste bladzijden tot de eerste terug uit overwegingen van letterkundige conceptie, ik doe het ook, omdat ik mijn lezer rekenschap wil afleggen van den titel van mijn boek, dat over den drang der zinnen in onzen tijd zegt te handelen, maar behalve aan het sexueele vraagstuk in zijn verschillende geledingen, aandacht te wijden, ook beschouwingen geeft over vele andere tijdsvragen, die zich tot de sexualiteit bevinden in een verwijderd verband. Ik bleef mijn boek betitelen als een geschrift, dat over den zinnendrang ontboezemingen geeft, omdat, naar mijn inzien, al die andere vraagstukken tot het vraagstuk van den zinnendrang zijn te herleiden. Want, inderdaad, de zinnendrang is van ons huidige leven het Centraal motief.

Waarom? — Omdat de zinnen terstond hun aanval wagen, wanneer de persoonlijkheid ontbonden wordt. „Bezeten" wordt men, zoodra men is getreden uit zichzelf. En de huidige menschheid wordt bezeten door de vraatzucht der zinnen, omdat zij haar „eigenheid" heeft verlaten.

Een averechtsch begrip van de Delphische orakelspreuk heeft de ziel der menschheid vernietigd. Wij zijn ondergegaan, niet door een te weinig, maar door een te veel aan zelfkennis. Wij hebben de psychologie in de plaats gesteld van de Idee, wij hebben de zelfontleding in de plaats gesteld van den brandenden God. — Ons denken is als een boor geweest en niet als een spiegel. Wij hebben die eene waarheid verzuimd te begrijpen, dat wij onkundig zullen blijven omtrent het wezen van eigen

bewustzijn, wij hebben onszelf op de snijtafel gelegd en gemaakt tot object. —

* * *

Het is duidelijk, dat andere menschen in andere tijden voor gelijksoortige verwikkelingen hebben gestaan als wij. — Het is duidelijk, dat de erotiek haar strikken niet minder om de harten der menschen heeft geslagen in de zeventiende eeuw dan in de twintigste. Er is altijd overspel geweest en er is altijd hunkering geweest naar de oogen van een laat gevonden geliefde, terwijl men ging naast de legale vrouw. — Maar vroeger hadden de menschen de problemen in eigen binnenste nog niet zoo ontdekt, en zij gevoelden zich minder tragisch en volgden de Wet. Een enkele diepe noodkreet verneemt men tusschen een psychisch evenwichtiger aan ons verschijnend verleden, maar wetenschap en statistiek en sociale propaganda maakten er zich niet meester van. —

* * *

Wij hebben de Persoonlijkheid verloren. De Persoonlijkheid, die een Idee is, en geen ervaringsfeit. Wij hebben het on-zegbare verloren, dat uit menschenoogen schijnen kan. En toen de Persoonlijkheid geweken was, zijn wij den mensch gaan rationaliseeren. Het mysterie der Liefde is al verdwenen, zoodra men in de boeken en in de couranten, in de collegezalen en na den bridgeavond allemaal aan het praten is over sexualiteit. Vroeger, in de romantische periode had men het over liefde, over minnarij, desnoods over lust of over zonde. Maar heden praat men over sexualiteit, zooals men praat over electriciteit. En wordt het intiemste leven, dat er tusschen menschen, ook in onwettige verhoudingen bestaat, aldus losgemaakt van den mensch, dan gaat men de nieuw-ontdekte levens-stof distribueeren en zijn wij terecht gekomen in een wereldbordeel, zonder de helsche grootheid, die het bordeel kenmerkte, toen nog

de Zonde bestond, en niet alles wat van den mensch was, werd herleid tot physieke functies en psychische affecten.

Wanneer men staart in deze ontwikkeling, dan wordt men met een onbedwingbaar afgrijzen vervuld. Onze dagen brengen het Tragische op een kaart-register, zij organiseeren het Verhevene, zij construeeren het Geluk. In de Vereenigde Staten maken de kerken al op dezelfde manier reclame als de warenhuizen! —

* * *

Wie mij tot dusver gevolgd heeft, begrijpt mijn conclusie. Hij begrijpt, dat ik over het sexueele vraagstuk, over het pro- of contra-Wibaut nu niet meer debatteeren kan. Het huidig huwelijk, de praktijken, waarin de nieuwe leerstellingen, buiten de bedoelingen harer verkondigers *moeten* ontaarden, dat n.l. de drang der zinnen niet langer een drang is van den hartstochtelijken, lievenden en lijdenden mensch, maar een in werking brengen van de Genots-spier onder het Patronaat der Sanitas-winkels, — ik kan er niet over debatteeren. Ik kan alleen maar uitroepen wat mij vervult, en ik kan mij alleen laten uitkafferen door allen, die meenen, dat mijn boutaden oppervlakkig zijn of conservatief.

Wie mij gevolgd heeft, begrijpt ook, dat ik dáárom niet meer over het sexueele vraagstuk debatteeren kan, omdat ik het niet meer zie in zijn afzonderlijkheid, maar als een deel van een Geheel, als de werking van een natuurdrift, voor welke een volkomen bandeloosheid gevraagd wordt in een overmatig ver-intellectualiseerden tijd.

Blinde natuurdrang en intellectueele versplintering en verstarring, ik zie beiden in samenhang en ik geloof dat de wereld niet gered kan worden uit de euvelen van beider samenwerking, noch door den vrijdom, dien de nieuwlichters willen geven, noch door de roede en de gehechtheid aan de Conventie van hen, die de nieuwlichters te lijf gaan.

Wanneer de persoonlijkheid, wanneer de ziel niet herleeft, dan zie ik geen heil. —

* * *

Zal zij herleven? Ik zie in het verlangen naar primitief-zijn, dat de nieuwe zakelijken prediken, eene aanwijzing. — Ik vind het merkwaardig, dat de nieuwe zakelijken, zij die de Theorie volkomen overboord werpen, gaan trachten zich te rechtvaardigen. Ik vind het belangrijk, dat Frank Matzke, een gevoelloozen schijn voorstaat, alleen om te komen tot een zuivering van het gevoel. Hier wordt het gevoel tenminste verdedigd, en niet ontleed. Het is zooiets als een zuivering, voordat men den tempel van het nieuwe leven binnentreedt. Er ligt in de eenvoudige levens-allure, die de nieuwe zakelijkheid preekt, onmiskenbaar een verlangen naar het primitieve. —

* * *

Maar het primitieve is niet meer het eenvoudige. Het primitieve is het omslachtige. Zoodra wij tot de primitiviteit teruggekeerd zijn, zullen wij weer omwegen hebben in onze levensvormen, maar er zal weer directheid en eenvoud wonen in onze ziel. De psyche zal wederom domineeren over het vernuft; wederom zal de poort geopend worden, die „Verwondering" heet.

De groote, zedelijke waarde, waarop onze tijd zich beroept, tegenover het verwijt der ontluistering, is haar Waarheidszin. Ik geloof, dat het moeilijk zal wezen voor de komende cultuur, om dien waarheidszin wederom te vervalschen. Bij al onze innerlijke armoede, verlangen wij niet naar de Schijnheiligheid terug. —

* * *

Ook een toekomst, die tot inkeer geraakt, zal de strakke en waarachtige levenshouding niet opgeven, welke de nieuwe zakelijkheid eischt. — Maar die zakelijkheid van gebaar zal dieper innerlijkheid kunnen omsluiten dan de technische hoogconjunctuur te aanschou-

wen gaf. — Wanneer de nood blijft stijgen en ons maant tot een soberheid, tot een genotsverzaking, waarvan wij nu nog nauwelijks kunnen droomen, al staat zij vlak voor de deur, dan zal er aan de techniek een andere taak zijn beschoren, dan zij tot dusver verrichtte. — Zij zal ons moeten helpen in den nood. Zij zal de komende versobering mogelijk moeten maken, zonder dat het leven er aan te gronde gaat. — Zij zal moeten concentreeren inplaats van te specializeeren en wellicht wordt het haar ten doel gesteld om een omslachtigheid te bedenken, die de menschelijke arbeidskracht weer inschakelt in het productie-proces. Reeds thans zitten de wetenschappelijke beoefenaars der bedrijfsleer te peinzen over organisatorische systemen, waardoor meer, inplaats van minder arbeiders worden te werk gesteld. — De nood zal waarschijnlijk veel eerder komen dan zijn oplossing. — De heerschappij van het absurde, van het volmaakt irrationeele is in geen enkele periode der geschiedenis afwezig geweest, en telkens grijpt wat ons waanzinnig lijkt in, op een oogenblik, waarin de menschelijke geest meent zich volkomen tegen de fataliteit te hebben beveiligd. De oorlog komt na een hoogconjunctuur, de malaise beëindigt een tijdperk van koortsige productie. — Dèzen omweg kunnen wij nog niet ontgaan. De nood, het leed, de ellende zullen dus de oplossing voorafgaan, zijn bezig met hun hard bedrijf. — Maar als er hoe langer zoo minder behoefte komt aan waren en hoe langer zoo meer behoefte aan menschen, die waren moeten vervaardigen om tegen den ondergang te worden behoed, dan rijst voor de techniek een nieuw, een ander probleem: een probleem dat is gelegen in een ander werk, dan waarop zij tot dusver werkte. —

* * *

De techniek heeft dan niet langer tot taak, behoeften te kweeken, maar behoeften te lenigen. Zij keert tot hare aanvankelijke bestemming terug. Ik vrees, onder de omstandigheden waarin wij leven, het ernstigste voor onze cultuur. Nòg hoeven wij onze scholen niet te

sluiten, nòg is het mogelijk, dat onze groote steden orchesten onderhouden, die, op kunstmatige wijze gefinancierd, voorzien in de artistieke behoeften van een klein deel heurer bevolkingen. — Maar dat alles gaat eindigen. Men kan zich niet voorstellen van welke dierbaar-gekoesterde cultuurwaarden, van welke modieuse instituten wij afstand zullen moeten doen. — Is er te duchten, dat onze maatschappij daardoor vergroft, dat zij zal worden prijsgegeven aan den ondermensch? Ik geloof het niet. Ik ben geneigd te meenen, dat de intellectueele verarming volstrekt niet behoeft te leiden tot een verarming van waarlijk geestelijk leven. — Integendeel, de geest zal weer vleugelen krijgen als hij bevrijd wordt uit de gepolitoerde vogelkooi van het moderne intellectualisme. Nooit kwam er een nieuwe wereld dan uit den nood. — Omdat de nood leert bidden. —

AANHANGSEL

over: Moderne Jeugd en onze verhouding tot haar.

Bij al onze beschouwingen over moderne jeugd en hare bandeloosheid, zullen wij ons tegen eenzijdigheid moeten behoeden. Indien wij ons er tegen verzetten, dat zij tot praktijken komt, bij voorbeeld in hare sexueele verhoudingen, waarvan onze vaderen òns wilden terughouden, dan mogen wij niet vergeten, dat zij tot geen andere daden komt, dan de consequenties van de opstandige gedachte, die wij in onze jeugd hebben bedreven. — De meeste opvoedkundige daden komen in strijd met opvoedkundige inzichten. De beste paedagoog komt in zijn levenspraktijk voor feiten te staan, die de reactie vergen van een instinctieve daad. Wat zal de arme paedogoog beginnen, die zoo juist de psychologie der ongehoorzaamheid aan het bestudeeren is, wanneer opeens zijn opgeschoten jongen hem komt storen in zijn studie en hem brutaliseert? Hij zal zich evenmin de wijze voorschriften kunnen te binnen brengen die hij zooeven heeft overwogen, als een leerling van de H.B.S. zich zijn les te binnen brengt, wanneer hij voor het bord een wiskundige stelling moet bewijzen en hij zenuwachtig wordt, omdat de klas hem uit lacht achter zijn rug. Onze arme paedogoog zal moeten handelen. En hij zal handelen, radicaal. Hij zal òf den brutaliseerenden zoon een pak voor zijn broek geven, of hij zal, volgens de uiterste consequenties der tegengestelde methode, zich laten brutaliseeren. Dat de strenge conclusie zijn (later wellicht berouwde) daad zal richten is het waarschijnlijkste. Niet alleen omdat zij de eenvoudigste oplossing geeft, maar ook omdat de onbewuste associatie een steun ver-

leent, welke de wetenschappelijke overweging onthoudt. Ook zij, die het beter weten, zullen in hun kinderen zichzelf zien en in zichzelf hun ouders. — En in zekeren zin is die opvatting juist. In zooverre kinderen opstandig zijn, vertegenwoordigen zij de voortzetting van den versmoorden opstand, waarin wij tegenover onze ouders leefden, in zooverre wij dempers zijn van de opstandigheid, vertegenwoordigen wij, al onze inzichten ten spijt, onze ouders. Eene vrouw met een voortreffelijk intellect, zeide eens tot mij: de openbare meening is de meening der groote geesten van gisteren. — De „geest des tijds", die de openbare meening der jeugd is, vertegenwoordigt de psyche van het levend verzet van gisteren, van ons dus.

Op deze wijze, als revolutionnaire gestalte, is ons kind een wezenlijke voortzetting van ons. Wat bij ons meening was, na te streven doel, is bij hem daad. —

* * *

En wat was bij ons, menschen van veertig en vijftig, anno 1933, toen wij jong waren, doel? — Ons doel was: de vrijmaking der persoonlijkheid van het conventioneel inzicht en de conventioneele wet. Heel de vooroorlogsche geestelijke beweging, met den Nieuwen Gids tot aanvangspunt, was een beweging ter bevrijding van het maatschappelijke, was een losmaken van den mensch uit de kudde. Voor die losmaking hebben wij gevochten: de jeugd van thans verricht haar. En nu wij, op onze beurt grijs en kaal aan het worden zijn, nu deinzen wij terug voor het levende beeld van hetgeen wijzelf hebben gewild. Bevrijding. Bevrijding van den geest uit den sleur der overleveringen, uit de ziellooze conventie der predikanten. Maar bevrijding, dus ook van de zinnen, uit het Calvinistisch vooroordeel. Goed, zegt de jeugd, maar wij maken er ons niet warm over, wij *doen*. Wij leven ons zinnenleven uit en wij storen ons aan niets, wij begrijpen alleen niet, waarover gij U warm maakt.

En wanneer zij een beroep doen op onze eigen

theorieën van vroeger, dan staan wij machteloos, dan bevinden wij ons tegenover hen in deze positie; dat wij hun de zelfstandigheid moeten geven, die wij voor onszelf hebben opgeëischt, maar niet in de consequentie hebben aangedurfd. Zij staan sterk tegenover ons, want *zij* vertegenwoordigen een positief inzicht, *wij* de wankeling. Omdat zij gevolgtrekkingen kunnen maken, die wij niet dorsten te verwezenlijken en al wat positief is, heeft een voorsprong op al wat weifelt.

Waarmee bevechten wij de jeugd? Met conventies, die niet meer aan de orde zijn. Met de conventies, die wij zelf hebben uitgehold en die het eenige, atavistische wapen zijn tegenover een jeugd, die wij zelf hebben ondermijnd. —

* * *

Hier vertoont zich de noodlottige bestemming van het geslacht, dat zich tusschen den thans heenstervenden ouderdom bevindt en de thans nieuw opgroeiende generatie. Dat geslacht is een scharnier tusschen de tijden. Het is opgestormd tegen de zelfvoldane cultuur van het einde der negentiende eeuw; het botst aan tegen de nieuwe cultuur, waarop een nieuw geslacht zich voorbereidt. Het schijnt door de Geschiedenis te worden vergeten het is vereenzaamd en het moest weten, dat het vereenzamen zou, omdat het de eenzaamheid vertegenwoordigt. Het individualistische geslacht is *als geslacht,* als collectiviteit verindividualiseerd, het heeft gestreefd naar de opheffing en heeft ook opgeheven en ontbonden. Het heeft als speculatief geslacht aan de jongere generatie weinig meer te vertellen, want wie speculeert, wie twijfelt, vindt nooit de machtwoorden, die een collectiviteit noodig heeft. —

En nu zien wij iets eigenaardigs gebeuren, waarvan ik even, geleidelijk de ontwikkeling zal trachten te schetsen.

Onlangs had ik bezoek van een jongen vriend, een zeer jongen man, van een en twintig, die middenin de

jeugdbewegingen staat, en die op het gymnasium al, een haantje de voorste was.

Ik sprak tot hem over „opstandige jeugd" en hij zag mij met groote verwondering aan. Opstandige jeugd? Wij zijn in het geheel niet opstandig. Ik sprak over krisis, over ontwrichting, — maar hij zette heele groote, verbaasde oogen. — En zei toen, kort en goed: wij, jongeren van na den oorlog, wij beleven geen krisis, we zijn niet ontwricht. Wij weten ons heel rustig en zelfverzekerd te midden van wat men den baaierd der tijden noemt. — Gij schrijft ons problemen toe, maar wij hebben geen problemen, gij ziet ons als wanhopigen, maar wij kennen de wanhoop niet. Gij stelt vast, dat wij leven zonder perspectief, ja, Uw generatie weigert ons den arbeid, maar wij zullen parmantig het leven leven, dat men ons te leven geeft. —

Ik merkte op, dat het jonge geslacht van tegenwoordig den steun mist van een evenwichtige samenleving met hiërarchische waarden, die, toen wij ouderenden jong waren, als een macht achter òns leven stond. — Maar hij antwoordde, dat de jongeren van nu, dien steun heelemaal niet noodig hebben. — Waarom niet? Het bescheid was eenvoudig: „wij hebben elkaer!" —

In die drie woorden ligt de oplossing van een probleem, dat niet de jongeren, maar dat ons, ouderen, kwelt. — Dàt konden wij niet zeggen. wij hebben elkaer. Wij zeiden: wij hebben ons zelf. — En wat er ooit aan kameraadschap geweest is, in de tijden van die algemeene emancipatie van geest en zinnenleven, die zich in het laatst der negentiende en in het begin der twintigste eeuw voltrok, dat is uiteengevallen, dat heeft zich vernietigd in onderlinge bestrijding. Wie herinnert zich niet het onderling gekrakeel der leiders van de Nieuwe Gids-beweging, het individualisme uit den eersten tijd van het socialisme, waarvan men in Troelstra's „Gedenkschriften" de bittere registreering vindt?

Tegenwoordig gaat men samen. Nu weet ik wel dat men ook dàt verschijnsel met een korreltje zout moet

opvatten, dat de fascistische jeugdbonden zich in bijna evenveel bewegingen splitsen als er leden zijn en dat de jongere letterkundige kritici elkander duurzaam vernietigen, — maar het zijn uitzonderingen op den algemeenen collectiviteitszin, die in de jeugd van heden leeft.

In deze veranderende richting van het leven ligt de oorsprong van hetgeen wij noemen de opstandigheid der jeugd, of het conflict tusschen jeugd en ouderdom. —

* * *

De jeugd wil iets anders dan wij, evenals wij iets anders wilden dan het vorige geslacht. Opstandig is zij niet. Integendeel, men kan zeggen, dat zij bezig is met een opstandigheid tegen de Opstandigheid. Haar streven gaat dwars tegen de persoonlijkheidsgedachte in, die wij vertegenwoordigen.

„Elke maatschappij, kerk of organisatie," — zoo schrijft Carry van Bruggen in haar „Promotheus" — „heeft twee groepen van vijanden; de rechtvaardigen en de wijzen — voor zoover de kunst aan wijsheid en rechtvaardigheid uiting geeft, is ook zij de vijand van de maatschappij. — Want de wijsheid, de rechtvaardigheid, streeft naar de Eenheid, naar de opheffing, de maatschappij streeft naar de gesteldheid, naar het behoud." — Dat streven naar de gesteldheid, naar het behoud, is in kiem aanwezig in de jongeren van tegenwoordig. Er is een nieuwe tucht aan het groeien, er is een bereidheid zich te onderwerpen aan uniforme regelen. Er is een aanbidding van het getal. — Het kampfeest is niet geslaagd, zei mij onlangs een jong meisje. Er waren maar vijf en twintig en er werden er zeshonderd verwacht. —

Een enkele blik op het bonte geheel der wereld om ons heen, leert U meer omtrent wat er groeit, dan vele boeken. Ik vraag Uw aandacht voor de geschiedenis van het hoofddeksel. In de oude tijden, een jaar of twintig geleden, droeg iedere jongen een pet of een muts, of een hoed, al naar gelang zijn neiging het hem voorschreef. —

Daarna is de periode gekomen van het bloote hoofd.

Het bloote hoofd is een verdere doorwerking van het individualisme. Hoe kan men persoonlijker houding aannemen ten aanzien van het hoofddeksel, dan wanneer men zijn eigen hoofd en niets anders door de wereld draagt?

Maar nu zijn daar opeens de uniformpetten gekomen, en de jeugd, jongens en meisjes al te gader, — vliegt er op aan. — Er is een ware hartstocht voor de schooluniformpet uit de lucht komen vallen, militairistische en hiërarchische instelling want het klasse-cijfer kondigt zich aan op het kleurige hoofdtooisel, als een aantal luitenants-sterren.

Hoe zou de ondernemende pettenfabrikant, die deze nieuwigheid bedacht, zooveel succes hebben gehad, wanneer de zin voor het uniforme niet lag in den tijd? —

* * *

Inderdaad: de zin voor het uniforme, het kuddeinstinct, is machtig bij de jongere generatie. Er is een ware hartstocht, een jonge, levende hartstocht in de wereld, om het persoonlijke te vernietigen. Het persoonlijke met al zijn bezwaren, met al zijn duisternissen, met al zijn boeiende, maar soms haast niet te verdragen worsteling, met zijn nooit te verwerven zekerheid, omdat aan den twijfel altijd de vrije toegang wordt gelaten in den menschelijken geest, met zijn hypothesen en ideologieën, waarvoor men, — zoo redeneert de jeugd van tegenwoordig — geen dubbeltje levensgeluk koopt.

De Sovjet-republiek en het fascistisch Italië berusten beide op reëele instincten. Men maakt den nieuwen mensch tot een functie van den Staat. Hij *wil* niet anders. Hij *wil* functioneeren. — Hij wil, in zooverre hij maatschappelijke wezen is, slaaf zijn. In dat slaaf-zijn vindt hij zijn maatschappelijke bestendiging. Om slaaf te zijn, behoeft men niet te groeien boven zichzelf uit, heeft men niet meer te doen, dan de vermogens in werking te stellen, waarvoor men is opgebouwd.

Ik heb den indruk, dat men moe is van revolutionnaire gezindheid, dat men moe is van geestelijk leven, en dat

het de zin voor het stellige, voor het geordende, voor het opnieuw conventioneele is, die de modernste menschheid stuwt. —

* * *

Deze beschouwing, die het oog opent voor de werkelijkheid, vindt die werkelijkheid in tegenstelling tot alles wat in dit boek wordt gewenscht en gehoopt. Want wanneer iemand, die stamt uit het individualisme en die zweert bij de persoonlijkheid, bij het zien van de werkelijkheid moet ervaren, dat tegen het collectivisme geen weerstand baat, dan weet hij, dat hij zijn eigen doodvonnis moet teekenen. En het is waarschijnlijk een bewijs voor de levenskracht mijner stervende generatie, dat zij het afsterven harer cultuur zoo hevig gevoelt. — Nòg is de persoonlijkheidscultuur, hier in het Westen zoo taai, dat zij door sterke minderheden wordt begrepen, dat zij eene reeks van maatschappelijke opvattingen kan beïnvloeden. Zie naar de wonderlijke paradox, die het onderwijs aan ons vertoont! Er is een machtige strooming naar individualiseering van het onderwijs, gedurende de periode, waarin men de leerlingenschaal omhoog duwt. De prachtigste proefnemingen op het terrein van het persoonlijk onderwijs gaan gepaard met een afdanken van onderwijzers en eene onverbiddelijke collectiveering. — Een sprekend voorbeeld van de branding der tijden.

Hoe is de verhouding tusschen het heengaande en het komende geslacht? Zij gelijkt op de verhouding tusschen twee groepen van menschen in een slecht verwarmde zaal. De eene groep heeft krachtig stroomend bloed, en zegt dat er voldoende warmte heerscht. De andere groep zegt dat het koud is, en zet de kragen op. Zij kunnen elkander nimmer begrijpen. Zoo zullen het ouderende geslacht, dat beweert: „het leven is ingewikkeld", en het jongere geslacht, dat zegt: „het leven is eenvoudig", elkaar nimmer kunnen begrijpen. — Ouderen en jongeren spreken een verschillende taal, — het conflict is geen conflict van meeningen, maar een conflict van

sferen, een conflict tusschen twee ficties. — Een vader van dertig jaar geleden twistte met zijn zoon over de ontkenning of bevestiging der moraal, over het goed recht der revolutie. Een vader en een zoon van tegenwoordig twisten niet met woorden en betoogen, — maar terwijl de vader een debat verlangt, zet de zoon de gramofoonplaat op. De welbewuste, daadkrachtige oppervlakkigheid der jongeren, komt in botsing met de weifelende diepzinnigheid der ouderen. — Ik zei het al eerder: er is geen overgang. De toorts wordt niet overgereikt door het eene geslacht aan het andere. Het jonge geslacht wil alles nieuw beginnen. De oorlog is er tusschen gekomen, die de traditie verbrak. — Deze toestand wordt verscherpt door het „laisser faire" der ouderen. — De jeugd eischt verzet, de ouderen met hunne denkbeelden eener erkenning van het nieuwe leven, die zich tegen henzelve keert, laten na, het verzet te verschaffen, dat de jeugd van hen vraagt. —

* * *

De mensch kan niet anders zijn dan hij is. En ook de menschengeneratie wordt door haar eigen wetten bepaald. Indien wij, ouderen, er ons toe vermannen, met belangstelling te luisteren naar een gramofoon-concert, waarin wij op Jazz-muziek en neger-Engelsch worden vergast, dan dooden wij daarmede ons heimwee niet naar eene symfonie van Beethoven. — Wanneer wij, ouderen, met een hoofd vol poëzie, een toegangskaart koopen voor een voetbalwedstrijd en wij trotseeren de harde banken en de griep-aanbrengende weersgesteldheid, dan hebben wij daarmee onzen innerlijken zin voor poëzie geenszins gedood. En wanneer wij gaan loopen in het gelid, dan vinden wij dat, ten slotte, toch een belachelijke beweging. En dit is dan eindelijk wel het opmerkelijke van de verhouding tusschen de generaties in onzen tijd: wij lachen elkander uit. De jeugd begrijpt niet, welk plezier wij er in hebben, om te gaan zitten mijmeren over wereld-problemen en wij begrijpen het niet, welke pret er kan liggen in een afstands-marsch,

met — al naar de gezindheid — een roode of een oranje-zwarte vlag voorop. Omdat het bij beide partijen zoo'n verschrikkelijke ernst is, vinden beide het van elkaar zoo bij uitstek mal. Al kost het bittere zelfoverwinning om het neer te schrijven, — het moet toch eens eenmaal worden gezegd: het conflict tusschen de generaties eindigt in een schaterlach. —

* * *

Ik heb geen lessen te bieden aan de jeugd, die ze trouwens heelemaal niet zou aanvaarden, maar ik kan wel een wenk geven aan wie van mijn eigen leeftijd zijn. Wij, individualisten, wij apostelen der bezinning, trekken aan het langste eind. — Want al de stelligheid, die thans aan het groeien is, zal weer vergaan: wij hebben de heele geschiedenis tot onze beschikking om dat te bewijzen, maar de zin naar opheffing krijgt altijd opnieuw zijn kans, zoodra de drift der stelligheden is uitgewoed.

Wij hebben de oppervlakkigheid van heden te bekijken met onze diepzinnigheid. Aldus blijven wij ons zelf. De jeugd vertoont in haar zakelijkheid één leuze: huichel niet. Welnu, wij zullen niet huichelen; — wij zullen onze geestelijke gerichtheid niet opgeven, omdat de geest der tijds, als zoo ettelijke malen te voren, den geest van alle tijden miskent. De massa kan veel, maar zij kan de persoonlijkheid niet dooden. Zij beweegt zich, in al haar bestendigheid, naar eigen vernietiging. De alle bestendigheden vernietigende geest, daartegenover, heeft, door al zijn verduisteringen heen, het eeuwige leven. —

* * *

Maar waarin moet onze diepzinnigheid dan bestaan? — In ons geloof aan de noodzakelijke ontwikkeling der dingen. In zijn geschrift over het ontstaan van een nieuwe wereld, geeft Hermann Keyserling een opmerking over het verband tusschen vergaan en worden. In elk vergaan ligt de kiem van een ontstaan.

En in de huidige verwording van het geestelijk leven ligt de wording van morgen reeds besloten. —

Zoo zouden wij zeggen, wanneer wij ons oog laten gaan over onze geasfalteerde straten en langs onze gebouwen van beton en glas, dat de Legende verdwijnt. Wij zijn geneigd, ons te beklagen over een toenemende verarming der verbeelding, maar opeens vernemen wij, dat er op den bodem der verachting van ideëele waarden een bijna ascetisch geloof aan de idealiteit verborgen ligt. Wat heeft ons Matzke verklaard? Dat de jeugd van thans alleen ontvankelijk is voor de spraak der dingen, dat zij zich alleen maar tegen de lyrische commentaren van de ideologen verzet. In den grond is dat verzet gericht tegen de verheven babbelzucht, maar houdt het geen eerbied in voor het onuitsprekelijke? „Wij hebben onzen eerbied voor verleden Schoonheid niet verloren", aldus, ongeveer, spreekt zich deze vertegenwoordiger eener jongere generatie ergens in zijn boek uit. — Het kan voorkomen, dat een architect in een hoek van zijn werkplaats, waar de strakste ontwerpen van modern-zakelijke bouwkunst worden geschapen, een foto heeft hangen van een oude Kathedraal, of van een renaissance-gebouw, dat volkomen vreemd is aan den geest en de behoeften van dezen tijd. Welke beteekenis heeft dit schoon verleden voor onze jongeren? — Deze beteekenis: dat het nooit terugkomt. Het is geheiligd door zijn eenmaal verschijnen. — Maar hier hebben wij bij deze strak-zakelijke en van alle romantiek afkeerige jeugd, de pure romantiek terug. Binnen het stalen harnas der moderne levensstrakheid hunkert het hart terug naar dat wat nimmer keert, naar wat on-grijpbaar, wat niet meer van deze aarde is.

In deze onthouding van gevoel- en gevoeligheid ligt, welbewust, een dienen van de Idee. —

* * *

Er is hier een kans gegeven voor een nieuwe harmonie, — laat ons dat niet vergeten. Laat ons bedenken, dat de jeugd, die hare levensvormen gaat aanpassen bij

de uitkomsten der techniek, niet meer als wij, voor die uitkomsten siddert, noch haar verheerlijkt, maar dat zij er zich eenvoudig van bedient. — Zij is getreden uit het tijdperk van het probleem in dat der handgreep, en wanneer zij hare verdere ontwikkeling zal hebben uitgeleefd, en heel ons leven zal vervullen als iets, waar niemand zich meer over verwondert, dan zal de verder zich voortzettende drang van het menschelijk begeeren zich wederom richten op het Innerlijk. —

* * *

Wij, ouderen, miskennen in onze poging de jeugd te „ontwikkelen", dit klaar voor ons oprijzende toekomstbeeld. Voortgaan met de „ontwikkeling" beteekent voortarbeiden aan theoretisch cultuurwerk, dat reeds in de praktijk verwezenlijkt is. Wat de jeugd thans wil, is vinden, ontdekken. Zij wil de waarden, die òns lief zijn ontdekken buiten ons. Hetgeen wij behoeven, in onze top-zware beschaving is, één moment leven, alsof er vóór ons niets is geweest. Een nieuwe fictie, maar die kan leiden tot een nieuwe kracht. — Wij zullen dus niet aan onze jeugdige werkloozen afleiding moeten geven op de wijze der volks-universiteit. Wat al die meneeren en dames zeggen is heel interessant, maar de vermeerdering van kennis bij hen, aan wie de samenleving brood weigert, brengt eerder verscherping der ontmoediging dan soulaas. — Deze jonge menschen, die op het oogenblik dreigen, aan de gevolgen der „ontwikkeling" te gronde te gaan, zullen de samenleving met al haar tot den chaos leidende wijsheid nog meer leeren haten dan zij het reeds doen. Wat zij begeeren is het besef, dat zij nuttig zijn. De arbeid, de daadkracht is hun meer dan het loon. De spanning der spieren is hun meer dan de drenking der hersenen. Het intellectualisme wil zich in onze dagen opnieuw hernieuwen aan de natuur. Men behoort het daarom niet toe te passen op hen, die er de slachtoffers van zijn. —

* * *

Wij ouderen moeten, wanneer wij ons rekenschap geven van onze verhouding tot de jeugd, ons dus reken-

schap geven van twee feiten. Het feit dat er, door alle collectivistische levensbewegingen heen, een nieuwe persoonlijkheid zich reeds in kiem aan het vormen is, en het feit, dat het ons is ontzegd, op die nieuwe persoonlijkheidsvorming eenigen actieven invloed te oefenen. Het maagdelijke, dat zich spontaan ontplooien wil, stoot het verzadigde af. — Wat er van ons gevraagd wordt is niet: verloochening van onze eigen levenshouding, van onze eigen traditie, wat er gevraagd wordt is alleen, dat wij ons begrijpend *ont*-houden. — Wij mogen in verzet komen, zoolang wij in de breidelloosheid een consequentie een verbastering zien van onze eigen denkbeelden, maar ons verzet zal ons niet baten, zoodra wij tegenover de kiem van een sterk nieuw leven staan. Onze taak zal niet zijn: richten, maar onderscheiden. Zij zal meer kritisch dan ideologisch moeten zijn georiënteerd.

En dan is er dèze onderscheiding van belang voor het heden. De drang naar een leider is, bij de jeugd, geenszins een drang naar de persoonlijkheid. — De drang naar een leider is de drang tot gehoorzamen, de drang tot tuchtvol zich zelf vergeten. De drang der persoonlijkheid is daaraan volkomen tegengesteld. — Bij de begeerte, die er allerwege aan het ontbloeien is, om zich te stellen onder een bevel, — merkwaardige militairistische begeerte in een anti-militairistischen tijd, — geldt het instinctenleven, bij de begeerte zich te ontwikkelen tot een persoonlijkheid, geldt juist de drang zich aan het instinct te onttrekken. Ook de dictator van tegenwoordig is de tegenpool van de persoonlijkheid. Hij is niet meer dan de centrale functie van een sociaal organisme en hij laat zich niet leiden door eene wijsheid, die zijn rede vindt, maar door de vereischten die het maatschappelijk geheel, — beweging of groep of staat — waarvoor hij opkomt stelt, maatschappelijk geheel, dat hem ook niet heeft verkoren om zijn wijsheid, maar uitsluitend opdat hij, als centraal orgaan, even onpersoonlijk functionneeren zou als elk van de deelen.

Indien wij ons even onttrekken aan de tijdsbevangen-

heid, en er ons van bewust worden, dat heel dat opkomend collectivisme van deze dagen niet anders beteekent dan het tijdelijk zich afkoelen van een hyperintellectualistische beschaving aan de natuur, dan leeren wij gerust zijn, ook over de ons zoo vreemde verschijnselen bij de jeugd, omdat wij gelooven aan een nieuwe verrijzenis van den geest uit de natuur, al zal die zich eerst voltooien, wanneer wij er niet meer zijn. —

Utrecht, Eind 1932 — Begin 1933. —

SAMENVATTING.

N.B. De hieronder volgende samenvatting is zoodanig ingericht, dat zij tevens dienen kan als zaakregister voor degenen, die het boek als handboek wenschen te gebruiken. De hoofd-onderwerpen zijn cursief gedrukt; zij willen den lezer in de gelegenheid stellen zich op gemakkelijke wijze omtrent den inhoud van het boek te oriënteeren.

HOOFDSTUK I. — ALGEMEENE INLEIDING. — De kwantiteit van sexueele uitlevingen en uitspattingen zich zelf gelijk gebleven. — Wat wel veranderd is. — *De sexueele moraal* in de latijnsche landen, haar oorzaken en gevolgen. — De dalende beteekenis der prostitutie. — De sexueele moraal in eigen land, puritanisme en geniepigheid. — De primitiviteit der negentiende-eeuwsche sexueele moraal. — De ontdekking van den mensch als sexueel wezen, Freud. — Indien het sexueele leven afgescheiden wordt gedacht van het geheele menschenleven, treedt verzieking van het sexueele in. — Van „niets geoorloofd" tot „alles geoorloofd". — *Sexualiteit en zedelijkheid.* — De grondfout van het *Neo-Malthusianisme.* — De geestelijke achtergrond der sexualiteit. — De onmogelijkheid eener sexueele moraal. — De eerste sexueele daad beduidt niet minder dan een prijsgeven van de persoonlijkheid. — De sociale beteekenis der sexualiteit. — De mannelijke kuischheid. — De vrouwelijke kuischheid. — Het spel van kuischheden wordt tot het spel der liefde. — *Kuischheid:* de man strijdt tegen de overgave van zijn geest, de vrouw tegen de overgave van haar lichaam. — De vrouw als sexueel wezen. — *De polygame neigingen*

van beide sexen, hun oorzaak. — De polygamie bij den man natuurlijker dan bij de vrouw. — De oorzaak der menschelijke onkuischheid. — De menschelijke erotiek een uitzondering op de „bronstwet". — Wederzijdsche doordringing van geest en wellust. — Verwantschap tusschen puritanisme en perversiteit. — De wellust van instrument tot doel geworden, invloed der techniek. — Wij leven in een wereld van erotische symboliek. — „Heeren, het licht gaat aan". — De roep om openhartigheid in het sexueele leven een leuze als elke andere. — *Het verheimelijkings-systeem.* — De oude vrijsters en prostituées der negentiende eeuw. — „Sexueele voorlichting". — *Het systeem der zakelijkheid en volledige openbaarheid.* — *Naaktcultuur* in theorie en praktijk. — Naakt-cultuur geen naaktnatuur. — De rol van het verstand. — Apologie van den schrijver: hij schrijft als journalist niet over het sexueele, omdat hij dat verkiest, maar omdat de huidige generatie zijn behandeling aan de orde stelt. — Is er een weg tusschen de verheimelijkings-theorie der negentiende eeuw en de moderne theorie der volstrekte openbaarheid? — Het verkeerde eener dogmatische beschouwing der erotiek. — De erotiek vraagt niet om het verstand, noch om het verstand der preutschheid, noch om het verstand der liederlijkheid, zij vraagt om de sfeer. — De sublimeering van de sexualiteit geen therapie, noch formuleering van een levenswet. — *Freud en het Freudianisme.* — Elke sexueele theorie een oratio pro domo der lust. — Het gevaar der psychoanalyse. — Noodzakelijk is een eerbiediging van den sexueelen schroom. — De sexueele verwildering kan alleen door afleiding worden bestreden. — Wat is „uitleven"? Verbastering van het begrip. — „Zich uitleven" een roekeloos verlammen van den sexueelen prikkel. — De theorie der vrije persoonlijkheid. — De gevolgen van een ongebreideld individualisme op sexueel gebied. — Het probleem der werkloosheid in verband met de afleiding der sexualiteit. — Waarin *het feminisme* aan zijn doel voorbij geschoten is. — De

vrouw als goedkoope arbeidskracht. — De meeningen der „deskundigen". — Het feminisme heeft van vrouwen mannen en van beide te zamen machine-deelen gemaakt. — De ontluistering der liefde: de verzakelijking van het sexueele leven leidt noodzakelijk tot perversie. — De sociale roeping van het sexueele: het liefdesleven, dat tot gezinsvorming leidt, moet in de gezinssfeer ontkiemen. — De sexueele invloed van het collectief samenzijn van mannen en vrouwen op plaatsen, waar dat samen-zijn zijn natuurlijke omgeving mist. — De objektiviteit in de *maatschappelijke samenwerking der beide sexen* een hypothese, die over het geheel genomen falikant is uitgekomen. — Het paradoxale karakter van onzen tijd. — *De zonde der techniek* is, dat zij behoeften heeft gekweekt: de moderne mensch is een slaaf van door de techniek kunstmatig gekweekte behoeften. — Samenhang van de hedendaagsche oversexualiteit met de overproductie, die ons de crisis berokkend heeft. — *Het psychologisme* de philosophie van onzen tijd. — Ethisch besef tegenover moderne kuddemoraal. — De natuur bedreigt den geest op geen plaats zoo sterk als in de erotiek. — De moderne gemeenschap in gebreke gebleven ten aanzien van haar eersten plicht: de zorg voor het ras. — Twee cardinale fouten van hen, die zich kanten tegen de geldende huwelijksmoraal: men klampt zich vast aan incidenteele gevallen en men laat na, zich rekenschap te geven van hetgeen men onder „eerlijkheid" verstaat. — Polygamie „in den tijd". — De moderne zakelijkheid heeft geen gevoel voor de eindelooze schakeeringen der liefde. — In elke verhouding tusschen menschen ligt een geheim. — De tragiek van den bijslaap. —

HOOFDSTUK II. — *De drang der zinnen bij het kind en bij de jeugd.* — De sexueele bewustwording bij het kind. — Het probleem der *sexueele voorlichting:* ongevraagde voorlichting schadelijk. — Excessen. — „Eert uwen vader en uwe moeder!" — Voorlichting door de ouders behoort hooge

uitzondering te zijn. — Voordeel der voorlichting. — Het vraagstuk der onanie. — De groote beteekenis van een gezond familie-leven. — Het gevaar van intellectueele oververzadiging. — Bezwaren tegen *coëducatie*. — Gezinsversterving voornaamste oorzaak van de sexueele verwarring van het kind. — Sexueel exhibitionisme en de gevolgen daarvan. — Aanvaarding van de theorieën der Wibauts maakt van het ouderlijk huis een dwaaltuin der liefde. — De slechte invloed der buiten-echtelijke erotiek op de kinderen. — Een voorbeeld hiervan. — *Het sexueele leven der rijpere jeugd*. — Proefhuwelijken. — Het proef-huwelijk staat of valt met de aanvaarding of de verwerping van het Nieuw-Malthusianisme. — Bezwaren tegen het proef-huwelijk. — Voorbehoedmiddelen of onthouding. — De „slechte oneindigheid" van het sexueele vraagstuk. — Het liefdesleven is afgesneden van zijn maatschappelijken wortel; verband tusschen procreatie en sociale werkzaamheid. — Een gezonde sexualiteit bevordert den arbeid. — Het verlangen naar het vaderschap en het moederschap een natuurlijk verschijnsel. — Wat aan gezinsvorming heden ten dage in den weg staat. — *De gevaren der bioscoop* kunnen door geen keuringscommissies worden afgewend. — Sexueel verderf is sexualiteit, die niet spontaan is, maar kunstmatig verwekt. — Door de werkloosheid en het door commercialisme beheerscht vermaak wordt de sexualiteit onttrokken aan haar maatschappelijke consequenties. — Is de legitieme eisch, die de nog gangbare, maar uitgeholde conventie stelt aan het geslachtsverkeer nog vol te houden? — „Ik voer u in touring-cars over de Alpen, maar ik weiger u een behoorlijke betrekking". — *Het verlies der autoriteit*, invloed op het gezinsleven. — Als de jeugd ontwaakt uit haar roes, zal zij dringen tot het opnieuw stellen van een conventie. — Verlangen naar strakheid en soberheid onder jongeren. —

HOOFDSTUK III. — *Erotische beïnvloeding van de jeugd. Vervolg.* — *De opvoedkunde als „vak".* —

De absurditeit van het moderne rationalisme. — Men zalft de wonden van de misdaad en kweekt terzelfder tijd de broedplaatsen van de misdaad. — Toenemende criminaliteit. — *Het gevaar der amusements-literatuur*: ze voert van het leven af. — De laatste, rotte vrucht van het intellectualisme. — De detective-roman. — Beschrijving van het genre en vergelijking met de letterkunde; gemis aan psychologie, standaard-typen, het ontbreken der menigte. — De detective-roman het heldendicht op de machine. — Alle contact met het werkelijke leven ontbreekt; passiviteit. — Slachtoffers van de sfeer. — De stemming der onwaarschijnlijkheid vergoedt voor de lezers ruimschoots het gebrek aan stemmingskunst. — Vlucht uit de werkelijkheid. — Men kan onmiddellijk weer aan zijn werk en aan zijn zaken gaan. — Door bioscoop en amusements-literatuur wordt de drang naar actie, die de jeugd eigen is, in verkeerde banen geleid. — De toenemende sensatie-zucht der *journalistiek* als machtige bondgenoote. — Rechtbankzittingen vervullen de rol van tooneelvertooningen. — De misdadiger als eenigovergebleven vertegenwoordiger der romantiek. — Vereering van filmsterren en misdadigers. — De vicieuze cirkel van het commercialisme. — *Het psychologisme* als factor, die de criminaliteit verhoogt. — Humaniteit en gerechtigheid. — Met onze verstrooiïngs-methoden van een leeg-loopende jeugd kweeken wij de revolutie aan. — Revolutie beteekent ondergang. — *De beteekenis der jeugd-beweging.* — De sexueele toestand van de jeugd. — Vermindering van het vrouwelijk schaamtegevoel. — De misdadige praktijken van abortus. — Kan de jeugd-beweging het proces van verwildering en vertwijfeling stuiten? — Het gevaar van overdracht der ouderlijke zorg en verantwoordelijkheid. — Sexueele gevaren der gemengde jeugd-vereenigingen. — Hoofdzaak bij de jeugd-beweging is de eisch tot activiteit. — De voordeelen der religieuze jeugd-beweging. — Toezicht niettemin noodzakelijk. — Beteekenis van den Katholieken eeredienst in dit verband. — Algemeene bezwaren

tegen de idealistisch-getinte jeugd-beweging. — Spontaneïteit van het lichamelijk en het geestelijk leven. — De kerken en de jeugd-beweging. — Een vereeniging van huisvrouwen even dwaas als een vakbond van koningen. — *De rol van de industrie in het veranderings-proces van zeden en gewoonten.* — Wijzigingen in den woningbouw, heele binnensteden te huur of te koop; van dennebosch tot villatuintje. — De woning als wachthuis. — Te sterke bewegelijkheid van de programmata der jeugd-beweging. — Praten om de dingen heen. — In plaats van problemen: nauwkeurigheid in werken en leven. — Bezwaar tegen de politieke jeugd-beweging. — *Het huisgezin en de jeugd-beweging.* — Feitelijk beginsel der jeugd-beweging: de ouders zijn van nature de slechtste opvoeders van hun eigen kinderen. — Niet de opvoeding der ouders, maar de opvoeding in het gezin maakt ons tot ware, menschelijke menschen. — De beteekenis van het gezinsleven. — Slechte opvoeders kunnen beter zijn dan goede opvoeders. — De vader, die cum laude behaald heeft bij Professor Casimir. — Verkeerd gezinsbegrip. — Wie over het gezin spreekt, spreekt over de buren. — Het gezin als „gemeenschap". — De schakel tusschen de gemeenschapsidee en de gemeenschapswerkelijkheid is het bloed. — *De familie als miskrokosmos.* — In het huis waar wij geboren zijn, staan wij naakt voor God. — De triumf van de gezinsgedachte zal de triumf brengen van de vredesgedachte. — De jeugd-beweging moet dichter komen te staan bij het gezin. — Los van de politiek; het gevaar van partij-kiezen. — Wat zoekt het kind in zijn ouders? — Het „eeuwig" vader- en moederschap. —

HOOFDSTUK IV. — *Het huwelijk in kameraadschap.* — Moeilijkheden bij de behandeling van het huwelijksprobleem tengevolge van de voor de hand liggende subjectiviteit van hen, die het ter sprake brengen. — De objectieve grondslag van het boek der Wibauts. — *Individueel geluk* der betrokken personen

geen zedelijke doelstelling voor het huwelijk. — Gelukkig willen zijn, is niets anders dan zedelijk willen zijn, al kan het streven naar geluk zedelijke waarden voortbrengen. — Vrijwillige trouw een contradictie. — *Trouw* heeft alleen waarde als zedelijke noodzakelijkheid. — Het huwelijk is een openbare registratie van de persoonlijke verbintenis tusschen de geliefden. — De „willekeurigheid" bij de *huwelijkskeuze*. — Het overwicht van het sexueel motief. — In de volstrekte heterogeniteit der beide karakters, aan welke de eisch gesteld is der éénwording door offering van de subjectieve persoonlijkheid ligt de eenige, waarachtige kiem van het gemeenschapsbesef. — Andere erotische verbindingen. — *De onverbreekbaarheid van het huwelijk*. — De tragedie van het huwelijk is een deel van de noodzakelijke levenstragedie der menschen; beteekenis van den bloedsband in dit verband. — Huwelijk in kameraadschap is in het beste geval een gebroken huwelijk, dat in een kameraadschap overgegaan is. — *De vrije verloving*. — Ook door de „vrije verloving" ontkomt de mensch niet aan zijn huwelijksnoodlot. — De sexueele nood bij onze jeugd; wanverhouding tusschen het tijdstip, waarop de paringsdrang zich openbaart, en het moment, waarop de economische mogelijkheid tot een huwelijk ontstaat. — Verwerping van de prostitutie als uitweg uit dezen nood. — *„Gedwongen huwelijken"*. — Het voordeel van *vroege huwelijken*. —

HOOFDSTUK V. — *De invloed der litteratuur op de nieuwere theorieën over de liefde en het huwelijk*. — De beteekenis van het naturalisme in dit verband. — De pathologische mensch plaatsvervanger van den verheven mensch. — Het huwelijk in staat van beschuldiging gesteld. — Het isolatie-proces in de nieuwe romankunst: segmenten uit bepaalde huwelijksverhoudingen. — Het goede huwelijk in „De Klop op de Deur". — Het huwelijks-„geval" in plaats van het huwelijk als levensgeheel. — Het moment der verdeemoediging. — Drie romans van den laatsten tijd, waarin

het huwelijk formeel onaangetast blijft. — De groote gewetensvraag in Top Naeff's „Offers". — Ideëele liefde en reëele liefde. — *De volkomen liefde* als richtpunt van de onvolkomen sexueele verhoudingen, waarin wij leven. — Het huwelijk in kameraadschap geeft geen oplossing uit de moeilijkheden. — *Het driehoeksprobleem.* — De vrouw, die zich aan een anderen man geeft, is als moeder van haar vroegere kinderen gestorven. — Eva Raedt—de Canter's roman „Huwelijk". —

HOOFDSTUK VI. — *Oorzaken en gevolgen van huwelijksmoeilijkheden.* — De „kleine" oorzaken van tallooze *huwelijksmislukkingen.* — De anecdote van het mes en de schaar. — De beteekenis der sexualiteit als „brug". — Het huwelijk is geen verlengstuk van de erotiek, maar een nieuwe menschelijke verhouding, waarvan de erotiek een — uiterst voorzichtig te verzorgen — element is. — De frazeologie van het offer en de werkelijkheid. — Het vak van *huisvrouw-zijn* en zijn beteekenis voor de huwelijksverhouding. — Moeilijkheden, voortvloeiende uit de verschillende houding, die man en vrouw aannemen tegenover *het gezelschapsleven.* — De zelfstandigheid van de gehuwde vrouw. — *Het gemeenschapshuis.* — Huisvrouw of gemeenschapsvrouw? — De toepassing der doelmatigheidsgedachte op het individueele leven. — Wetenschap, die niet dynamisch is, heeft geen zin meer in onzen tijd. — De beteekenis van de radio voor een herstel van het gezinsleven. — De techniek heeft het werk van de huisvrouw vereenvoudigd; zij heeft haar vrijgemaakt voor haar buitengewoon belangrijke sociale en geestelijke taak. — Het *karakterverschil* als aanleiding tot huwelijksmoeilijkheden. — De *sexueele ongelijkmatigheid* van man en vrouw. — Feillooze werking der teeltkeuze. — De onafhankelijkheid der vrouw. — Doorvoering van haar maatschappelijke rechten. — Brengt de aanmoediging van de vrije liefde tijdens het huwelijk „geluk"? — De beteekenis der nieuwe huwelijkstheorieën op het gebied der *volkspaedagogiek.* —

De funeste invloed van het boek der Wibauts op de jeugd. —

HOOFDSTUK VII. — *De mensch losgemaakt van het organisch levensgeheel.* — De breidellooze *overheersching van het intellect.* — Het slagwoord der reclame. — „Ein ganz interessantes Gewitter". — Hoe wij tegenover de krisis staan. — Het geloofsfanatisme der Russische *atheïsten.* — Geen samenleving kan zonder geloof. — De Amerikaansche godsdienst fetichisme. — Het Christendom de eenige macht, die ons van den afgrond houdt. — Tereugkeer tot de Christelijke beginselen. — Meer Christendom en minder theologie. — De zelfmoord der techniek. — *De beteekenis der religie* voor den zinnendrang. — Ook hier hetzelfde isoleeringsproces waar te nemen als overal elders. — Splitsing tusschen religieuzen vorm en religieuze beleving.

HOOFDSTUK VIII. — *Zinnen en religie.* — De vraag, in hoeverre religeuze verdieping den drang der zinnen in onzen tijd kan matigen, is geen religieuze maar een paedagogische vraag. — Oorzaak van de a-religieusiteit van onzen tijd. — *De beteekenis der Kerk* in dit verband. — Geloof en zinnen zijn tegengestelde polen. — Religie geeft geen eindeloosheid, maar eeuwigheid. — De aanval der zinnen op het religieus bewustzijn. — Het a-theïsme is het levend geweten voor den religieuzen mensch. — *De liturgische beweging* in de Protestantsche kerken. — Liturgie als zuivering. — Gevaar voor aestheticisme. — *De Katholiciteitsgedachte.* — *De Kerk als maatschappelijk geweten.* — De vredes- en ontwapenings-idee. — Het internationaal pacifisme en het nationalisme. — De roeping tot het vinden van een synthese. —

HOOFDSTUK IX. — *De drang der zinnen een drang naar de daad.* — De eenig doelmatige bestrijding van het zinneleven is de daad, verricht in organi-

satorisch verband. — Het militairisme zonder oorlog. — Waar de kracht van het fascisme ligt. — *De jeugdbeweging en de Kerk.* — De Kerk schuldig aan de oorlogsmisdaad. — Het opkomen van de volksgedachte, die sedert eeuwen door de Staatsgedachte was weggedrukt. — Het bijna onontwarbaar dilemma, waarvoor de Vrede-prekende Kerk is komen te staan. — *De nationalistische jeugd-bewegingen.* — De verzoenende taak der Kerk. —

HOOFDSTUK X. — *De drang der zinnen en de schoonheid.* — De verzoeking van den heiligen Antonius. — Grondslag van het moderne libertinisme. — Vergelijking van onzen tijd met de Renaissance, kenmerkende verschillen. — *De sexueele vrijheid* thans niet meer een vrijheid, die men neemt, maar die men krijgt. — De dans als meest onmiddellijke uitbeelding van den modernen levensvorm. — Josephine Baker. — *De moderne* dans is schoonheid zonder vreugde. — Sport-excessen, de Zesdaagsche en de vereeniging voor dierenbescherming. — Menschenharten op de keien. — Voetbalwedstrijden en het moderne commercialisme. — Het commercialisme belet de moderne zinnedrang, tot schoonheid te worden. — Wat ligt achter de vele moderne sexueele romans. — „Geef een roman, waarin gezoend wordt, en ik betaal u grif." — De naakte waarheid. — *Pornographie* vroeger en nu. — De belangstelling van de vrouw voor het sexueele leven is geproblematiseerd egotisme. — De emancipatie heeft aan het wezen der vrouw niets noemenswaardig veranderd. — Du bist wie eine Blume... — Aan *de constructieve schoonheid* is de verbeeldingskracht ontvallen. — De technische aesthetica is een aesthetica zonder perspectief. — Het moderne stadsbeeld. — De moderne mensch zoekt naar de schoonheid met zijn verstand. — Verijling der zinnen. — Verschil tusschen Ophelia en een roman-figuur van Top Naeff. — Het lichamelijke en het psychische leven zijn tegenwoordig van elkander losgescheurd. — *De vereenzaming der zinnen.* — Haar

beteekenis in de moderne erotiek. — De dualiteit is de organische uitdrukking van de menschelijke natuur. — Het wezen der geslachtelijke liefde. — In de moderne erotiek zoekt men een verdubbeling van het eigen egotisme. — De psychologie heeft de *psyche* vermoord. — De psyche is datgene van het menschelijk innerlijk, wat men niet kent. — De gevaren van psycho-technisch onderzoek. — Rationalisatie en ethiek. — Het vraagstuk der *arbeidsvreugde*. — Het Absurde. — Geluk en leed zijn beide kinderen van het onverstand. — Het zieleleven begint eerst daar, waar de efficientie ophoudt. — Pleidooi voor het recht van de fictie. — De vraag naar de mogelijkheid van leedsvermindering. — Wij begeeren geen multiplicatie, maar essentialisatie. — Een nieuwe taak. — Het intellectualisme van de negentiende eeuw nog altijd niet uitgewerkt. — Apologie van den schrijver. —

HOOFDSTUK XI. — *De drang der zinnen bij den ouderdom.* — De levenskracht des ouderdoms trekt naar het Verleden. — De ouden met de jonge gezichten. — *De plaats van den ouderdom in de maatschappij.* — De functie van den ouderdom is, dat hij de continuïteit in de ideeën-ontwikkeling waarborgt. — Ieder tijdperk in de geschiedenis heeft een vorig tijdperk noodig om zijn taak te vervullen. — Twee voorwaarden om *het conservatisme* geschikt te maken voor zijn regenereerende functie: zichzelf getrouw blijven en niet vasthouden aan formeele waarden. — *De taak van den ouderdom* is te leven boven den tijd. — De tijd is slechts aanschouwingsvorm. — De drang der zinnen buigt den ouderdom naar waarheid terug. — De najaars-stormen der sexualiteit. — Pleit voor een krachtigen ouderdom. De wijsheid van den ouderdom. — Onderling begrip tusschen de leeftijden. — *De eerbied voor den ouderdom*: een groot, en in onzen tijd gevaarlijk woord. — Alleen die ouderdom heeft recht van spreken, die zich in het heden gelden doet. — Lijden maakt onder alle omstandigheden eerbiedwaardig. — Het probleem van den *strijd tusschen*

jeugd en ouderdom in Nederland weinig acuut. — De anti-nationale gezindheid van het socialisme ten onzent. — De zin voor het concrete in ons volk. — Waarom onze literatuur een literatuur van en voor enkelen is. — Merijntje Gijzen. — De motorische mogelijkheid bij ons volk niet evenredig aan zijn solied gehalte. — *De Nederlandsche individualiteit*: de Nederlander in het buitenland. — Het Nederlandsch probleem is het probleem der Eenheid. — *Vereenigd Europa.* — De taak van den Europeeschen ouderdom. — *De individueele verhouding tusschen jeugd en ouderdom.* — Een beter wederzijdsch begrip. — In den ouderdom verstrakt het leven tot symbool. —

HOOFDSTUK XII. — Het leed der klassen. — *De proletariseering van het intellect.* — De Kerk en het vraagstuk der werkloosheid. — De norm van den arbeid. — Effectieve klassenvrede is noodiger dan theoretische *klassenstrijd.* — „Ik moet uit elkaar, dan maar de wereld met mij!" — De ontworteling der intellectueelen. — De intellectueele nihilist. — Wij hebben te veel knappe en te weinig domme menschen. — *De cultuur van het vernuft.* — Het intellect is een zelfstandige woekering geworden, die de harmonie van ons leven uiteensplijt. — De zelfmoord der gedachte. — Wij hebben geen matiging gekend ten aanzien van ons intellect. — De vernietiging van *de psyche van den boer.* — De controvers der techniek en haar beteekenis voor ons. — Traditie. — De noodzakelijkheid der *irrationaliteit.* — De vlucht naar de romantiek. — De parlementaire fictie. — De vergiftiging der *universiteiten.* —

HOOFDSTUK XIII. — *De obsessie der sexe.* — Waar komt de problematiek van het sexueele vandaan? — De zinnendrang het centraal motief van ons huidig leven. — Wij hebben de psychologie in de plaats gesteld van de Idee. — Het verlies der Persoonlijkheid

als idee. — Men praat heden over sexualiteit, zooals men praat over electriciteit. — *Herleving van de ziel* noodzakelijk. — De zuivering van het gevoel. — De nieuwe zakelijkheid. — *De taak der techniek* in de toekomst. —

HOOFDSTUK XIV. — Slotbeschouwing.

AANHANGSEL. — *Moderne jeugd en onze verhouding tot haar.* — Gevaar voor eenzijdigheid. — De beste paedagoog komt in zijn levenspraktijk voor feiten te staan, die de reactie vergen van een instinctieve daad. — De openbare meening is de meening van de groote geesten van gisteren. — De jeugd van thans verricht de *vrijmaking der persoonlijkheid,* waarvoor het oudere geslacht heeft gevochten. — Het machtelooze verzet van de tusschen jeugd en ouderdom liggende generatie. — Wie speculeert, twijfelt. — De jeugd heeft elkaar. — De oudere generatie kan alleen zeggen: wij hebben onszelf. — In de jeugd van heden leeft een algemeene collectiviteitszin. — Naar een nieuwe tucht. — *De geschiedenis van het hoofddeksel.* — Van bloote hoofd naar schoolpet. — De auteur teekent zijn eigen doodvonnis. — Het conflict van ouderen en jongeren is een conflict van sferen. — Het „laisser faire" der ouderen. — De mensch kan niet anders zijn dan hij is. — Het leidmotief der jeugd: huichel niet! — Verzet tegen de verheven babbelzucht der ouderen. — Het tijdperk van het probleem heeft plaats gemaakt voor het probleem van de handgreep. — *Jeugd-ontwikkeling.* — Een nieuwe persoonlijkheid is zich reeds in kiem aan het vormen. — Het is aan de oudere generatie ontzegd, eenigen invloed te hebben op deze nieuwe persoonlijkheidsvorming. — *De drang naar een leider* is bij de jeugd geenszins een drang naar de persoonlijkheid. — Een nieuwe herrijzenis van den geest uit de natuur. —

Een boek dat velen in deze verwarrende tijden tot richtsnoer kan zijn is:

De Kracht die overwint

DOOR

HENRY FORD en RALPH WALDO TRINE

Ned. Vertaling van Tony de Ridder

Prijs: Ingenaaid *f* 1.75 Gebonden *f* 2.25

Uit de samenwerking van het zakengenie Henry Ford en den grooten idealist Ralph Waldo Trine is een boek ontstaan, dat zoowel met de praktijk des levens als met de idealen der menschheid rekening houdt.

DANKBAARHEID

MIJN ERVARINGEN NA DEN DOOD

MEDIAMIEK ONTVANGEN DOOR

MARIE KUNEKEN

MET VOORWOORD VAN

Prof. VALCKENIER SURINGAR

Prijs: Ingen. *f* 1.90 Gebonden *f* 2.90

In dit buitengewoon merkwaardige en door een Nederlandsche geschreven boek, dat mediamiek werd opgenomen, verhaalt een afgestorvene van zijn toestand en leven na den dood.
Het werk is boeiend en vlot geschreven en doordrongen van een hoogeren ernst, die menig mensch tot dieper nadenken zal stemmen.

In elken boekhandel verkrijgbaar

UITGAVE

SCHELTENS & GILTAY - AMSTERDAM

De Kracht der Gedachte

De Kracht is in U

DOOR

HENRY THOMAS HAMBLIN

Uit het Engelsch vertaald door P. RAËSKIN

Het doel dezer vlot geschreven werkjes is, om mannen en vrouwen te leeren, hoe ze op verstandige wijze en in overeenstemming met de algemeene wet, hun innerlijke krachten tot uitdrukking kunnen brengen en hun karakter kunnen opbouwen.
Volgens den auteur, H. T. HAMBLIN, wiens werkjes in Engeland bij tienduizenden exemplaren worden verkocht, schuilt in ieder mensch een verborgen kracht, door welker aanwending hij tot een hoogeren en beteren toestand geraken kan. De kracht der gedachte is, zooals de schrijver aantoont, een geestelijke macht, die grooter is dan eenige stoffelijke macht.
Velen zullen deze in aantrekkelijken vorm uitgegeven boekjes tot richtsnoer dienen.

Prijs per deeltje ingenaaid *f* **0.60**
Gebonden in luxe bandje *f* **1.—**

Alom in den boekhandel verkrijgbaar

UITGAVE
SCHELTENS & GILTAY - AMSTERDAM

Bij de uitgevers dezes verschenen:

Thomas Hamblin

De kracht der gedachte

Thomas Hamblin

De kracht is in U

Beide werkjes uit het Engelsch vertaald door P. RAESKIN

Het doel dezer vlot geschreven werkjes is, om mannen en vrouwen te leeren, hoe ze op verstandige wijze en in overeenstemming met de algemeene Wet hun innerlijke krachten tot uitdrukking kunnen brengen en hun karakter kunnen opbouwen.
Volgens den auteur *Th. Hamblin*, wiens werkjes in Engeland bij tienduizenden exemplaren worden verkocht, schuilt in ieder mensch een verborgen kracht, door welker aanwending hij tot een hoogeren en beteren toestand geraken kan.
De kracht der gedachte is, zooals de schrijver aantoont, een geestelijke macht, die grooter is dan eenige stoffelijke.
Velen zullen deze in aantrekkelijken vorm uitgegeven boekjes tot richtsnoer dienen.

Prijs per deeltje ingenaaid **f 0.60**
Gebonden in luxe bandje **f 1.–**